24 FEB 1955
UPPSALA

Expedieras från
Föreningen för svensk undervisningshistoria
Drottninggatan 108, Stockholm Va

Kr 20: —

GUSTAF SIVGÅRD

VANDRANDE SCHOLARES

Den gamla djäknegångsseden

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
114

GUSTAF SIVGÄRD

VANDRANDE SCHOLARES

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG XLV 1965
VOLYM 114 UNDER REDAKTION AV ALBERT WIBERG

VANDRANDE SCHOLARES

Den gamla djäknegångsseden

AV

GUSTAF SIVGÅRD

"Vandrande scholares efter gåvor gå,
evigheten spares varje skärv de få."
(Levertin)

Arbetet utgivet med anslag från
Längmanska kulturfonden

STOCKHOLM 1965

Skånska Centraltryckeriet, Lund 1966

Förord

Den i vårt land och i flera andra länder under lång tid gängse seden, att skoleleverna (djäknarna) under vandringar i stad eller på landsbygden samlade medel till sitt uppehälle, utgör ett markant inslag i gamla tiders skolliv. Seden uppvisar många intresseväckande drag och spelade förr en betydande roll. Den omnämnes också ofta i kulturskildringar och i skolhistoriska arbeten av populär eller vetenskaplig art. Man kan där finna antydningar och notiser om djäknegången, episoder från djäknegångspraxis och utdrag ur hithörande lagstiftning.

Det torde föreligga behov av en sammanställning, hyfsning och komplettering av det sporadiska och splittrade materialet. Det är också lockande att därvid söka se företeelsen ur ett allmännare perspektiv och att ställa in den i dess sociala sammanhang. Svårigheterna för en bearbetning är visserligen alltid betydande, när det som här gäller ett område, där sed och tradition spelat stor roll. Situationen synes dock möjliggöra en kartläggning och belysning av de mest typiska dragen i den svenska djäknegången och av spörsmålen om dess bakgrund och förutsättningar, dess utveckling och organisation, dess betydelse och avveckling. Framställningen kan emellertid och bör säkerligen på åtskilliga punkter vidgas och fördjupas.

I fråga om terminologin skall påpekas, att benämningarna djäknegång och sockengång (terminering) i ordböcker och i språkbruket ofta användes som liktydiga. I detta arbete har ordet djäknegång begagnats som den överordnade benämningen för de olika vandringsformer, i vilka seden praktiserades. Under termen djäknegång upptages sålunda i första rummet sockengången eller termineringen under ferierna. Åt denna form av djäknegång har ägnats den största uppmärksamheten. Som den andra typen av djäknegång har angivits korgången eller de egentliga sångvandringarna. Korgången innefattar här i sin tur två ganska skilda typer: diskantering, som i

olika former utövades under högtiderna i första hand, samt begravningssång eller liksång (likgång). Övergångsformer mellan sockengång och korgång har emellertid funnits, och gränserna mellan den ena och den andra typen av djäknegång kan inte dragas skarpa på detta flexibla område.

Det är för mig angeläget att betyga min tacksamhet till alla dem som genom upplysningar och uppgifter rörande de i detta arbete engagerade kunskapsområdena underlättat studiet liksom också till Föreningen för svensk undervisningshistoria samt till Längmanska kulturfonden, som lämnat anslag till verket.

Stockholm i augusti 1965.

Gustaf Sivgård

ÖVERSIKT AV DET LITTERATA VANDRINGSLIVET I VÄSTERLANDET UNDER ÄLDRE TIDER

Det litterata vandringslivet har mycket gamla anor. Det tycks utgöra ett kännetecken särskilt på de primitiva stadierna i bildningens framväxt hos de olika folken. Liksom den allmänna kulturutvecklingen i regel skridit framåt från nomadliv till fast bosättning, så har uppfostringsväsendets utgestaltning till en ordnad samhällsinstitution ej kunnat ske utan att vandringslivet i äldre tider varit starkt framträdande. Olika yttre och inre faktorer har härvid spelat in och bidragit till att ge vandringarna deras särskilda syfte och karaktär.

Vandringsseden och bildningsspridandet

I tider med små bildningsmöjligheter men stigande bildningsbehov har vandringarna direkt stått i folkupplysningens tjänst. De var under sådana omständigheter nödvändiga för inhämtande och spridande av kunskaper. Följda av sina lärjungar drog filosofer och andra visa män, religionslärare och profanlärare land och riken omkring för att vinna anhängare och sprida sina läror och sitt vetande. Särskilt den äldsta litterära bildningens alster utbjöds på detta sätt.

I Grekland föredrogs de homeriska sångerna under hjältetiden av vandrande skalder, de s. k. aöderna, som gästade stormännens gårdar. Bland kelter och nordbor uppträdde på samma sätt barder och sångare med guda- och hjältesagor. Till vandringslivets äldre representanter skulle man också kunna räkna sofisterna, om vilka det berättas, att de drog från ort till ort och meddelade undervisning för betalning.[1] Och de romerska elementarlärarna, *ludi ma-*

Anm. Siffrorna hänvisar till avd. Noter och kommentarer, s. 177.

gistri, slog upp sina ambulerande tältskolor vid torg, vägkorsningar eller folkrika gator. De under Medeltiden gängse benämningarna *trivium, quadrivium* (trevägars-, fyrvägarsstudium) samt trivialskola har man velat härleda ur detta förhållande.[2] Flera bland kyrkofäderna måste följa en ambulerande studiebana och besöka olika filosof- och retorskolor på jakt efter vetandets skatter.

Sedan det romerska väldet störtats i samband med de germanska folkvandringarna, blev den kristna kyrkan de nya folkelementens uppfostrarinna. Präster och munkar drog missionerande och undervisande genom de förut okända länderna. I deras spår växte där upp kloster och skolor, varifrån nya lärare kunde utsändas. Även vårt land fick under vikingatiden de första kontakterna med den kristna odlingen på detta sätt genom vandringsmän i kulturspridandets tjänst.

Under Medeltidens senare århundraden utvecklades och befästes för lång tid framåt den sedan den stora missioneringen levande vandringstraditionen. Det ambulerande studielivet uppvisar nu en rikare flora än någonsin av såväl nyttiga som skadliga blomster.

Klosterskolorna och domskolorna organiserades visserligen genom centralt utfärdade statuter i syfte att ge dem en viss yttre likformighet. Men de var dock av varierande standard i fråga om lärarnas skicklighet och studiernas omfattning. Genom vandringslivet skapades möjlighet att stifta bekantskap med framstående lärare på andra håll och fördjupa sig i nya kunskapsgrenar. Universitetens uppkomst på 1100-, 1200- och 1300-talen inverkade särskilt stimulerande på dessa vandringar i studiesyfte. Lärdomssätena i Frankrike, Italien och Tyskland översvämmades av kunskapstörstande ynglingar från när och fjärran. Många drog efter någon tids mer eller mindre framgångsrika studier vidare till annan skola eller annat universitet, som de hört omtalas och som lockade. Framstående lärare samlade kring sig stora skaror av tillfälliga studerande. Och om de flyttade över till annat lärosäte, följde ofta deras trognaste lyssnare med på färden.

Ett belysande exempel på det rörliga studielivet under klosterskolornas, domskolornas och de framväxande universitetens tid utgör den berömde skolastikern A b a i l a r d s levnadsbana († 1142). Efter att ha genomgått en klosterskola kom han till domskolan Notre Dame i Paris, där filosofen Vilhelm av Champeaux då var lärare och uppskattad ledare. Mellan lärare och lärjunge drogs

gränserna ej så skarpa, och snart hade den självmedvetne och skarpsinnige Abailard samlat omkring sig en egen krets av åhörare i opposition mot sin lärares teser. Vilhelms lärjungeskara smälte samman alltmer, och han drog sig tillbaka till klostret S:t Viktor. Här öppnade han en ny skola. Men snart uppenbarade sig även Abailard där och inledde nya lärda strider. Båda lämnade efter en tid S:t Viktor. Abailard ägnade sig nu åt teologiska studier vid skolan i Laon under skolastikern Anselms ledning. Snart kom emellertid Abailard i konflikt med även denne lärare, och upprättade i konkurrens med honom en egen teologisk skola i Laon. Till denna strömmade skaror av studenter. Sedan Anselm berövat Abailard rätten att föreläsa i området, återvände Abailard till Paris. Här fick han undervisa vid Notre Dame, och gjorde det med sådan framgång, att hans rykte gick ut över hela Europa. Från olika länder sändes studerande ungdomar till den universitetsmässiga undervisningen i Paris. Abailard fick dock på grund av vissa privata förhållanden (Heloise) bittra fiender, och inför anklagelserna måste han lämna Paris och gå i kloster, S:t Deny utanför Paris. Men även hit samlades vetgiriga ynglingar. Han misstänktes nu för bristande renlärighet, lämnade klostret och slog sig ned på en ö i Seine för att i en enkel hydda leva i lugn och ro. Nya skaror av studenter uppsökte honom där och delade gärna eremitlivets mödor med honom för att få åtnjuta hans undervisning. Nya strider började emellertid. Abailard gick åter i kloster men fördrevs därifrån, anklagad för nya kätterier av bl. a. den helige Bernhard av Clairvaux. Hos en abbot i södra Frankrike fick han slutligen en fristad, änd-stationen i hans växlingsrika levnad.

Den nu ifrågavarande formen av vandrings- och reseliv, som till sitt huvudsyfte hade bildningsspridande och kunskapsinhämtande, kommer väl alltid att ha betydelse, när det gäller att fördjupa studierna. Allteftersom under senare delen av Medeltiden universiteten på kontinenten konsoliderades och fick större resurser, ökades antalet studerande gäster från andra områden. Även vårt land och de övriga nordiska länderna var relativt väl representerade bland dessa skaror, såsom flera specialundersökningar utvisar (Bild 1, s. 11).[3]

Kyrkliga och världsliga myndigheter ställde sig naturligtvis välvilliga till dessa färder. Vandrande *"scholastici"* ansågos liksom korsfararna stå under kyrkans skydd och kunde göra anspråk på

särskilda företrädesrättigheter. Ett privilegiebrev av kejsar Fredrik I Barbarossa i Tyskland från år 1158 tillförsäkrar vandrande lärare fri och säker lejd.[4] Och från början av 1200-talet berättas, att en biskop Guido från Präneste vid en visitation i Lüttich förklarade, att om någon av de regulära kanikerna vid domkyrkan ville resa och besöka skolor, man då skulle kunna bevilja undantag från den eljest gällande regeln, att de vissa tider måste vara bosatta vid kyrkan.[5] Även i Sverige understöddes och uppmuntrades studieresorna. Före upprättandet av Uppsala universitet synes dessa "studia generalia" ha varit ett bestämt kompetensvillkor för medlemmarna av kanikkollegiet.[6] År 1278 donerade domprosten i Uppsala Bero en "vicaria" vid domkyrkan till understöd för i Paris studerande skolelever. Och 1280 gav dem ärkebiskopen Jak. Israelsson biskopstionde av Tierp och Gästrikland i stället för fattigtionde från vissa socknar, som förut utgått till dem.[7]

Vagant- och bachantväsendet

Även om man inte hänför vandringslusten till de utpräglade instinkterna, är den otvivelaktigt djupt rotad i den mänskliga naturen. Att skolan fått vara skådeplatsen för dess verkningar i särskilt hög grad och lång tid efter det att denna böjelse i stort sett bemästrats på andra områden av livet, är också helt naturligt. Det är ju i mognadsåren som oron och längtan efter nya vyer starkast rör sig. Skoltvånget under denna period av livet ger endast kraftigare relief åt vandringslusten.

Medeltidens kulturella och ekonomiska förhållanden bildade den bästa tänkbara jordmånen för kringströvandet. Med undantag för den bofaste och livegne lantmannen tycks alla samhällsklasser särskilt under och efter korstågstiden ha gripits av den allmänna oron. Trubadurer, minne-sångare och riddare, hantverksgesäller och vallfärdande pilgrimmer, vandringsmunkar och flagellanter (gisslare), men också kommedianter, trollkonstnärer, skattegrävare och rövare befolkade vägarna.[8] För den studerande ungdomen måste det fria vandrarlivet ha utgjort en stor lockelse och tjusning bortom skolans stränga skoltukt och ensidiga minnesplugg (Bild 2, s. 13). Skolarerna var också talrikt representerade bland de vandrande skarorna.

Man tycks vara ense om att söka de första spåren till det medel-

Bild 1. Universitetsföreläsning på 1300-talet
(Efter en handskrift från samma tid)

tida skolära eller allmännare uttryckt litterata vandringslivet ända från den kristna kyrkans äldsta tid.[9] Det var ursprungligen sed, att biskopen vid invigningen av en präst skulle ordinera honom till ett fast ämbete i någon församling. Dock följdes ej alltid denna regel. Redan på 400-talet klagade biskopen Synesios från Ptolemais (410—431) över att många andliga saknade fast anställning. De hade ej fått anvisning på sådan, eller också hade de egenhändigt lämnat sin tjänst. Biskopen ansåg, att sådana klerker borde berövas sina kyrkliga rättigheter. Vanligen benämndes de sedermera *clerici vagi* eller *vagantes*. I femte och sjätte århundradena utfärdades åtskilliga förordningar mot dem. Mötet i Kalcedon 451 förbjöd "ordinatio vaga", och en spansk synod i Valencia 524 hotade clerici vagi med exkommunikation. Även den som upptog och härbärgerade sådana vaganter ansågs straffbar. Dock ökades deras antal. Biskoparna vigde sina gunstlingar eller sände ut de nyordinerade under

förevändning av missionering. Särskilt i närheten av missionsländer, där prästerna inte kunde anvisas bestämt område och där de vid oroligheter ofta fördrevs från sin verksamhet, strövade dessa *"clerici regionarii"* omkring och erbjöd sina tjänster som vikarier eller som huspräster hos stormännen. Karl den store gjorde i början på 800-talet ett försök att återuppliva Kalcedon-mötets beslut och förbjöd biskoparna att ta emot främmande klerker, såvida de inte uppvisade särskilda rekommendationsskrivelser från sin egen biskop. Under de följande århundradena utfärdades den ena förordningen efter den andra mot dem både i Frankrike, Tyskland och Italien men utan större resultat. Påven Alexander III bestämde på Lateransynod 1179, att en biskop, som vigde präst utan att anvisa tjänst (*"sine titulo"*), själv skulle försörja denne.

Mot slutet av 1100-talet uppträder först i Frankrike, särskilt vid skolorna i Paris, Reims och Orleans, stora skaror av studerande med fria seder och åsikter samt halvklerikala vaganter. De ansågs ofta böra benämnas *ribaldi* (skälmar). I början av 1200-talet torde vaganterna ha slutit sig samman i en korporation eller orden, de s. k. *Goliardi*. De hade en egen skyddspatron och utgjorde länge ett vandringsskrå för mer eller mindre avsigkomna klerker och studenter. Från Frankrike utbredde sig Goliardi under 1300-talet till trakterna kring Rhen och övre Donau, men mot slutet av århundradet tycks ordensväsendet ha försvunnit. För den tidiga profana poesin och sången har dessa vaganter haft stor betydelse. De gav nämligen upphov till en särpräglad diktning och sångart. I vagantpoesin besjöngs naturen, vinet, kärleken och glädjen över vandrarlivets härlighet. Men också ånger och vemod inför livet får där pregnanta uttryck. Åtskilliga prov på vagantsångerna har bevarats till våra dagar. De bildar också den äldsta källan till flera av de gamla latinska skolsångerna från Medeltiden.

Det klerikala draget och det poetiska skimret, som till äventyrs kan ha vilat över de äldre vagantgenerationerna, försvann snart. Det blev ej längre fråga om verkliga *"clerici sine titulo"* utan om skolarer, studenter och äventyrare med lärda manér, bland vilka vandringslust, självsvåld och njutningslystnad trängt bort intresset för studier. På 1200-talet skildrar t. ex. magistern Nikolaus av Bibera skolarerna i Erfurt sålunda: "Där finns väl tusen skolarer. Bland dem lever skälmar och andra syndens tjänare, som hanterar tärningar och endast gör studier i svek och bedrägeri. Att lära är

Bild 2. Skolinteriör från 1400-talet (Efter en handskrift från samma tid)

dem en styggelse. Somliga kan visserligen arbeta, men de tål ej någon verklig möda; och de är råa som kreatur."[10] Man kunde knappast skilja sådana skolarer på drift från andra vagabonderande äventyrssökare. Det berättas om dem, att de drev köpenskap med reliker och avlatsbrev. De vanhelgade kyrkliga fester, kyrkor och kloster med liderliga sånger, spel och dans samt efterhärmade mässor och processioner på gator och landsvägar.[11] Inför allt detta kunde kyrkan inte vara overksam, särskilt eftersom vaganterna fortfarande upprätthöll skenet att vara rätta clerici och troligen också lyckades dupera menige man. Genom olika biskops- och konsiliebeslut under 1200- och 1300-talen sökte man avgränsa

vaganterna från de verkliga klerkerna, som var stadda på vand ringar i vällovliga syften. Man hoppades därigenom kunna inom detta svårbemästrade område upprätthålla det andliga ståndets anseende.

Sekulariseringen av vagantlivet fortskrider under 1300- och 1400-talen. Mot slutet av 1400-talet uppträder ordet bachanter som en sammanfattande, säkerligen lämplig benämning på resenärerna. Stadsskolornas uppblomstring under denna tid bidrog till att vidga vagabondernas krets och ytterligare ge vandringsseden en profan, äventyrlig prägel. Burchardt Zenggs (född 1398) och Thomas Platters (född 1499) naiva men målande levnadsskildringar utgör exempel på hur "studielivet" i dessa skolmiljöer kunde gestalta sig mot slutet av Medeltiden.[12]

Skolmästaren vid stadsskolorna tillsattes vanligen för ett år i sänder. Magistraten kunde entlediga honom efter kontraktstidens slut eller tidigare, om särskild anledning fanns. Mästaren antog medhjälpare eller skolgesäller (*locati*), som av honom likaledes kunde avskedas. Därmed hade läraryrket fått något av skråväsendets anda över sig. Det bildades ett vandrande lärarstånd, vars medlemmar, liksom hantverksgesällerna, drog från det ena samhället till det andra och erbjöd skolväsendet sina tjänster. Snart började eleverna frivilligt eller påverkade av sina avskedade lärare och äldre kamrater ge sig med i vandringslivet. Endast korta tider vistades man vid en skola, och så bar det av till nästa plats. I några städer hade man åt *mendicanterna* (tiggarna), som man kallade dessa skolpiltar till skillnad från borgarbarnen, upplåtit särskilda kvarter, där de kunde få gå och tigga sin föda, medan de vistades vid stadsskolan.[13] Särskilt de yngre fick ofta slita ont och fördärvades i sedligt avseende av gesällerna och de äldre kamraterna. Dessa behandlade dem nämligen som sina vasaller. De måste utföra alla besvärligare sysslor och genom tiggeri eller stöld skaffa sina överordnade nödigt underhåll. Att stjäla på detta sätt gällde som något slags jägarrätt och ansågs därför knappast klandervärt bland mendicanterna. Naturligtvis lärde man sig alltid något under de vidsträckta färderna, även om det inte hörde till skolkurserna. Man lärde känna olika slags människor och olika länder och fick snarare för mycket än för litet av livserfarenhet. Men i fråga om boklig kunskap kom man under dessa omständigheter inte så långt. Om en vagant berättas, att han efter 20-årigt kringflackande från

den ena skolan till den andra ej lärt mera än att hjälpligen kunna läsa och skriva.[14] Eftersläpningen i studierna kunde dock med ihärdighet repareras. Den nyssnämnde Platter blev t. ex. efter allt kringströvandet omsider skolföreståndare i Basel.

De vagabonderande skolarhoparna måste ha utgjort en svår belastning särskilt för landsbygden. Där kunde de mera ogenerat begå sina stölder och våldsgärningar. Själva var de ofta beväpnade på grund av de många farorna från rövare och annat löst folk. Men även "tätorterna" fick nogsamt erfara systemets avigsidor. Ledarna för färderna, skolgesällerna, måste i den allmänna bristen på underlärare och trots demoraliseringen i stor utsträckning anlitas vid stadsskolorna. Luther, som hade god kännedom om dessa skolor, talade med avsky om sin tids vandrande lärarstånd[15]: emedan städerna inte ville nära och underhålla fromma, ärliga och tuktiga skolmästare och lärare, kallade av Gud, vilka med arbete, flit och möda samt därtill med ringa kostnad kunde föra barnen till gudsfruktan och kunskaper, så måste de i stället taga locati, bachantes, stora åsnor och tölpar, som de dittills haft, vilka med stor kostnad inte lärt barnen annat än sagor och besvärjelser och själva sysslat med djävuls-, orm- och skattebesvärjelser.

Allmosevandringar

Det är givetvis svårt att i fråga om vandringsseden dra upp några skarpa gränser mellan de olika företeelserna. En klassificering av dess former har skett i denna översikt av det allmänna vandringslivet inom bildningsväsendet endast för att underlätta överblicken över förhållandena.

Det i föregående avsnitt skildrade skolära vagabondlivet har i allmänhet ansetts som ett utslag av vandrings- och äventyrslust. Men man påträffar där även andra motiv, och det mycket kraftiga sådana, nämligen de ekonomiska. Utsikten att genom kringströvandet få sitt uppehälle verkade lockande på de merendels fattiga disciplarna. Och det är ofta fåfängt att fråga, vilket som varit det primära, lusten efter frihet och äventyr eller lusten efter mat och pengar. Även sångerna och skådespelen passar in i denna bild. Det gällde att göra sig intressanta med varjehanda konster, att dra till sig uppmärksamheten i den hårda konkurrens, som den medeltida tiggarmarknaden erbjöd.

Eftersom tiggeriet ansågs som en under vissa förutsättningar fullt hederlig syssla, togs det emellertid också på ett mera legitimt sätt i anspråk som ett medel till fattiga skolarers underhåll. Och därmed framträder de med den svenska djäknegången närmast besläktade vandringsföreteelserna.[16]

Skolära allmosevandringar har tidigt kommit i bruk i olika delar av Europa. Några bestämda tidsuppgifter för deras första uppträdande är svårt att erhålla ur de ganska sporadiska meddelandena, som kan utvinnas ur den pedagogiskt-historiska litteraturen.[17] I allmänhet betecknas seden som ett led i det medeltida tiggeriet, men dess egentliga ursprung säges vara oklart eller obestämt. Några exempel på dess förekomst i andra länder än Sverige må anföras.

I Tyskland fick de skolära allmoseutflykterna merendels karaktär av sångarvandringar från dörr till dörr (*ostiatim*) i skolstaden och dess omnejd (s. k. Umsingen och Ansingen). En tysk författare, J. Stemmler, som år 1765 utgav en apologetisk-historisk skrift om vandringsseden vid skolorna, anger, att fattiga pojkar redan under den första kristna tiden under sång brukade gå omkring i husen och samla allmosor i korgar. De fick därav namnet *fratres sportulantes* (av *sportula*=liten korg). Allmosegången fick i Tyskland sedermera namnet *currende* (korgång), och denna skulle alltså kunna anslutas till urgamla former av kristlig hjälpverksamhet. Enligt Stemmler torde currende-seden inom de tyska skolorna ha varit i allmänt bruk från början av 1300-talet. De första skriftliga vittnesbörden om currende är emellertid av ganska sent datum, t. o. m. senare än vad förhållandet är för den svenska djäknegången. Den omnämnes sålunda från Magdeburg 1497 och från Eisenach vid ungefär samma tid.[18] Seden torde dock ha funnits i ett flertal tyska städer. Hela institutionen synes ha ansetts alltför trivial, för att den skulle ägnas någon större uppmärksamhet. Många disciplar fick likväl genom currende hjälp ur fattigdom och nöd. Luther blev tack vare den upptagen i ett burget hem (Bild 3, s. 17), och flera andra betydande män i Tyskland deltog som skolpojkar i allmosevandringarna.[19] Luther insåg också, att seden hade stor betydelse, och gynnade den, samtidigt som han fördömde vagabondlivet.[20] I Wetters år 1933 utgivna avhandling om allmosebruket och stjärngossetågen (Heischebrauch und Dreikönigumzug im deutschen Raum) framhålles också sångtågen som en ålderdomlig och särskilt i fråga om stjärngossarna (Sternsingen) även utanför Tysk-

Bild 3. Luther som sångdjäkne på korgång
(Efter en målning av E. Weiss)

land vitt utbredd sed. Från äldre tider är exemplen få, och ursprunget och förebilderna till allmosegången anges vara mångskiftande och osäkra. Att stjärngossesången (Dreikönigumzug) kan ha sina rötter i de medeltida kyrkospelen framhålles dock.

Om förhållandena i Danmark berättas, att fattiga skolbarn ända sedan kristendomens införande brukade tigga allmosor på gatorna och vägarna (Omgang).[21] Från 1300-talet finns ett meddelande, att lärarna i Odense fick sin lön förbättrad mot löfte att inte kräva något av det som de fattiga barnen sammantiggde. Detta visar ju, att skoltiggeri vid denna tid förekom i Danmark.[22] I allmänhet var det de mindre eleverna, peblingarna, som fick sin försörjning genom sångvandringarna. De äldre hade som "løbedegne" vid sockenkyrkorna i närheten av staden en mycket eftertraktad och inkomstbringande syssla. Man torde kunna förutsätta, att vandringarna särskilt under längre ferier utsträcktes ytterligare.

Till de nu nämnda vittnesbörden om legitima allmosevandringar

vid skolorna under Medeltidens två sista århundraden kan fogas, att även andra europeiska länder, t. ex. Frankrike, Italien, Spanien, torde uppvisa liknande förutsättningar för allmoseseden som förelåg annorstädes.

Vandringssedens senare yttringar

Det äldre vandrarlivets senare avläggare och arvtagare gick växlande öden till mötes. Såsom förut nämnts kom de verkliga studiefärderna — anpassade efter sin tids förhållanden — alltjämt att ha betydelse och göra tjänst inom bildningsväsendet. I övrigt levde vandringsseden i en eller annan form kvar under längre eller kortare tid. Dess överdrifter mildrades emellertid. I samma mån som skolväsendet antog fastare former, sökte man bortrensa det renodlade vagabonderandet. Myndigheterna ville organisera allmosevandringarna på ett rationellt sätt eller helt avskaffa dem. Härom uppkom dock på många håll häftiga strider mellan vandringssedens anhängare och dess motståndare. Som reglerad understödsform fortlevde den länge i flera länder (Bild 4, s. 19) — i vårt land som djäknegång.

I den sachsiska skolordningen 1528 och i Nordhauser Schulordnung 1583 fanns ordningsföreskrifter för sångvandringar. Ännu år 1765 betecknades, såsom här förut angivits, vandringsseden i Tyskland som värdefull för fattiga skolarer.[23] Sångtågen här synes ha nått sin största utbredning under 1700- och 1800-talen.

I Danmark bestämde Kristian II i början av 1500-talet, att de elever som intogs i latinskolorna skulle äga medel att själva bekosta sitt underhåll, på det att "skolorna ej skulle fyllas med latinska tiggare". Förordningen visade sig dock vara för hård och kunde inte upprätthållas.[24] Den ersattes snart med andra föreskrifter, varigenom tiggeriet blev legaliserat. I Rietz: Skånska skolväsendets historia, finns återgivna ett par handlingar från år 1562 ur Kongl. Danska Geh. Arkivet (Bilaga 8 och 9, s. 139) enligt vilka en central fördelning mellan skolorna av häradena i Skåne och Blekinge i och för djäknarnas allmosegång hade verkställts. I form av klockarvandringar, upphämtade av "helgonskyld" och påskamat samt "diskantering" ägde seden ännu bestånd under 1600-talet. Från år 1609 omtalas, att Bergens katedralskola påkal-

Bild 4. Stjärngossar i holländskt hem (Efter oljemålning av Bernardus van Schendel, slutet av 1600-talet. Nordiska museet)

lade myndigheternas ingripande mot skräddargesällerna, eftersom dessa vid "helligtrekonger omgick med en stjerne uden övrighedens tilladelse". De "brottsliga" blev också ådömda böter, och katedralskolan kunde alltså hävda sitt privilegium.[25]

Vad som nu finns kvar av det i denna översikt berörda allmänna litterata vandringslivet är endast små fragment.[26] Vagabonderandet har försvunnit eller klätt sig i sådan dräkt (gesällvandringar, Wandervögen, sångtåg), att släktskapen med de äldre företeelserna på området är föga märkbar.

DEN MEDELTIDA DJÄKNEGÄNGENS BAKGRUND OCH FRAMVÄXT

De första säkra spåren av svensk djäknegång härrör från Medeltidens sista århundrade. Av dem framgår, att en utbildad djäknegångspraxis funnits i vårt land i början av 1400-talet (Bild 11, s. 91. Bilaga 16, s. 153). Fattiga disciplar fick sitt uppehälle genom att vandra omkring i stad eller på landsbygd och samla allmosor. De borde därvid inneha en rekommendationsskrivelse, utfärdad av rektor, i vilken tiden för vandringarna fanns angiven. I annat fall eller om de strövade omkring för länge, skulle prästerskapet låta anhålla dem och förhindra kringflackandet. De olika statuterna utvisar också, att denna skolsed ofta måste ha missbrukats. Det är till stor del missbruket som gör, att vi erhållit dessa tidiga bevis på djäknegångens existens.

Med några få avbrott kan sedens utveckling efter de första vittnesbörden om den följas fram till slutet av 1700-talet, då sockenvandringarna officiellt avskaffades. På vissa håll tycks den i någon form ha praktiserats ännu in på det följande seklet. Djäknegångsseden löper alltså genom inte mindre än fyra århundraden.

När det gäller frågan om djäknegångens bakgrund och framväxt, har man i de pedagogiskt-historiska framställningar, där frågan tagits upp, måste nöja sig med att konstatera, att seden är gammal och går tillbaka på medeltida skolförhållanden. Därvid har följts samma tema som i 1571 års skolordning, där det heter om seden att "djäknar löpa socknar", att den "av ålder i riket varit haver".[27]

Även om spörsmålen rörande djäknegångens uppkomst och om förutsättningarna för dess framväxt ej kan restlöst besvaras, möter dock dessa frågor vid början av ett studium av denna gamla skolsed. Skall man anse den tillkommen genom myndigheters förordnanden, genom en så småningom sig utbildande tradition eller under växelverkan mellan båda dessa faktorer? Och vidare. Är djäknegången en rent inhemsk företeelse, framsprungen ur säregna svenska förhållanden, eller är utländskt inflytande påvisbart?

Allmän skolär bakgrund

Det har i ett tidigare avsnitt om de allmänna vandringsföreteelserna inom bildningsväsendet i äldre tider framhållits, att den svenska djäknegången får anses närmast besläktad med de medeltida skolära allmosevandringarna. Den kan med andra ord betraktas som en för tidsförhållandena behövlig åtgärd till fattiga djäknars försörjning. Det ligger då närmast till hands att som utgångspunkt vid studiet av sedens bakgrund och ursprung välja de ekonomiska förhållandena för djäknarna vid den ifrågavarande undervisningsverksamheten.

Under kristendomens första tid i vårt land — och även tidigare — torde uppfostran och den i samband härmed bedrivna handledningen och undervisningen ha skett inom familjen eller släkten. Den profana handledningen utanför familjekretsen kunde anförtros åt en fosterfader, "fostre". Den kyrkliga undervisningen före tillkomsten av skolor har måhända tillgått på liknande sätt som beskrives i islänningarnas gamla lagsamling Grågåsen. Det heter där, att det för prästen var tillåtet "att låta lära en prästlärling till sin kyrka. Avtal skall", heter det, "träffas med ynglingen själv, om han är sexton år, men om han är yngre med hans målsman. Nu sluta de intet annat avtal än att han tar en prästlärling till sin kyrka enligt lagen, då skall han ombesörja hans undervisning och fostran och låta tukta honom på sådant sätt, att det inte länder till vanära för ynglingen eller fränderna, och sålunda behandla honom, som om det vore hans barn."[28] Eleverna vid denna profana eller kyrkliga privatuppfostran fick förmodligen även sitt uppehälle hos fosterfadern, och frågan om deras försörjning under studietiden var löst i och med det, att man funnit någon, som kunde och ville åtaga sig uppgiften att fostra och handleda.

I vårt land såväl som i andra europeiska länder uppstod de första egentliga skolorna som kyrkliga annex, som led i den katolska kyrkans expansions-och konsolideringssträvanden. Genom påvliga bullor och andra föreskrifter reglerades successivt den under-

visande verksamheten vid domkyrkornas kanikkollegier (domkapitlen) från 1200-talet och senare. En av kanikerna (*scholasticus*) fick i regel hand om denna uppgift, på vissa håll med en *rector scholarum* som medhjälpare eller ersättare samt underlärare (*locati*, hörare). Parallellt härmed tillkom, i den mån munkordnarna fick insteg i Sverige, de till klostren knutna undervisningsanstalterna med lektorer (föreläsare) som skolföreståndare.

Domskolornas ekonomiska förhållanden torde ha gestaltat sig något olika på olika orter, vad djäknarnas underhåll beträffar. I allmänhet fick emellertid de av eleverna, som direkt förbereddes för prästtjänsten, mat och logi genom domkapitlets försorg. Som medhjälpare i koret utförde de vissa av kanikernas sysslor och kallades därför koraler eller kordjäknar. Kanikerna hade närmast det moraliska ansvaret för deras försörjning, och från Danmark finns exempel på att denna anordning var uttryckligen påbjuden.[29] När elevantalet vid skolorna ökades och en lägre avdelning inrättades även för sådana disciplar som inte med säkerhet ämnade sig eller kunde mottagas i kyrkans tjänst, blev det emellertid svårt att även sörja för dessa skolarers underhåll. Endast koravdelningens medlemmar, och kanske inte ens alla dessa, kunde påräkna hjälp från domkapitlets reguljära inkomster, medan de övriga måste sörja för sitt uppehälle själva.

Vad klosterskolorna beträffar var de ursprungligen ordnade som internat både för äldre disciplar och för noviser. Om undervisningen bevistades av andra än ordensmedlemmar eller blivande ordensmedlemmar, uppkom samma underhållsproblem som för lekmannadisciplarna i domskolorna. Det finns dock flera exempel på att även dessa klosterskolarer blev helt omhändertagna i klostren.

Uppgifterna om den klerikala undervisningens utbredning, om lärjungarnas antal, deras sociala ursprung och ekonomiska förhållanden under medeltiden är sporadiska och fåtaliga. Man torde göra klokt i att inte räkna med någon större spridning av skolanstalterna. Tillströmningen av elever synes dock ha varit förhållandevis stor. Av intresse i detta sammanhang är vad Olaus Magnus i sin historia om de nordiska folken skriver omkring mitten av 1500-talet.[30] Det heter där: "Vad angår de piltar, som sättas i skola, har man med dem i allmänhet den avsikten, att de med Guds hjälp måtte vinna inträde i kyrkans tjänst. För sådant ändamål pläga i

Norden av biskopen eller vederbörande orts styresman tillsättas skolmästare eller pedagoger, det är övningsledare, vilka såväl själva som genom sina underordnade ha att undervisa två- till tre hundra gossar och ynglingar av olika ålder (även om de äro stormanssöner) i allehanda goda lärospån .....". Skulle detta vittnesbörd vara giltigt, måste ju skolorna anses välbesökta. Den mera kvalificerade undervisningen torde dock sällan ha lämnats åt något större antal elever. Eftersom de kyrkliga ämbetena, dit studierna i allmänhet ledde fram, var högt ansedda och ekonomiskt fördelaktiga, fanns bland disciplarna även barn från de högre samhällsklasserna. Olaus Magnus pointerar ju också detta. Men det var — särskilt bland de egentliga skolarerna — säkerligen även gott om fattiga barn, som skickats till domskolan eller klosterskolan för att såsom Samuel i Gamla testamentet tidigt sättas i kyrkans tjänst. Benämningen *pauperes scholares* (fattiga djäknar), som i likhet med det danska uttrycket "de fattige peblinger" är ett stående epitet för de medeltida skolpojkarna, erinrar härom. Dessutom torde den uppfattningen ha varit ganska allmän, att kyrkan skulle ta hand om lärjungarna i de kyrkliga skolorna. Under kristendomens första tid här i landet och under domskolornas och klostrens begynnelseperiod hade den anordningen tillämpats, och man väntade sig att så skulle ske, även då organisationen växt ut. Föräldrar, som eljest skulle kunnat bekosta sonens vistelse på skol-orten, ansåg sig i enlighet härmed mer eller mindre befriade från skyldigheten att göra detta. Vid skolorna torde därför ha funnits elever, som ingendera parten riktigt kändes vid och som måste hjälpas med andra åtgärder.

Skaran av fattiga skolarer får anses ha ökats i och med tillkomsten av skolor för borgerskapets barn i städerna under 1200-, 1300- och 1400-talen, de s. k. stadsskolorna. Ätskillnaden mellan dessa skolor och de kyrkliga blev ofta obetydlig. Lärarna i stadsskolorna var merendels präster, och ibland förekom strider med kyrkliga instanser om borgerskapets krav att få tillsätta skolmästare. Men ämneskretsen var mer lekmannabetonad än i domskolorna och klosterskolorna. Och möjligheterna att få kyrkligt ekonomiskt stöd var mera begränsade. Flertalet elever torde ha fått sin försörjning helt eller delvis genom hemmen. Men för många saknades detta stöd, och även eljest kunde underhållet vara bristfälligt. Beträffande eleverna vid skolan i Stockholm, Nikolaiskolan, talas om den stora fattigdomen, som nödvändiggjorde sockengång. Påven Martin V

meddelade i en bulla från år 1419 skolan rätt att låta djäknarna gå efter allmosor i staden och dess grannskap (Bilaga 1, s. 131).[31]

Numerärt representerade de nu nämnda tre skoltyperna knappast någon större kapacitet. Domskolor inrättades småningom vid alla de dåtida 7 stiftens domkyrkor, av klosterskolor torde ha funnits sammanlagt ett 20-tal, och stadsskolor omtalas från omkring 15 städer. Endast beträffande några av skolorna synes man ha haft underlärare eller hörare. Antalet skolor var emellertid tillräckligt, för att underhållsfrågorna för djäknarna skulle utgöra ett besvärligt problem. Under senare delen av Medeltiden synes dessutom elevtillströmningen ha successivt ökats, och skolarernas stora antal vållade både ekonomiska och pedagogiska svårigheter.

Gåvor och testamenten

Kyrkans ekonomiska ställning blev efterhand under Medeltiden mycket god, för att inte säga lysande, i vårt land kanske dock inte i så hög grad som i vissa andra länder. Stora rikedomar samlades under dess förvaltning i form av gåvor och testamenten. De hade vanligen givits med förbehåll, att själamässor skulle läsas för givaren. Härvid togs sångdjäknarnas tjänster i anspråk.

Bäst ställd i "ultima Thule" i fråga om gåvor, som även kom djäknarna till del, var domskolan i Lund. Den erhöll under tiden 1219—1459 inte mindre än 122 donationer till förmån för fattiga skolarer samt koraler och vikarier vid kyrkan.[32]

Vid domskolorna i det egentliga Sverige var det däremot mindre väl sörjt för disciplarnas timliga väl.

Om man tar hänsyn till mängden av gåvor, avsedda för andra ändamål än undervisningen, måste de bidrag som genom gåvor och testamenten kom skolorna till del anses relativt obetydliga.

Själamässor och minnesgudstjänster var inte så eftersökta i det glest befolkade landet, och donationer omnämnes för skolornas del sparsamt. Men sådana förekom dock. Ärkebiskopen Jak. Israelssons donerade en gård, Biskopskulla, till underhåll av sex korgossar eller sångdjäknar vid domkyrkan i Uppsala. Och domprosten mag. Andreas And testamenterade år 1316 Studentholmen med hus och vattenverk till underhållande av ett *contubernium* (internat) för fattiga skolarer och koraler därstädes. Från Västerås omtalas

donationer 1311 av Håkan Knutsson till skolarer och koraler. Gåvobrev för koralerna i Växjö finns från 1341 och 1346. I Åbo hade man djäknestipendier och *convictorium* (matsal), och år 1412 meddelade en kardinal 100 dagars avlat åt dem som ville understödja skolarerna i stiftet med pengar och skänker in natura eller gynnade dem med testamenten och gåvobrev.[33] Också från andra platser kan lämnas exempel på donationer och understöd till skolor, även till klosterskolor och sådana skolor, som indirekt var knutna till kyrkans verksamhet.[34]

Stadsskolornas lärjungar ansågs i regel inte böra innefattas i de donationer och testamenten, som lämnats för den av kyrkan eller de kyrkliga organisationerna bedrivna skolverksamheten. För dem spelade emellertid i vissa fall de medeltida gillena (köpmans- och hantverksgillen samt socialt-religiösa gillen) en stödjande roll. I Stockholm inom Helga lekamens gille, där år 1456 rektor Andreas Pauli var ålderman, fick exempelvis lärjungarna i stadsskolan göra tjänst på olika sätt vid begravningar och fester samt erhöll härför särskild betalning. År 1485 träffade ett gille i Finland, i Viborg, överenskommelse med stadens skolmästare om att sex elever skulle sjunga vigilier varje tisdag. Och i Kalmar erhöll Helga lekamens gille 1479 en donation att av åldermannen årligen utskiftas för inköp av papper till djäknarna i skolan, en eftersökt och dyrbar vara, som bl. a. de blivande köpmännen och förrättningsmännen behövde bekanta sig med.

Hur värdefulla de nu nämnda formerna av studiehjälp åt djäknarna än kunde vara, så blev det dock endast fråga om tillfälliga och osäkra understöd till några få utvalda.

Oftast blev koralerna ihågkomna, medan skolarerna kom i sista hand. De disciplar som inte kunde få sin försörjning genom hemmet blev för sin existens beroende av vad som kunde uppbringas från annat håll.

Vad som erfordrades för de fattiga skolarernas uppehälle och nödtorft var mera stadigvarande och mera omfattande åtgärder.

Fattigtiondet

Den värdefullaste av de kyrkliga inkomsterna, tiondet, hade länge karaktären av frivillig gåva. Det var förenat med åtskilliga svårigheter att införa institutionen allmänt i vårt land. Påven måste gång

på gång inskärpa, att det här var fråga om en kyrklig plikt.[35] I Skåne utbröt t. o. m. upplopp av denna anledning, och det kunde kuvas endast med vapenmakt.[36] Även präster kunde ibland vägra att inleverera påvligt tionde. När en kanik från Reims år 1271 kom till Skara, måste han bannlysa några präster, som vägrade ge påven vad påven tillhörde. När borgarna i staden fick höra talas om bannlysningen, angrep de den främmande kaniken och hans medhjälpare, som måste fly. Prästerna och borgarna beredde sig därefter tillträde till det *"sacrarium"* i domkyrkan, där tiondemedlen förvarades, och lade beslag på 700 mark silver. — Stadgandet om tionde intogs emellertid i landskapslagarna. Svårigheterna att effektuera bestämmelserna lyser igenom i den kraftiga motivering, som förekommer i Upplands- och Hälsingelagens kyrkobalkar. Det heter där: "Kristus bjöd att bygga kyrka och göra tionde. Adam och hans söner gjorde först tionde och Salomo kyrka."[37] Denna tiondets förvandling från en i den tidiga tillämpningen frivillig gåva till obligatorisk kyrkoskatt motsvarar rätt väl den utveckling, som sockengångsgärden genomgick.

Tiondets fördelning mellan de mottagande kyrkliga instanserna varierade något i de olika kristna länderna. Även de svenska landskapslagarnas föreskrifter härom uppvisar inbördes avvikelser. I regel skedde dock uppdelningen av tionde så, att prästen fick en tredjedel, och återstoden skiftades i tre lika lotter, en för biskopen, en för församlingskyrkan och en för de fattiga.[38] Något stadgande, att viss del av tionde skulle användas för skolornas räkning fanns naturligtvis inte. Behovet härav gjorde sig först så småningom gällande. Med tiden kom dock fattigtiondet att för undervisningsanstalterna få en viss betydelse både indirekt och direkt.

Att kyrkan av sina inkomster från tionde reserverade något åt de fattiga var i överensstämmelse med den kanoniska lagen. Landskapslagarnas föreskrifter i detta avseende utgjorde intet undantag från det allmänna bruket inom den kristna kyrkan. Däremot var sättet för erläggande av tiondets fattigdel i vårt land länge ej det vanliga. I allmänhet hopsamlades denna del av tionde såväl som de övriga andelarna samtidigt och ställdes till de kyrkliga myndigheternas omedelbara förfogande. Det användes då antingen direkt till understöd eller gavs till hospital och helgeandshus. I Sverige synes det ha varit vanligast, att bönderna fick behålla fattigtiondet "hema maeth sik", hemma hos sig. De skulle dock inte behålla det för egen räkning. De var endast fattigtiondets förvaltare och skulle efter eget beprövande eller i enlighet med givna föreskrifter ombesörja utdelningen.[39] Flera av landskapslagarna har bestämmelser, som kan anses innebära, att de fattiga kunde färdas från by till by, från bonde till bonde, och varje bonde skulle då vara skyldig att vara dem behjälplig på färderna. Det kan med hänsyn till djäknegången vara av särskilt intresse att observera, att fattigvård, utövad från hemmen och efter deras bedömning, har gammal hävd och satt spår i vår äldsta lagstiftning. Detta tillvägagångssätt torde också efter dåtida förhållanden ha varit det mest ändamålsenliga. Avstånden var långa, och brist förelåg på särskilda anstalter för vård av fattiga.

De kyrkliga myndigheterna saknade med den ovannämnda metoden för fattigtiondets förvaltning tillräckliga möjligheter att kontrollera, huruvida fattigtiondet verkligen kom de fattiga till godo. I samma mån som kyrkans makt utvecklades och hennes verksamhetskrets vidgades, framträdde behovet att till hennes omedelbara förfogande indraga de för kyrkliga ändamål avsedda medel, som förut förvaltats på annat sätt. Dit hörde främst fattigtiondet. Att förändringen måste gå långsamt var helt naturligt. Allmogen hade ju med det förutvarande tillvägagångssättet fått den uppfattningen, att utdelandet av fattigtiondet var en dess egen privata angelägenhet. Från början av 1200-talet fortgår denna process, men ända in på 1400-talet höll sig den ursprungliga användningen av fattigtiondet kvar åtminstone i Västergötland. År 1405 gav nämligen påven Innocentius VII biskop Brynolf i Skara tillåtelse att anslå den fattigtionde, som bönderna dittills behållit hemma, till kanikernas underhåll i biskopsstaden.[40] Vid den tiden torde omorganisationen av fattigtiondet ha varit genomförd i de svenska stiften.

De inkomster, som kyrkan erhöll genom inlevererandet av fattigtiondet, användes till olika ändamål, ofta vid sidan om det ursprungligen avsedda. En del lämnades till hospital och kloster. Men i allmänhet blev det domkyrkorna och kanikkollegierna, som fick huvudparten av det gamla fattigtiondet.[41] Indirekt torde skolorna ha fått en viss del av inkomsten. En prost i Linköping fick år 1407 av sina överordnade uppmaning att ofördröjligen betala *"pensiones"*, däribland även *"subsidio pauperum scholarium"*.[42] Vad som tillföll kanikkollegierna användes säkerligen även till understöd åt de äldre skolarerna och koralerna. Eljest nämns bidrag av fattigtionde endast i fråga om studerande i utlandet.

Till grund för alla de ovan nämnda formerna av stöd åt bildningsverksamheten, både de frivilliga: donationer, testamenten och allmosor, samt de mera bundna: olika slag av tionde, låg den gängse kyrkliga synen på kärleksverksamheten.

Den kristna kyrkan hade alltsedan första tiden av sin tillvaro utövat hjälpverksamhet för behövande medlemmar. Man lämnade gåvor till församlingskassan eller s. k. obligationer vid nattvardsfirandet. Dessa utdelades sedan av församlingens ledare, presbyterna, och sedermera av biskopen med hjälp av manliga och kvinnliga diakoner.[43] Anordningen var möjlig endast tack vare församlingarnas litenhet. En sådan individualiserande fattigvård kunde bli mycket effektiv. Kejsar Julianus, "avfällingen", måste erkänna, att bland de kristna inga fattiga funnos. Man gav helt enkelt för att göra Guds vilja och hjälpa behövande bröder. Frivilligheten upprätthölls som princip.

Tidigt började emellertid allmosegivandet systematiseras och inplaceras som moment i lärobyggnaden. Redan kyrkofäderna Augustinus, Ambrosius och Cyprianus hade betonat allmosornas syndaförlåtande kraft, och denna åsikt utbildades och sattes sedermera in i logiskt sammanhang av katolska teologer.[44]

Enligt Medeltidens sätt att se var allmosegivandet i och för sig förtjänstfullt. Det kunde ge befrielse från de timliga syndastraffen och skänka lindring i skärseldens plågor. Man kan häri se ett uttryck såväl för den medeltida lagiska och juridiska religionsuppfattningen som för den asketiska livsåskådning, som då var gängse och som innebar, att egendomslöshet var en kristlig dygd. Det förtjänstfulla blev inte längre, att en nödlidande människa fick hjälp, och att de fattigas skara förminskades, utan att man själv avstod från en del av sin egendom. Kärleksplikten blev en rättsplikt, där den beräknade vinsten utgjordes av himmelska gåvor. Man hade därmed inte heller något primärt intresse av att förminska fattigdomen eller av att kontrollera, om gåvorna kom i rätta händer. Under hela Medeltiden saknas praktiskt taget ordnad fattigvård trots lovvärda försök i den riktningen, t. ex. redan av Karl den store.

Det är tydligt, att kyrkans principiella inställning till kärleksverksamheten skulle verka som en inbjudan till tiggeri, samtidigt

som allmosegivandet därigenom stimulerades. Alla hade ju någon synd att sona eller någon botövning att fullgöra. Och så kom då tiggaren rent av som hjälpare, i varje fall som en fullt respektabel medborgare. "Den som tigger, skänker därmed en möjlighet att utöva kärlek", hade den helige Fransiskus framhållit.[45] Tiggeriet blev ett yrke, vars utövare liksom andra yrkesmän gjorde allmänheten tjänster och därför skulle ha ersättning. Från denna synpunkt blir det också förklarligt, att man i vissa tyska städer beskattade tiggarnas inkomster. Bettlarnas antal växte snabbt. Allmosesamlandet blev nere på kontinenten en riktig landsplåga. Och i dess spår frodades bedrägerier och allehanda upptåg. På 1300- och 1400-talen började tiggarordningar för reglering av förhållandena utfärdas. Att förbjuda tiggeriet vågade man inte, men man sökte bestämma, vilka som fick tigga, och hur det skulle gå till. Först i samband med reformationen kom en förnyelse av den gammalkristna uppfattningen av välgörenheten, och därmed blev också frågan om en verklig organisation av understödsväsendet mera aktuell.[46]

Uppfattningen, att allmosor medförde syndernas förlåtelse och utgjorde en särskild merit inför Gud (*Opinio meriti*), torde snabbt ha vunnit spridning i vårt land. Denna lära var för nordborna lättare att förstå än mycket annat, som de kristna prästerna förkunnade, och lättare att i någon omfattning uppfylla än många andra fordringar, som ställdes på dem. I de äldsta testamentena och donationsurkunderna för de fattigas och för kyrkans räkning betonas ofta inledningsvis, att det är givarens eller hans släktingars eviga väl det gäller. I ett testamente från år 1310 är upptakten denna: "I den heliga och odelbara treenighetens namn. Betänkande, huru viss döden är för alla människor, ehuru man icke vet dess stund, önskar jag Asmund, kallad Langh, frisk till själen, ehuru sjuk till kroppen, försona mina synder genom allmosor och barmhärtighetsverk och genom de jordiska ägodelarna förvärva mig skatter i himmelen. Därför anordar jag efter moget övervägande mitt testamente på följande sätt."[47] Temat varieras i andra urkunder på olika sätt: "För mina och mina närmastes själar", "till mina synders förlåtelse", "i hopp om belöning i evigheten", "till syndernas förlåtelse, vilken vinnes genom rikliga allmosor och andra fromma verk". Även i skolsånger, som torde ha begagnats vid de skolära tiggarvandringarna, förekommer liknande tankegångar om de jordiska ägodelarnas förgänglighet och allmosegivandets välsignelse.[48] En ef-

terklang härav möter i Oscar Levertins gamla julkantat: "Vandrande scholares efter gåvor gå, evigheten spares varje skärv de få". De vandrande djäknarna hade naturligtvis all anledning och särskilt intresse av att påminna om och inskärpa de kyrkliga synpunkterna på kärleksverksamheten.

Tiggarordnarna

Den kyrkliga synen på allmosegivandet som en meriterande handling utnyttjades inte bara av enskilda individer. Det kunde ju förväntas, att givmildheten skulle bli ännu mera värd, om den utövades till förmån för kyrkan själv eller kom något kyrkligt ändamål till godo. Kyrkan och till henne knutna korporationer och anstalter begagnade sig därför flitigt av denna möjlighet att finansiera sin verksamhet.

De reguljära kyrkliga inkomsterna hade alla ursprungligen karaktären av offer. Och när nya behov av pengar uppkom, t. ex. vid större kyrkobyggen, kyrkomöten eller korståg, utsändes s. k. kvestorer, som for land och rike omkring, påminde allmogen om givandets välsignelser och begärde bidrag. Även dessa tillfälliga uppbåd visade, såsom fallet blev med korstågsgärden, tendens att bli ständiga. I sin mest tillspetsade form uppträder denna praxis i avlatshandeln. Helgeandshus, hospital och riddarordnar kunde utöva sin vidsträckta understödsverksamhet endast tack vare den genom kyrkans förkunnelse befrämjade och inspirerade givmildheten.

De två stora tiggarordnarna, fransiskanerorden och dominikanerorden, är på samma gång mäktiga uttryck för askes- och fattigdomsidealet och kraftiga befrämjare av allmosegivandet och vandringsseden (Bild 5, s. 31). Hela deras existens var grundad på de gåvor de lyckades erhålla. Den helige Fransiskus gjorde allvar av principen om egendomslöshet och sökte, ehuru under häftiga meningsstrider med sina motståndare, hålla den vid makt. Att den enskilde inte fick äga något för egen del ingick i det allmänna munklöftet. Men härtill lade mendikantordnarna den bestämmelsen, att inte heller korporationen fick taga emot och samla ägodelar. I de enkla ordenshusen, som vanligen förlades till städer, levde bröderna under gardianens uppsikt, den tid de inte var ute på allmose- och predikofärder. Vandringarna företogs under för var och en bestämda perio-

Bild 5. Tiggarmunkar

der eller terminer, varefter man åter hade att inställa sig i ordenshuset. Uttrycket terminerna, som även användes i fråga om djäknegången, torde ha fått sin speciella betydelse i och med denna tiggarmunkarnas allmosegång.

Till Sverige kom mendikantordnarna under förra hälften av 1200-talet och utbredde sig snabbt.[49] Kloster anlades i åtskilliga städer i Svealand och Götaland (Bild 6, s. 33). Överhuvud taget blev fransikanerna och dominikanerna här såväl som i andra länder de mest spridda och flitigast verksamma munkarna. För allmogens upplysning var de varmt intresserade, och genom deras vandringar fördes nyheter och seder från land till land, från trakt till trakt. De gav samtidigt åskådliga exempel på vandringslivets möjligheter. Under den katolska tiden var de inte illa omtyckta. De erhöll allmosor utan större svårigheter. I och med reformationen ställdes termineringen under borgerlig uppsikt och inskränktes. I Västerås ordinantia 1527 heter det härom bl. a.: "Och munkanar blifve icke längre uthe i terminum en i 5 vekor vid Olsmessotid om sommeren och 5

vekor vid kyndersmessotid om vinteren och tage bref åf fogtenom eller borgmestarenom, när han utgår, och presentera sig honum, när han igen kommer".[50] I verkligheten kom ju vandringarna genom munkväsendets borttynande snart att helt upphöra.

Inhemska och utländska anknytningar

Frågan, om djäknegången kunnat anknyta till några urgamla seder och bruk i vårt land undandrar sig säkert bedömande. Både tiggeriet och seden att vid vissa tillfällen ge gåvor får emellertid anses ha mycket gammal hävd.

Att vid högtiderna visa givmildhet mot de små och fattiga har traditioner från icke-kristen tid. Till offerfesterna skulle man medföra gåvor, som upphängdes i träd eller nedsänktes i en helig källa för att vigas åt makterna. Något av offermåltiden brukade deltagarna taga med sig till de hemmavarande.[51] Förplägnaden ansågs ha förmåga att ge hälsa och krafter.

Med kristendomens införande försvann inte de hedniska sedvanorna helt. Kyrkan sökte knyta an till dem och ombilda dem. Offerfesterna blev kristna högtider, och offerskänkerna blev kyrkoffer. Gåvorna, som förut ägnats åt gudarna eller de hedniska naturgudomligheterna ("de underjordiske"), skänktes i allt större utsträckning till kyrkliga ändamål, till fattigkassan eller direkt till tiggare. Så sent som i 1642 års tiggarordning påbjudes, "att widh alle höghe högtijdher samt widh alle förnähme, tachseyellse, faste- och Bönedaghar, huar och een på landet boende, tagher medh sigh till kyrckian penningar eller partzedlar, dhet ware sigh kiött, fisk, ost, smör, iern, koppar, eller huad som hälst een uthan sin skadha effter orthens willkor kan åstadh komma, och det straxt effter Gudztiensten inlefwererar."[52] Allmosegången på helgdagsaftnarna med sång och andra festliga ingredienser kom under kristen tid länge att utgöra en del av det kyrkliga högtidsfirandet (jfr korgången s. 115), som trädde i offerfesternas ställe. Även sedan djäknarnas allmosevandringar fått karaktären av mera vidsträckta och organiserade färder, kunde förbindelsen med de religiösa festerna bibehållas. Sockenvandringarna företogs under ferierna. Det var nödvändigt, om man skulle hinna med att besöka även avlägsna trakter. Men eftersom ferierna förlades omkring de större kyrkliga högtiderna,

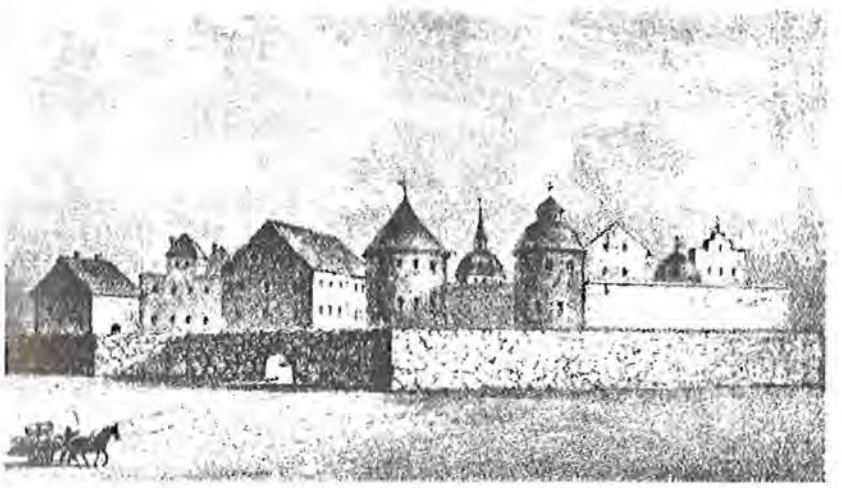

Bild 6. Svartbrödrakloster i Kalmar

kom djäknetermineringen också att sammanfalla med festfirandet. Djäknegången torde — och detta gäller särskilt korgången — genom den indirekta anknytningen till urgamla festbruk ha förlänats djupare resonans och starkare tradition än den eljest måhända kunnat erhålla.

Flera av de i de föregående avsnitten angivna motivkretsarna kring djäknegången har både inhemska och främmande inslag. Det gäller t. ex. allmoseseden, fattigtiondet och de ekonomiska förhållandena vid skolorna och för djäknarna.

Ur en allmän-europeisk odifferentierad tiggarsed och allmosesed samt parallellt med det profana tiggeriet har djäknegången utvecklats mot allt större frekvens. Alltefter som skolornas och elevernas antal ökades, utsträcktes allmosevandringarna till vidare räjonger. En stor del av djäknarna var från landet, och städerna hade under Medeltiden så ringa folkmängd, att man där, i skolstaden enbart, inte kunde få behövligt understöd. Den hypotesen har framställts, att djäknarna vid högtiderna måste hjälpa till med sången i landskyrkorna och att detta skulle ha givit upphov till sockenvandringarna (jfr løbedegne i Danmark, s. 17).[53] Att skolarerna för att komma i gunst hos prästen och menigheten betjänat församlingen på något sätt är säkert. Men att detta rent av skulle vara upphovet

och förklaringen till sedens uppkomst finns inte belagt i några kända urkunder. Att skoltiggeriet tog formen av vandringar utåt landsbygden låg nära till hands kanske främst av den anledningen, att bönderna var vana vid att lämna sin hjälp direkt till de kringströvande understödstagarna. Såsom förut påpekats skulle de fattiga — till vilka rimligen även hörde behövande skolarer — enligt gammal svensk praxis och lagliga föreskrifter hämta dem tillkommande fattigtionde hemma hos bönderna. Det förefaller sannolikt, att denna ordning varit ett starkt bidragande motiv vid sockenvandringarnas framväxt. Även sedan fattigtiondet börjat utnyttjas för kyrkliga ändamål, hade djäknarna såsom i regel blivande kyrkotjänare anledning att göra sig påminta. Hur olikartad och mångskiftande fattigtiondets användning än blev i vårt land, torde det för övrigt varit just anknytningen till fattigtiondet, som sedermera gjorde det naturligt att söka ge sockengångsgärden obligatorisk karaktär.

De särskilda rekommendationsskrivelserna, som djäknarna enligt de äldsta kända bestämmelserna förutsättes ha med sig på vandringarna, betecknar ett stadium, då skolmyndigheterna accepterat seden och började ingripa ordnande och kontrollerande på densamma. Sådana åtgärder var i full överensstämmelse med redan under Medeltiden vanlig praxis. De togs successivt i bruk inom allmose- och tiggarväsendet, sedan man måst konstatera, att bland tiggarna också fanns lättingar och bedragare, som sökte pungslå allmänheten. Inom den profana fattigvården förekom tidigt i flera länder s. k. tiggarpass för utmärkande av rätt tiggeri. Och när det gällde skolarer, var det naturligtvis till stor fördel för präster och allmogen att få se, vem den hjälpsökande var, och för skolmyndigheterna att kunna få en viss kontroll över sockengången. I en tiggarordning från Tyskland 1442 bestämdes, att de fattiga skulle förses med särskilda igenkänningstecken, enär tiggarbreven kunde förfalskas.[54] För att skiljas från vanliga tiggare skulle skolynglingarna vid Vor Frue Skole i Köpenhamn i början på 1500-talet vid allmosegången vara klädda i en lång kåpa, som betäckte hela kroppen. På högra sidan fanns en öppning, så att högra handen kunde stickas ut för att mottaga gåvan. På huvudet bar de en oftast av svart tyg förfärdigad hätta med en tjock snodd, som hängde nedåt ryggen. Senare föreskrev också Kristian III vid mitten av 1500-talet hättorna som ett särskilt tecken på legitimt tiggeri[55] Även vandrande

munkar, kvestorer, legater m. fl. brukade vara försedda med särskilda skrivelser som tecken på att de var stadda i vällovliga ärenden.

Tiggarmunkarnas allmosevandringar torde genom exemplets makt ha spelat en viss roll vid djäknegångens framväxt och legitimering. Att klosterskolornas disciplar gått sockengång är ej bestyrkt. Men det förefaller sannolikt, att de ibland fick följa med vid klosterbrödernas terminering. Tiggarmunkarna uppträder långt tidigare än de äldsta skriftliga minnesmärkena av sockengången. I andra länder börjar också de profana tiggarvandringarna florera först efter dessa munkars framträdande. Att en kristen korporation i upplysningens tjänst i så stor utsträckning lämnade rum för tiggeriet visade, om man inte förut insett det, att här vore en utväg till hjälp, som kunde metodiskt utnyttjas av skolorna. Även de stod i bildningsarbetets tjänst och torde länge i allmänhetens ögon ha haft något av klostrens särprägel över sig. När i senare tid Samuel Ödmann skildrade djäknegång på 1760-talet och därvid kallade sockenvandringen för en fransiskanerfärd (s. 101), har han indirekt antytt släktskapen mellan tiggarmunkarnas terminering och djäknarnas sockenvandringar.

Spörsmålet, huruvida och i vad mån främmande impulser kan ha påverkat djäknegångens uppkomst och utveckling, har berörts flera gånger i det föregående, eftersom sedens förutsättningar i stor utsträckning har allmän karaktär. Men frågan är också, om seden själv, inte bara vissa av dess förutsättningar, blivit överförd till vårt land från annat håll.

Möjligheter för direkt utländsk influens på djäknegången får anses ha förelegat. Sverige stod under Medeltiden i tämligen livlig förbindelse med kontinenten. För de svenska studerande, som ville inhämta ett större mått av vetande, erbjöd kloster- och domskolorna hemma inte tillräckliga resurser. Det hörde därför till den mera fullständiga karriären, att man fullbordade sina studier under resor och vandringar i utlandet. Under 1200-talet och större delen av 1300-talet var Paris-universitetet — skolastikens högsäte — det förnämsta målet för färderna. Åtskilliga svenska biskopar och lärare bedrev där i sin ungdom *"studia generalia"* och hedrades med utmärkelser och äreposter. Mot slutet av 1300-talet avtar Parisresorna, och svenskarna började frekventera de nygrundade tyska universiteten i Prag, Erfurt, Leipzig, Köln, Rostock och Greifswald.[56] Antalet utomlands studerande svenskar under Medeltiden

har uppskattats till sammanlagt omkring 2000. Det är uppenbart, att kännedom om främmande skolseder måste ha spritt sig hit upp genom dessa studerande.[57] Många av dem beklädde efter hemkomsten ansvarsfulla poster i skolans och kyrkans tjänst. På nära håll hade de under sina färder i utlandet kunnat bevittna det klerikala och skolära vandrar- och tiggarlivet och kom hem rika på erfarenheter härutinnan. I ett brev från en student, som ämnat sig till Leipzig men hindrades därifrån av en pest, får man ett omedelbart intryck av studielivets rörlighet. Han tillråddes av vänner att fara "till Wien i Österrike eller till Bologna i Valland eller till Paris i Frankrike". Men själv skriver han: " Dit den största strömmen av studenter visar sig gå, dit skall jag också förflytta mig utan dröjsmål".[58] Vid sidan av denna mera legitima form för kulturell förbindelse med främmande länder har man att taga hänsyn till de utländska clerici vagabundi och andra äventyrare, som under Medeltiden besökte vårt land. De inverkade naturligtvis genom sitt exempel stimulerande på det rena vagabondlivet och bidrog att öka skaran av inhemska "driftedjäknar och ribalder" av präst- eller lekmannatyp.

De nu nämnda förbindelserna med länderna söderut kan givetvis inte frånkännas betydelse vid uppkomsten av den svenska djäknegången. Att denna direkt importerats utifrån efter utländska mönster behöver dock inte tagas för givet eller ens vara sannolikt.

Svårigheten är att finna helt täckande motsvarigheter annorstädes. Sockengången hos oss har en i viss mån säregen karaktär, anknytande till inhemska förhållanden. Den tyska currende-seden (jfr s. 16) kan jämföras med den svenska korgången i städerna på vissa helgdagsaftnar. Men någon tysk parallell till den egentliga organiserade sockengången har inte kunnat påvisas. Den danska seden med "løbedegne" vid landskyrkorna kring staden är ej heller identisk med densamma. Närmare kommer emellertid i senare tid den anordning, som legat till grund för de sockenfördelningslistor från 1562 som återges i bilagorna 8 (s. 139) och 9 (s. 140) till detta arbete. Den innebär, att varje skola fick vissa härad på sin lott. Ombud för de fattiga "peblingarna" skulle få samla allmosor här, och bönderna uppmanades att visa givmildhet. År 1588 fick skolornas lärjungar ett allmänt tiggarprivilegium. De fick rätt att uppsöka resande i deras härbärgen och att söka allmosor på marknader och vid andra tillfällen, då folk samlades. Om andra pojkar sökte göra

intrång, fick skolpiltarna rätt att föra dem till skolan för bestraffning (jfr s. 58).

De allmänna förutsättningarna för sedens framträdande här i Sverige var många och starka. Några åskådliga förebilder är i och för sig knappast erforderliga för att förklara djäknegångens förekomst i vårt land. Skolarernas tiggarvandringar kan betraktas som framvuxna ur likartade, för stora delar av Europa gemensamma förhållanden, varefter utvecklingen följt olika linjer. De utländska erfarenheterna får dock som sagt anses ha haft en viss betydelse vid djäknegångens utformning. De bidrog i varje fall till att öppna ögonen för vandringslivets skuggsidor och gjorde det klart, att man måste bringa ordning i tiggeriet.

Sammanfattning

Frågan om djäknegångens bakgrund och framväxt är — såsom vi sett — av komplicerad natur. Den har många och vittgrenade rötter. Det är inte möjligt att här peka på något enstaka faktum eller något enstaka förlopp som ursprungsmotiv. Därtill ligger sedens uppkomst alltför långt tillbaka i den på skriftliga källor fattiga Medeltiden. Och därtill lämnar den alltför många anknytningspunkter åt olika håll. Den måste sättas in i ett större sammanhang och ses som resultat av många samverkande faktorer. Att utskifta prioritetsrätten mellan dem och fastslå, vilken som mest bidragit till sedens tillblivelse, är inte möjligt. Här har därför lämnats en allmän karaktäristik av djäknegången och skildrats de förhållanden och den kulturella omgivning, mot vilka den bör ses. I den medeltida miljön med dess mångskiftande vandrings- och tiggarliv växer seden fram ur en jordmån av svåra ekonomiska förhållanden och under inverkan av den katolska kyrkans syn på kärleksverksamheten. Gamla offertraditioner och inhemska fattigvårdsseder, tiggarmunkarnas praxis samt utländska erfarenheter och parallellföreteelser har samverkat till att utbreda densamma och ge den stark hemortsrätt inom svenskt skolliv. Genom särskilda ordningsföreskrifter får den sin hyfsning och organisatoriska utgestaltning för att sedermera under fyra århundraden utgöra ett välbehövligt ekonomiskt stöd för djäknarna och skolorna.

DEN ORGANISERADE DJÄKNEGÅNGENS FÖRUTSÄTTNINGAR

De vid djäknegångens framväxt verksamma motiven bestämmer även efter begynnelseperioden sedens utveckling och utformning. De skriftliga vittnesbörden och förordningarna samt vissa upplysningar om djäknarnas och lärarnas sociala och ekonomiska förhållanden ger emellertid en något fylligare bild av orsakerna till djäknegångens kvardröjande som organiserad understödsform vid skolorna.

Allmänna förutsättningar

Det är allmosesamlandet som är huvudtemat i de första förordningarna angående djäknegången. Samma motiv förekommer i det första djäknebrevet (Bilaga 16, s. 153 och Bild 11, s. 91). Inledningsvis konstateras där, att Gud i sitt allvisa råd ordnat det så, att somliga här i världen lever i fattigdom, medan andra har det gott, bådadera för att på var sitt sätt prövas. Det är därför som rektor sänder sina två utvalda elever, Haquin och Johannes, "för att insamla de kristtrognas allmosor".

De ekonomiska omständigheter, under vilka skolorna arbetade, torde särskilt närmast efter reformationens genomförande ha varit bekymmersamma. Kyrkan blev genom omvälvningen berövad en stor del av sina inkomster och tillgångar, av vilka skolornas lärare och elever under Medeltiden fått vissa bidrag. En del av de indragna medlen kom visserligen fortfarande att användas i skolans tjänst till lärares avlönande i form av kronotionde eller ränta från indragna prebenden. Men det behövdes tid, innan förhållandena hunnit stadga sig och det borgerliga samhället kommit underfund med och kunde fylla sina nya förpliktelser i detta fall. Med reformationen synes också ha inträtt en förändring i allmogens förhållande till de kyrkliga anstalterna, dit skolan alltjämt räknades.

Ändringen förde med sig, att givmildheten mot djäknarna avtog. Skolorna hotade läggas "öde". Symtomatiskt härför är Gustaf Vasas brev till samtliga dannemän i riket år 1533, där han klagar över, att antalet djäknar blivit betydligt förminskat, och förmanar allmogen att sända sina barn till skolorna och att hjälpa disciplarna med allmosor, när de kom till dem.[59] Även om den allmänna nedgångsperioden inte varade så länge och intresset för undervisning och bildning ökades,[60] så förblev dock på grund av krigstider, missväxt m. m. de ekonomiska villkoren vid skolorna länge sådana, att det verkligen krävdes extra bidrag till skolväsendets finansiering både vad lärare och elever beträffar. Härom vittnar bl. a. en rad skoldokument från senare delen av 1500-talet och följande århundraden, i vilka behovet av fortsatt allmosegång framhäves.

I skolordningen 1571 utsäges, att sockengången var en lovlig sed, "efter det de, som fattige äre, icke annor råd hava till att hålla sig vid skolan".[61] Den närmast följande skolordningen av år 1611 ger vid handen, att även lärare funnit det nödvändigt och lämpligt att "för fattigdoms skull" gå sockengång.[62] När Gustaf II Adolf år 1620 föreslog vissa inskränkningar i sockengången, anförde prästeståndet i sitt svar på konungens förslag, att det vore betänkligt att helt och hållet upphäva denna sed, emedan därav lätt kunde följa, "att den hjälpen varder alltför mycket förminskad eller slätt till intet, ungdomen till en märkelig avsaknad".[63] I den kungliga resolutionen betonades sedermera, att endast fattiga och hjälplösa samt "allmosor värdige" djäknar skulle ifrågakomma till socknar. Men alla de skulle vara uteslutna, vilkas underhåll kunde bekostas av föräldrarna.[64]

Då senare under 1600- och 1700-talen frågan om att avskaffa själva vandringarna ivrigt debatterades, var det alltid de ekonomiska synpunkterna som framhölls som skäl för att bibehålla vandringsseden. Diskussionen gällde oftast enbart sättet för understödets uppsamlande, ej själva institutionen som sådan. Att helt borttaga den hjälp åt behövande elever, som djäknegången innebar, var länge ej ifrågasatt. Både kyrkliga myndigheter och ledande skolmän motsatte sig i det längsta, att gåvorna hopsamlades genom ämbetsmän. Djäknarnas personliga rundvandring hade, menade man, visat sig vara mest stimulerande på allmogens givmildhet.

När Gustaf II Adolf år 1624 gjort ett försök att avskaffa vandringarna och låta hopsamla sockengångsmedlen på annat sätt,

meddelades från Skara i skrivelse till konungen, att det påbjudna uppbördssättet hade verkat synnerligen menligt på därvarande skola. Det framhölls, att "juventus scholastica" blivit "så förminskat och dissiperat (=skingrat), att ante tempus Johan(is) Bapt(istae) war numerus discentium waed pass -700, men nu är som -300, hwilkett sjelva catalogi classium uttwisa". Man had nödgats "esomoftast praeter consuetudinem (=mot vanan) och uthi otiid ungdomen dimittera, effter han hafwer ledit stoor hunger".[65] — Genom en kungl. resolution den 3/5 1639 fick skolmästaren i Växjö bekräftelse på sockengångsrätten i de socknar, som tillhörde hans skola. I resolutionen uttalades, att bekräftelsen lämnats, "emädan H. K. M-tt befinner dher sammastädes vara en tämmelig myckenheet aff ungdom och icke alla vara aff förmögenheet, dhett dhe, såsom till een stor deell aff fattighe föräldhrar födde, icke kunna hjälpa sigh mädh mindhre them tillåtes sökia gott folk om hielp och undsätningh".[66] — Johannes Rudbeckius i Västerås hade år 1646 motsvarande syn på djäknegångens värde. Hos drottning Kristina anhöll han, "att unna wår Ungdom i skolan och Gymnasio (:som ähre wedh pass store och små öffuer -300:) sine Lifs medel och Underhåldh, som ähr Socknegångh, effter the inga (:Några fåå undantagandes:) andre medel haffua att Leffua utaff, än aff den Eleemosyna, som them geffs på bygden aff almogen".[67]

I skolordningen 1649 medgavs, att eleverna två gånger om året under ferierna vandrade ut och uppbar de sedvanliga sockengångsmedlen, "enär lärjungarna icke äro i stånd att umbära dem". Det tillägges, att "blott fattiga och behövande lärjungar skola efter konsistoriets och inspektors avgörande hava del i sockengången".[68] 1693 års skolordning har en liknande bestämmelse om vandringar efter understöd två gånger årligen. Genom ett kungl. brev den 29/11 1693 inskärptes ytterligare skolordningens påbud, att vid socknarnas utdelande särskilt avseende skulle fästas på dem, som "icke allenast gott hopp om sig hade att profitera uti studier, utan ock av ringa medel finnas, att de utan understöd därav samma lovvärda uppsåt ej må befrämja".[69] Synpunkterna på utdelandet av socknar varieras och nyanseras något i 1724 års skolordning. Det heter där om socknegångar och djäknepenningar, att de skola "fördelas effter rum, flijt ock fattigdom, så i synnerhet lagande, att the medellösaste av Gymnasisterna och Scholepiltarna, som therjemte quicke, flitige och wäl-artade äro och giva säkert hopp om sig att giöra med tij-

Bild 7. Tiggande djäkne, 1600-talet (Teckning av E. Lemke från samma tid. Nationalmuseum)

den wackra framsteg i studier, måtte framför andra ihugkommas med beneficier och Sochnedelar, fast än ordningen ock nedrigare rummet, vilket the hafwa ibland Discentes, eij skulle synas dem en slik förmåhn tilägna".[70]

Till grund för de ovan exemplifierade officiella vittnesbörden om djäknegångens behövlighet måste ha legat faktiska förhållanden av social och ekonomisk art (bild 7) för djäknarna och lärarna.

Djäknarnas sociala gruppering

Skolornas rekrytering med hänsyn till vilka samhällsklasser som var representerade bland eleverna, måste naturligtvis gestalta sig något olika på olika platser och vid olika tider. Uppgifterna om fädernas samhällsställning är också ofullständiga, särskilt för de äldre tiderna. De upplysningar, som publicerats härom i lokala skolskildringar, pekar emellertid alla i samma riktning och torde ge en ganska verklighetsbetonad bild av skolungdomens sociala ursprung i allmänhet.

Efter reformationen minskades utsikterna att — såsom under katolska tiden — genom studierna nå fram till inflytelserika och förmånliga poster inom kyrkan. De mera välsituerade, som eljest lättast hade kunnat själva underhålla sina barn vid skolorna, föredrog i allmänhet att ge dem privat undervisning eller att sända dem till särskilda skolor, för att de inte skulle komma i alltför "nedrigt sällskap". På 1600-talet hade man sålunda under kortare tid att tillgå det s. k. Collegium illustre i Stockholm, som närmast var avsett för adelsbarn.[71] Eller också besöktes, om inte andra möjligheter till separat undervisning fanns, någon sådan skola, som hade rykte om sig att tillämpa "modernare" pedagogiska teorier. Så torde ha varit fallet med Alingsås skola under 1700-talet.[72] Försök gjordes att förmå adeln att begagna de allmänna undervisningsanstalterna. Kungl. Maj:t försäkrade t. ex. år 1693 de adelsmän om sin särskilda ynnest, som satte sina söner i de vanliga skolorna.[73] Försäkran tycks emellertid ej ha haft någon större effekt. Först in på 1800-talet torde adelns motvilja mot att utnyttja skolorna ha börjat ge vika. Dessförinnan påträffades mycket sällan adliga namn i de tillgängliga elevförteckningarna.

När tillströmningen till skolorna under senare hälften av 1500-talet ökades, var det inte de högre ståndens eller de mera förmögna som i första hand anmälde intresse och blev företrädda. Det antydes i ett mötesbeslut från Vadstena den 19/2 1580, där spörsmålet om överbefolkningen i skolorna behandlades, att det var fråga om allmogebarn, som på detta sätt sökte nå fram till de lägre kyrkliga tjänsterna och ämbetsmannabefattningarna.[74] Under 1600- och 1700-talen synes inte ha skett någon väsentligare förändring i skolornas sociala struktur. Från denna period kan som exempel på elevernas fördelning på olika samhällsgrupper anföras följande utdrag ur äldre förteckningar vid några skolor. Det kan endast bli fråga om stickprov.

En examenskatalog från Västerås gymnasium från år 1632 upptar 202 elever. Av dessa var 64 (omkr. 32%) från präst- eller lärarehem. Antalet söner till jordbrukare var 58 (omkr. 29%), och sönerna till borgare var 43 (omkr. 21%). Omkring 25 (12,5%) synes ha kommit från soldat- och hantverkarehem eller med dem likställda, medan endast ett 10-tal (5%) hörde hemma i mera välburgna familjer.[75]

Från Växjö skola föreligger en bearbetning av anteckningarna

om de under åren 1671—1725 inskrivna disciplarnas sociala ursprung. Resultatet redovisas i nedan återgivna tabellariska översikt.[76]

År	Söner till bönder och vederlikar		Söner till präster		Söner t. ad.-män, off., ämb.-män m. fl.		Söner till Växjö inv.		Söner till inv. i andra städ.		Summa
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal
1671—1680	352	58,9	98	16,4	89	14,9	26	4,3	33	5,5	598
1681—1690	350	63,3	89	16,1	82	14,8	19	3,4	13	2,4	553
1691—1700	147	41,3	108	30,3	67	18,8	22	6,2	12	3,4	356
1701—1710	219	53,2	79	19,2	62	15,0	34	8,2	18	4,4	412
1711—1720	351	63,0	100	18,0	53	9,5	41	7,4	12	2,1	557
1721—1725	78	44,6	43	24,6	29	16,6	23	13,1	2	1,1	175
Summa	1497	56,5	517	19,5	382	14,4	165	6,2	90	3,4	2651

Det största antalet elever var således söner till bönder och med dem i ekonomiskt avseende likställda. Särskilt stark var tillströmningen av bondsöner till skolan de sista åren av 1670-talet och de första av 1680-talet samt de flesta åren av andra årtiondet på 1700-talet. Det måste ha varit fruktan för utskrivning till de vid dessa tider pågående krigen, som drev landsbygdens ungdom till skolbänken. Även i övrigt dominerar landsortens tillskott till den studerande ungdomsskaran ofantligt över stadsbefolkningens. De relativt höga talen för gruppen adelsmän, officerare, ämbetsmän m. fl. är ej tillräckligt specificerade för att tillåta några slutsatser om de högre ståndens engagemang vid skolan.

Vid Örebro skola inskrevs enligt matriklarna under tioårsperioden 1721—1731 sammanlagt 285 elever. Disciplarna fördelade sig efter fädernas samhällsställning på följande sätt.[77]

Lägre militärer		Jordbrukare		Präster		Lägre ämb.-män		Borgare Köpmän		Hantverk. o. likställda		Övriga	
Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
32	11,2	103	36,1	11	3,9	23	8,0	41	14,4	62	21,8	13	4,6

Om 61 av de 285 eleverna finns antecknat, att de var från staden, och 13 hade mist sin far eller båda föräldrarna.

I en rapport från Nyköpings skola år 1743 har föräldrastatistiken för 70 djäknar, som då deltog i undervisningen, detta utseende.[78]

25 (35,7%) var söner av bönder
11 (15,7%) „ „ „ hantverkare
7 (10,0%) „ „ „ präster
7 (10,0%) „ „ „ lägre tjänstemän
5 (7,1%) „ „ „ torpare
5 (7,1%) „ „ „ soldater och båtsmän
3 (4,3%) „ „ „ arbetare
3 (4,3%) „ „ „ klockare
2 (2,9%) „ „ „ trädgårdsmästare
2 (2,9%) „ „ „ skeppare

Ingen befinnes härstamma från adelsmän, högre tjänstemän eller handlande. Rapporten insändes med anledning av en under kriget mot Ryssland 1741—1743 utfärdad förordning, att de vid gymnasier och skolor överflödiga eleverna "måtte begiva sig till Cronones tjänst eller annan nyttig näring". Detta kan måhända ha föranlett anteckningen "väl behållne" om åtskilliga av föräldrarna, då man naturligtvis inte gärna ville medverka till att en elev på grund av fattigdom utskrevs till t. ex. krigstjänst. I en fem år senare uppsatt ämbetsskrivelse från samma skola är fördelningen på socialgrupper ganska annorlunda. Bland 71 djäknar var endast 4 säner till bönder, men 12 till torpare, vidare 16 till hantverkare, 6 till präster, 14 till lägre tjänstemän och 6 till arbetare. Till mera välsituerade familjer hörde 3. Inte mindre än 10 sades vara faderlösa.[79]

Från Skara kan slutligen meddelas en uppdelning från år 1753—1754, gällande för 211 disciplar.[80]

Socialt ursprung	Antal		%	
Kyrkoherdesöner	52	87	25	42
Komministersöner	35		17	
Borgares, köpmäns och förmögna stadsbors söner	17		8	
Officerares söner	17		8	
Civila ämb.-mäns söner	19		9	
Inspektorers och förvaltares söner	15		7	
Bönders, ryttares, mjölnares söner m. fl. ur den lägsta underklassen	56		26	
Adelsmäns söner	0		0	

Om den sociala grupperingen bland lärjungarna allmänt i landets lärdomsskolor vid 1700-talets mitt lämnas upplysning av en bearbetning, verkställd av biskopen Wallquist i Växjö.[81] Enligt denna var situationen följande.

Socialt ursprung	Antal	%
Adelsbarn	31	0,7
Prästbarn	631	14,9
Borgarbarn	841	19,8
Bondebarn	1019	24,0
Ofrälse ståndspersoners m. fl:s barn	1727	40,6
Summa	4249	100,0

Adeln förblev under hela 1700-talet mycket fåtalig i skolorna. En viss ökning av de sociala mellanskiktens och stadsbefolkningens andel kan förmärkas, närmast i samband med en minskning av de fattigaste elevernas antal. Särskilt synes denna förskjutning sätta in vid tiden efter sockengångens officiella avskaffande år 1780.

Som sammanfattande omdöme om elevrekryteringen vid nyssnämnda skolor — och även allmänt — kan det sägas, att det var bönder, hantverkare, präster (särskilt i fråga om gymnasister) och lägre tjänstemän, som lämnade de största kontingenterna av djäknebeståndet vid de angivna tidpunkterna. Åtskilliga av disciplarna kom därjämte från *"infima plebe"*, den lägsta underklassen. Föräldrastatistiken kan i vissa fall tyckas oss ganska förmånlig, när man tänker på några av de nämnda samhällsgruppernas nuvarande sociala ställning och ekonomiska villkor. I verkligheten torde dock saken gestaltat sig annorlunda redan med hänsyn till de förr så vanliga krigs- och nödtillstånden samt forna tiders barnrikedom.

Landsbygdsdjäknarnas ekonomiska situation

För borgare, köpmän, hantverkare och andra näringsidkare, som bodde i skolstaden, var det naturligtvis i allmänhet lättast att bekosta sönernas skolgång. Men det var inte så stor procent av disciplarna, som hade det så väl ställt. I Växjö var exempelvis under åren 1671—1725 endast 165 av 2651 elever eller i medeltal

tre om året från staden. I en inlaga från borgerskapet år 1724 säges också, att Växjö stad inte hade fem gossar i skolan.[82]

Prästernas löner var — liksom lärarnas — i allmänhet mycket små, och att inackordera barnen i staden var en dyrbar historia. I Strängnäs kunde den exempelvis i början av 1600-talet sluka mer än den årliga lönen för en präst. En god inackordering där beräknades nämligen till 3 à 3½ mark i veckan, vilket med 43 veckors skoltid per år blir åtminstone 129 mark (motsvarande ungefär 16 tunnor råg). En präst kunde få nöja sig med 12 tunnor säd om året, alltså endast ¾ av inackorderingspriset för sonen i staden.[83] År 1771 fick en person i Skara för tre djäknekamrar 53 daler smt i hyra per år, och en annan erhöll 12 daler smt för två rum, troligen av det enklare slaget i båda fallen. En bättre helinackordering vid samma tid upptages i 500 daler smt per år och person.[84] Endast de mera välmående föräldrarna kunde därför bestå sina barn en dylik ordentlig helinackordering. De flesta mindre bemedlade djäknarna torde ha bott i s. k. djäknekvarter. Där levde flera skolpojkar tillsammans och hade sina matförråd i kistor, som de vid terminens början förde med sig hemifrån eller från sockenvandringen. Sedan gällde det att hushålla med förrådet och komplettera det vid behov.[85]

Bönderna kunde naturligtvis lättast åstadkomma den behövliga skolkosten. Bodde man nära staden, kunde ju sonen själv eller något s. k. djäknebud skaffa förstärkning hemifrån, när så blev nödvändigt. Såsom förut påpekats, väntade föräldrarna sig dock på många håll, att försörjningen skulle underhjälpas på annat sätt. Man tycks länge ha levt i den föreställningen, att kyrkan även lekåmligen skulle ta hand om dem, som ämnade sig i dess tjänst, även om hemmet kunde svara för deras försörjning. I varje fall torde studerande söner till torpare och småbönder ha haft på liknande sätt som i en något senare tid skara-djäknen Alander (f. 1807), om vilken det berättas, att han vandrade till skolstaden med blott en plåt i fickan och 10 à 12 brödkakor i en påse till sina levnadsbehov under de första dagarna.[86]

Skolgången i staden var även förenad med vissa extra utgifter — något olika på olika platser — som för en del elever kunde bli betungande och förvärra deras ekonomiska situation. Vid inskrivning erlades en avgift av i äldre tider 1 mark, senare 1—2 daler.[87] Av allmosor och gåvor till djäknar skulle en viss del lämnas till

rektor och lärare. Vid vissa skolor upptogs också en särskild skolavgift, och vid avgång och betygsutdelning skulle lämnas lösenpengar (*pro exitu* och *pro testimonio*). Dessutom var det inte ovanligt, att djäknarna blev nödsakade att hålla sig med privat studiehjälp (*Praeceptores*), och dessa var tämligen dyrbara. Hemmet kunde få betala dem kost, logi och värme och "en sedel så god som 18 daler" (10—12 tunnor säd).[88]

De nu lämnade uppgifterna om landsbygdsdjäknarnas ekonomiska situation i skolstaden må synas sporadiska. Det torde emellertid inte vara någon större risk att ge dem vidgad giltighet i tid och rum. I Skövde skolas matrikel finns flera gånger vid namnen på de avgångna disciplarna den korta anmärkningen "åter till tiggarhopen".[89] De djäknar, som höll sig kvar vid skolan, tog med sig sina torftiga kostvanor, när de omsider "dimitterades" till universitet. Av de 1200 till 1500 studenter, som vid mitten av 1700-talet besökte Uppsala universitet, spisade endast 80 till 100 för reda pengar. De övriga levde på matsäck.[90]

Den skolära fattigdomen får också sin belysning genom vittnesbörd och redogörelser av ögonvittnen och djäknarna själva.

När den engelske diplomaten Whitelocke gjorde ambassadresa genom Sverige 1653, uppvaktades han under vistelsen i Skara med ett tiggarbrev från lärjungar vid skolan. I detta omtalades, att de i sin tidigaste barndom mist sina föräldrar och att de var nödsakade att av fromma och goda människor begära, vad som hörde till livets nödtorft.[91]

I biskop Rhyzelius' anteckningar om sitt leverne berättas, hur han år 1687, den 6/4, sändes som skolpilt till Skara "på en häst med litet proviant, bestående av några kakor bröd, litet smör, ost och kött och 3 daler smt till introduktionspengar och annan utgift såsom ett stop mjölk om vekon". Han talar om, "hur slarwot och illa klädder" han måste vara, och säger, att fattigdomen var honom en påle, som "naggat" honom och "förkustat" hos honom inbilska högmodstankar. Ofta fattades honom både mat och kläder, eller också var de så dåliga, att han "både av hunger och köld tog mycken skada". Pengar till skolböcker hade han heller inte, varför han i stället fick använda kamraternas, medan dessa sov eller lekte. Det heter: "Mine k. föräldrar (R. var komministerson), som hade flera barn och stor brist hema på egen nödtorft, förmådde icke anstendeligen föda och kläda mig. Jag altså moste ifrå mitt

första scholår skaffa mig understöd med soknegång". Under djäknevandringarna slet han också mycket ont, då han "i snö, köld och regnväder ofta gick halva milen och moste tacka för ett runstycke". Hans informator (*Praeceptor*), en gymnasist, var oduglig och försumlig. Han var "i tal och leverna förarglig och otuktig och ju längre dess mer begiven på dryckenskap och fylleri, så att vi hans disciplar mången vecka icke sågo honom någon dag nykter men honom om nätterna hörde med skri och annan oanständighet oss förskräcka och vår sömn förstöra". Om tiden 1691/1698 — då Rhyzelius en tid som gymnasist dock var praeceptor för yngre kamrater och hade viss inkomst härav — skriver han: "Therunder har fattigdomen warit mig lika fölgacktig och beswärlig som tillförne". Och i en återblick på studietiden i Skara framhåller han åter den svåra fattigdomen och allmosetiggandet.[92]

Åtskilliga skolinteriörer, som illustrerar djäknarnas fattigdom under senare delen av 1700-talet, skildras i Sam. Ödmanns kända verk "Hågkomster från hembygden och skolan". Exemplen kan mångfaldigas ur andra biografier och kulturskildringar.

Lärarna och djäknegången

Olaus Magnus omtalar beträffande lärarnas förhållanden — sedan han anmärkt, att lärarnas löner vid de nordiska skolorna inte utgick ur statens skattkammare — att lönen togs av kyrkornas tionde och av biskopsbordet. Härtill kom en viss andel av de med döden avgångna sockenprästernas eller kyrkoherdarnas kvarlåtenskap. Enligt biskopars och domkapitels förordnande skulle nämligen varje sådan präst vid sin död efterlämna omkring tre eller fyra marker silver eller motsvarande värde till de studerandes underhåll.[93] Man kan givetvis hysa tvivel om uppgiftens allmängiltighet.

I fråga om sockengångens utnyttjande även för lärarnas behov föreligger vissa antydningar från sedens äldsta tider (jfr s. 14). Man torde få räkna med att lärarna på många håll praktiserade samma expropriationsmetod, som förut (s 17) omnämnts beträffande Odense i Danmark.

Vid den uppryckning av skolväsendet, som myndigheterna efter reformationens omvälvning senare sökte åvägabringa, måste naturligtvis lärarpersonalens situation uppmärksammas. Härvid kom djäknegången under lång tid in i bilden (Bild 8, s. 49).

Bild 8. Skolinteriör från 1500-talet (Efter Olaus Magnus)

Man strävade efter att i fråga om skolföreståndarna, skolmästarna, tillförsäkra dem så god lön, att de kunde föra en dräglig tillvaro. I ett register från år 1561 upptages också deras underhåll till ett belopp, som kunde anses tillfredsställande. Tyvärr torde det inte ha utgått oavkortat utan genom diverse avdrag och till följd av allmogens ovillighet mot utskylder ha blivit mycket förminskat.[94] Det synes ha förekommit, att skolmästarna engagerat sig i sockenvandringarna. Vid Uppsala möte 1593 ansåg sig nämligen prästerskapet ha anledning yrka, att skolmästarna måtte få så stort underhåll, att de inte behövde med djäknarna stryka omkring i byarna.[95] I fortsättningen fick i stället många av dem indirekt, genom viss andel av sockengångsmedlen, nytta av djäknegången. Även högre upp på skalan kunde sådant förekomma. Vid Uppsala universitet hade sålunda vid slutet av 1600-talet rector cantus sockengångsrätten i 3 socknar.[96] När skolmästarna sedermera genom ökade fasta löneförmåner blev bättre tillgodosedda, minskades — såsom man avsett — deras inteckningar i sockengångsmedlen.

I fråga om de underställda lärarna var den ekonomiska ställningen sämre och därmed också beroendet av djäknegången starkare. För dessa lärare av olika grader förblev underhållsfrågan under hela djäknegångstiden bekymmersam. Sockengången, som egentligen var avsedd för djäknarna, måste därför tagas i anspråk även för lä-

rarnas räkning. Detta låg nära till hands, eftersom underlärarna ofta togs direkt ur djäkneskaran.

I skolordningen 1611 medgavs sockengång åt lärarna endast i undantagsfall och efter konsistoriets medgivande. Skolordningen 1649 innehöll bestämt förbud mot sockenhjälpens användande på detta sätt. Lärarna borde i stället få underhåll och utkomst av offentligen åt dem anslagna löner.[97] Även efter det att denna officiella ukas mot en utsträckning av sockengångsrätten blivit proklamerad, visade det sig emellertid nödvändigt att tillgripa åtgärden för att komma tillrätta med de ekonomiska svårigheterna. I Västeråsläroverkets stadgar 1628 upptages exempelvis lönetillskott genom bl. a. sockengång åt såväl lektorer som lärare i trivialskolan.[98] Det halva löftet i skolordningen 1649 om offentligen åt lärarna anslagna löner fixerades närmare i en skolstat samma år. Men uppfyllelsen dröjde länge, särskilt vad beträffar lärarna (kollegorna) i nederskolan. "För riksens tillstånds skull" upptogs i 1652 års löningsstat inga löner till dem. De hänvisades till sockengången, medan rektor och lektorer fick statslöner till lägre belopp än de som angivits i skolstaten 1649.[99]

Frånsett de extra inkomster, som kollegorna kunde förskaffa sig som privatinformatorer eller predikobiträden, förblev djäknegången eller djäknepengarna efter 1652 deras enda mera betydande inkomstkälla under närmare fyra årtionden. Det var emellertid en synnerligen osäker och osympatisk form för lyftande av rättmätig lön. Klagomålen över dess litenhet och över svårigheterna att få ut bidragen av allmogen var många och säkerligen befogade. Den personliga kringvandringen började dock snart som regel komma ur bruk bland lärarna, och de fick sedan indirekt sin andel av sockenhjälpen. Den första egentliga kronolönen erhöll kollegorna genom kungl. brev 1690 och 1691.[100] Mindre, tillfälliga och lokala löneförbättringar kom dessutom till stånd under 1600- och 1700-talen. Men djäknegången bildade fortfarande det bristfälliga underlaget för deras ekonomi. De tillfälliga anslagen kunde på sin höjd en smula lätta på situationen. Först år 1819 skedde en verklig lönereglering för lärarna.

De anförda vittnesbörden ger otvivelaktigt vid handen, att djäknegången vid sidan av sitt egentliga verkningsfält även hade skolornas föreståndare och lärare som intressenter. Särskilt för lärarnas del utgjorde den under hela sin förekomst ett välbehövligt till-

Bild 9. Vanartiga pojkars tuktande (Efter Olaus Magnus)

skott till det knappa underhållet och var vissa tider helt enkelt nödvändig för deras existens.

Sammanfattning

Man kan naturligtvis inte frånkänna de personliga böjelserna och instinkterna hos djäknarna betydelse, då man söker förklaringar till djäknegångens kvardröjande som legitimerad skolsed. Det fanns även i den skola, som efterträdde de medeltida undervisningsanstalterna, goda anledningar till att vandringsliv och äventyr skulle te sig lockande (Bild 9). Det är emellertid uppenbart, att de reella och objektiva faktorerna var av företrädesvis ekonomisk art.

Av skrivelser, förordningar och djäknegångslagstiftning under 16., 17. och 18. århundraden framgår det officiella syftet: att skänka *"discentes"* (elever) och i någon mån *"docentes"* (lärare) bidrag till deras uppehälle.

Mot bakgrunden av den allmänna torftigheten vid skolorna framstår djäknegången som det förnämsta medlet att med tidens resurser söka bemästra den betydelsefulla frågan om hjälp åt fattiga studiebegåvningar och åt underbetalade lärare. Staten dröjde länge med sina stödåtgärder i övrigt. Sånginkomsterna vid högtider

och begravningar och de fåtaliga kollekterna var i jämförelse med sockengångsmedlen av mindre omfattning.

Att färderna därjämte i allmänhet var mycket omtyckta av disciplarna och effektiva som insamlingsmetod måste göra seden än mera livskraftig och bidra till att försöken att inskränka och borttaga den så länge blev fruktlösa.

STADGANDEN OM SOCKENGÅNG

Djäknegångssedens betydelse och position i samhällslivet avspeglar sig inte minst i de många bestämmelser och förordningar, där den blir föremål för behandling. Beslutande och lagstiftande myndigheter hade ofta anledning att taga ställning till dess fördelar och nackdelar, dess reformering och begränsning, dess vara eller icke vara.

Tiden före reformationen

I de föregående avsnitten om djäknegångens bakgrund och förutsättningar har givits uttryck åt den uppfattningen, att seden vuxit fram relativt spontant ur en för stora områden gemensam situation. De första bestämmelserna, som bevarats, har karaktären av ordningsföreskrifter. Dessa äldsta föreskrifter och kontrollanvisningar utfärdades av kyrkliga möten. Prästerskapet uppmanades därvid tillse, att vandrande djäknar ägde ordentliga pass och att de ställde sig till efterrättelse de i passet angivna tidsgränserna för vandringen. I annat fall skulle deras sammantiggda medel sändas till närmaste rektor för utdelning bland fattiga skolarer. Tre kyrkomöten från åren 1412, 1417 och 1441 har ungefär likalydande resolutioner härom.[101] Skolföreståndarna torde i det av dem utställda djäknebrevet ha angivit, i vilka socknar lärjungarna fick söka allmosor. Åtminstone är detta fallet i den första kända rekommendationsskrivelsen från år 1420, som är ställd till kyrkoherdarna i Husaby, Gylbergha, Ö och Öya socknar av Strängnäs stift (Bild 11, s. 91. Bilaga 16 s. 153).

Hur långt varje skolas elever fick vandra omkring var väl ursprungligen inte så noggrant bestämt. Häradena närmast skolstaden togs förstås först i anspråk. I den mån skolstaden också utgjorde stiftstad, var det naturligast, att djäkneområdet blev detsamma som

stiftet. Om någon skola i verkligheten länge haft ett så stort område är dock osäkert. När jämte de kyrkliga skolorna andra läroanstalter växte upp, reste nämligen även dessa krav på att få djäknegångsrätt. Nikolaiskolan i Stockholm anhöll sålunda hos ärkebiskopen Johannes Jerechini i början på 1400-talet bl. a. om rätt för dess elever att gå efter allmosor i staden och dess grannskap. Denne avslog av vissa skäl framställningen, och stadsmyndigheterna besvärade sig då hos påven Martin V. Här hade Stockholms-borgarna större framgång. I en bulla den 16 juni 1419 (Bilaga 1, s. 131) tilldelade påven skolan den begärda förmånen— en episod, som är den första kända i raden av de sedermera så talrika striderna om termineringsrätten (jfr s. 75). Huvudmannen för Nikolaiskolan fick för övrigt samtidigt befogenhet att tillsätta skolmästare, varom det också hade varit delade meningar i sammanhanget.[102] I detta fall hade man alltså vänt sig till kyrkliga myndigheter, i sista hand påven. Så var dock inte alltid instansordningen beskaffad.

Om en skola, som ej stod direkt under domkapitlets kontroll, inte kunde hoppas på tillmötesgående från de kyrkliga myndigheternas sida vid erhållande av djäknegång, låg det nära till hands att gå en annan väg: att vädja till borgerlig överhet. År 1506 meddelade t. ex. Svante Nilsson Sture i brev till fogden Sander Arendtsson på Örebro slott, att han på flera riksråds begäran, tillät, "att de djäknar i Arboga måtte gå efter Guds allmosa i Nerike."[103] Att således både kyrkliga och borgerliga myndigheter ansåg sig ha rätt att meddela sockengångsbeslut innebar naturligtvis den faran, att djäkneområdena kunde komma att delvis täcka varandra. Detta måste ge upphov till kollisioner och misshälligheter.

Andra spörsmål hängde samman därmed, att det tidigt visade sig svårt att förmå allmogen att lämna ifrån sig tillräckligt understöd. Man ville i det längsta betrakta allmosorna som frivilliga gåvor. I ett avlatsbrev, utfärdat av kardinal Johan Ulixbonensis år 1412 (jfr s. 25) — det första vittnesbördet om djäknegång på andra sidan Bottenhavet — heter det, att många skolarer i Åbo stift av brist på uppehälle och nödiga böcker måst lämna skolan. Inbyggarna uppmanades därför att arbeta på sin själs salighet genom att visa djäknarna barmhärtighet, när de kom och bad om allmosor. Åt alla, som genom gåvor och testamenten ihågkom skoleleverna med penningar eller annan livets nödtorft, utlovades å påvens vägnar 100 dagars avlat.[104]

Djäknarnas uppförande under allmosefärderna nödvändiggjorde vidare redan under sockengångens första tid gång på gång ingripanden från myndigheternas sida. De förut omnämnda tidiga synodalbesluten är exempel härpå. Somliga djäknar kom genom vandringarna alldeles bort från studierna och fick smak för det kringflackande livet. De blev "driftedjäknar" och förenade sig med s.k. skalkar och ribalder, som förde ett tygellöst liv och skaffade sig uppehälle genom att våldgästa hos bönderna. I ett cirkulär av år 1489 klagar den finländske biskopen Magnus Stiernkors över "att djäknarna med deras långa landsresor försumme deras lärdom och blive olärde män, av vilka den helga kyrkan mycket förvanskas". "Och" — heter det — "som vi förvisst vet om, bruka de margaledis flärd när eder, både att de lyse och predike för enfaldige menniskor osanne och oskälige avlat och mycken annan oloflige ting öve och idke, där I med dem blifven illa försvikne och komme i storan självåda". På grund härav ville biskopen — härutinnan mycket före sin tid — helt och hållet förbjuda djäknegången. Men för att skolarerna likväl måtte erhålla sina understöd, skulle prästerna genom "beskedliga" män uppbära dessa och därefter insända dem till Åbo skola. Där skulle de så utdelas bland lärjungarna efter deras "förskyllan".[105] Förmodligen stötte det på oöverstigliga hinder att förverkliga detta märkliga påbud. Problemet att söka avlysa kringvandringarna skulle för det övriga landet taga århundraden att bemästra.

Reformationstiden

Såsom tidigare påpekats ställde reformationen för en tid skolorna i ett brydsamt läge. Djäknarnas allmosegång måste därför te sig synnerligen nödvändig.

I fråga om instansordningen vid utfärdande av bestämmelser om sockengången medförde omvälvningen den förändringen, att det nu principiellt blev Kungl. Maj:t, som i sista hand avgjorde frågor rörande även denna sida av skolverksamheten. De kyrkliga myndigheterna, som alltjämt var bildningsarbetets huvudintressenter, sattes därmed inte ur spel. Dess medhjälp på området förmedlades genom kyrkomöten och riksdagens prästestånd.

Som exempel på Gustaf Vasas direkta engagemang i frågor om sockengången kan anföras det förut nämnda brevet till allmogen år

1533 där han uppmanar sina undersåtar att ge djäknarna allmosor, när de kom till dem. Från mötet i Västerås 1544 heter det beträffande skolorna: "Bjöd hans Nåde uppå med riksens råds samtycke, att allmogen skall sätta deras barn till skola och menige man skall hjälpa djäknar med allmosor."[106] Under detta och det följande årtiondet ingriper också konungen ordnande, när det gäller att bestämma sockengångsområden (jfr s. 76).

Djäknegången omnämnes inte i det utkast till skolordning, som bär årtalet 1561. Där inskärpes eljest vikten, att kyrkan får tionde ordentligt.[107] Men i 1571 års skolordning upptages sockengångsseden som ett lovligt bruk. Den blir därmed officiellt knäsatt inom det protestantiska Sverige. Prästerna skulle lysa på från predikstolen, när sådana elever ankom, som hade rektors rekommendationsskrivelse. Men "alla skalkar och ribalder, som på landsbygden under djäknenamn gå efter allmoso" skulle varken prästerna eller fogdarna lida utan låta dem få sitt tillbörliga straff.[108] Som ett önskemål uttalades vidare, att några av djäknarna finge bidrag av tionde under skoltiden — ett tillägg, som är av intresse med hänsyn till det tidigare (s. 34) förmodade sambandet mellan fattigtiondet och djäknegången.

De knapphändiga föreskrifterna om sockengången i 1571 års skolordning — där bl. a. saknas bestämmelser om tiden för vandringarna — kompletterades år 1611 i den då utkommande nya skolordningen. Vid jul, påsk, midsommar och Michaeli skulle ferier hållas och vandringarna företagas. Här påtalades även oseden, att djäknarna kom för sent till skolarbetets början efter vandringarna. Det tidigare omnämnda förbudet för lärarna att deltaga i sockengången annat än i yttersta nödfall fanns intaget i skolordningen. Vidare bestämdes, att den, som på grund av vårdslöshet inte kunde sin "ferieläxa", skulle mista sin sockenhjälp. Denna skulle då ges åt en flitigare lärjunge.[109] Termineringen fick alltså i det fallet tjäna som uppfostringsmedel.

Kontrollen över djäknegången låg enligt kyrko- och skolordningen 1571 närmast i prästerskapets händer. Det hade den gjort även tidigare. På kyrkomötet i Örebro 1529 stadgades, att prästerskapet skulle vaka över, att djäknarna inte gick omkring för länge på bygden och upptog allmosor samt att de i övrigt iakttog ett anständigt uppförande.[110] I Åbo stift utfärdade en synod år 1573 särskilda ordningsregler för allmosevandringarna. Under sina färder skulle

djäknarna avhålla sig från lögnaktighet och hasardspel, från utspridande av bedrägliga skrifter och från utdelande av avlat, från skamliga oseder och skandalösa uppträden. De borde vidare alltid vara iförda en passande dräkt och bära kappan hopknäppt. De skulle samtala om de i skolan inhämtade kunskaperna samt andra nyttiga ämnen, flitigt recitera katekesen och förrätta sin andakt. Om "terminanterna" bröt mot dessa regler och om de strövade omkring på otillåtna tider och utan brev av skolans rektor, skulle de anmälas av prästerskapet för erhållande av lämpligt straff, böter, carcer (fängelse) eller ris.[111]

Bestämmelserna om och kontrollen av djäknegången under reformationstiden står liksom tidigare i god analogi med åtgärderna för de fattigas underhåll i allmänhet.

I en hospitalsordning från år 1533 stadgas, att föreståndaren för helgeandshusen skulle låta kungöra för prästerna, när något fattades i försörjningen. Dessa hade då att förmana folket att komma de fattiga till undsättning.[112] I kyrkoordningen 1571 återupplivades en gammal sed, att från hospitalen vid domkyrkorna utsändes s. k. biddare (bidjare) för att i stiftet samla allmosor till de intagnas underhåll. Detta var en uppsamlingsmetod, som senare kom på tal i fråga om sockengången. Ordalagen påminner mycket om kontrollbestämmelserna för djäknevandringarna. "Thädan skola ock Biddare uthfara i Stichten, såsom altijd haffuer warit seder, hwilke när the komma til Landzpresterna med Bispens breff och biwijsning ther på, at the äro i sit ärende rette och redelige, skola samme Landzprester lysa för them aff Predikstolen, och förmana folket, at the göra the fattiga undsetning hwar effter sijn förmågo."[113] Sådana biddare omtalas, som nämnts, långt tidigare. Redan år 1367 utfärdades en urkund om dem.[114] Och i ett kungl. brev från år 1525 rörande Söderköpings helgeandshus säges det, att skyddslingarna där må "haffua theres biddare in paa ölandt, som ther till theres behov tiggia och samanancka schal gudz allmoze."[115] Allmosesamlare för hospitalens räkning omtalas sedan under såväl 1600- som 1700-talen.

De fattiga, som inte fick vård på hospitalen, fick genom bettlande söka skaffa sig sitt uppehälle. Vanligen erhöll de därvid av prästen i hemorten ett rekommendationsbrev. En med sådant pass försedd tiggare anbefalldes ofta av prästen i den församling, dit han kom, i församlingsbornas välvilja.[116] Dessa tiggarpass tycks ha gällt hela stiftet (jfr Bilaga 21, s. 161).[117] Men prästerskapet uppmanades, att vid deras

utfärdande iaktta försiktighet. I ärkebiskop Björnrams visitationsartiklar 1585 heter det sålunda: "Ingen prestman skall giva någrom tiggiebraeff, uthan the haffua fåt merckelig skada... The laatstocke, som braeff begära, skole affuisas. Och när pastor skall någrom giffua braeff, skall han formäla i braeffet, hur långt han haffuer loff söökia och huru långan daagh han haffua skall, på det han icke med samma braeff skall tiggia i många åår, som många giöra."[118]

Man kan som en parallell till de svenska åtgärderna och erfarenheterna i fråga om djäknegången åter (jfr s. 18, 34) hänvisa till några motsvarande danska företeelser. I ett brev år 1548 från kung Kristian III till biskopen Wormersen, vilket handlar om hur tiggarna skall behandlas, föreskrives, att behöriga "tröglere" (bettlare) skulle förses med ett tecken på bröstet. Och om skolpiltarna heter det: "Sammaledes alle peblinge, som gaa thil Schole, adt the gaa medt Hetter, saa mand kand wide, huilke som gaa thiil Schole och mand bör adt giffue Almysse." Prästerna skulle från predikstolen förmana invånarna i köpstäderna — det gällde närmast sångarvandringarna där — att endast ge allmosor till djäknar, som gick med hättor.[119] — Biskopen över Lunds stift klagade 1562 inför konung Fredrik II över bristande tillgångar för den stora mängd ynglingar, som besökte skolorna. Som svar tilldelade konungen skolorna i Skåne och Blekinge vissa härader, i vilka skolynglingarnas utskickade ägde rättighet att insamla allmosor (Bilaga 8, s. 139 o. 9, s. 140). Man ville förhjälpa till att "de fattige Börn Peblinge ej giffue bogen offuer for Fattigdoms skyld". — Samme konung gav 1588 sanktion åt djäknars tiggeri genom sång vid marknader och folksamlingar. Men om någon skolyngling påträffades, som gick och tiggde utan att besöka skolan, skulle skolmästaren ha fullmakt att gripa honom, föra honom till skolan och låta hudstryka honom.[120]

Gustaf II Adolfs tid

Gustaf II Adolfs regering, som i så många andra avseenden är epokgörande i svensk historia, betecknar även i fråga om djäknegångslagstiftningen en ny period. Samhällets bestämmande och kontrollerande verksamhet blev alltmer markerad på olika områden.

Man fasthöll under de första åren ännu i princip, att allmosorna

hade karaktär av frivilliga gåvor. I ett brev av den 13 mars 1614 till ståthållaren i Österbotten Erik Hare säger sig konungen ha fått kännedom om, att "socknedjäknar överfalla bönderna med onde ord och tvinga dem till att giva sig efter deras egen vilja av var bonde tre fjärdingar och till det minsta en halv spann säd förutan andre partsedler, därmed de aldrig förnöjde varde". Ståthållaren skulle därför se till, att socknedjäknarna lät sig nöja med vad bonden av god vilja dem till allmosa ville giva och i häktelse förvara den, som bröt häremot. — Samtidigt inskärptes de gamla synodalbeslutens ordningsföreskrifter.[121] På herredagen i Örebro 1617 framhölls av prästerskapet liksom flera gånger tidigare, att lantprästerna skulle utöva kontroll över djäknegången. Om de fann, att djäknar inte var försedda med rektors rekommendationsskrivelse, skulle de vägra att anbefalla dem inför församlingen, och de sammantiggda gåvorna skulle sändas till de närmaste skolorna för utdelning där.[122]

De många klagomålen över oordningar på tiggarmarknaden och övergrepp från djäknarnas sida ledde successivt fram till mera omfattande åtgärder mot vandringsseden i dess olika former, inte endast inom skolväsendet.

Beträffande strävandena att göra t. ex. näringslivet mera stationärt kan nämnas en förordning från år 1619, där s. k. gångande förrättningsmän förbjöds att gå mer än fyra mil utom staden.[123] Samma tendens visar sig inom fattigvårdslagstiftningen. På riksdagen 1620 infordrades prästerskapets betänkande angående hospitalens reformering m. m. Konungen ville genom en utvidgning och koncentrering av hospitalsväsendet motarbeta tiggeriet. Prästerskapet — som också önskade råda bot för bettlandet — föreslog, att de små hospitalen skulle bibehållas. Men rätten att söka allmosor borde begränsas. Ingen skulle tillåtas tigga över hela riket, såvida han inte erhållit Kungl. Maj:ts tillstånd och brev därpå. Inte heller skulle någon få gå utom stiftet utan sin biskops meddelande till biskopen i det stift, till vilket han begav sig. I allmänhet skulle man inte ge pass utom stiftet eller kontraktet. Sådana bettlare som kom utan myndigheternas bevis, skulle fördrivas från städerna och socknarna.[124] Landsknektar och båtsmän hade, anför prästerskapet, tagit sig för att gå omkring och tigga. Många strök också omkring efter allmosor "under krigsmans namn", så att landet blev alltmer uppfyllt av tiggare. Utländska tiggare förekom: greker danskar och

zigenare. Grekerna samlade ihop pengar under uppgift att därmed utlösa sina hos turkarna fångna anhöriga. Prästerna hyste betänkligheter mot "att låta en sådan summa pengar föras ur riket turken till handa". Zigenarna (tattarna) besvärade allmogen med tiggeri, tjuvnad, spådom, trolldom m. m.

Konungens plan att reformera hospitalen blev denna gång inte genomförd. Ekonomiska och andra skäl gjorde, att frågan fick vila. Ett förslag till hospitalsordning framlades emellertid för 1624 års riksdag, och detta upptog huvudtankarna i den tidigare planeringen.[125] Alla verkligt fattiga skulle tas emot i de utvidgade och centraliserade hospitalen. För dessas finansiering bestämdes bl. a. att bidrag skulle årligen sändas till dem genom förmedling av kyrkoherde och sexmän (uppbördsmän). Allt tiggeri, även inom hemorten, skulle därefter undertryckas och förbjudas, och landsstrykare skulle antastas och insättas i något tukthus. Förslaget antogs av riksdagen, och därmed skulle alltså tiggeriet, även inom hemorten, försvinna.[126] Förordningen kunde emellertid inte realiseras i full omfattning. Bettlandet och lösdriveriet gav fortfarande anledning till klagomål och diskussioner, och bestämmelserna mildrades snart. Framstöten är dock belysande för de tänkesätt och förhållanden, ur vilka djäknegångslagstiftningen vid denna tid framgick.

Under de rådplägningar, som Gustaf II Adolf vid 1620 års riksdag hade med prästerskapet om skolorna, diskuterades även sockengången. Konungen påtalade, att djäknarna hindrades i sina studier genom bl. a. sockenvandringarna, varigenom de förnötte en dyrbar tid och vande sig vid många odygder, såsom lättja, tiggeri och dryckenskap. Han ansåg det för ungdomen fördelaktigt, om vandringsseden kunde avskaffas. Gåvorna skulle kunna ersättas med en bestämd avgift, som en eller två gånger årligen erlades av allmogen och genom prästerskapets försorg sändes till skolorna för att fördelas bland behövande elever.[127]

Prästerskapet fann det visserligen angeläget, att ungdomen kunde "stadigt bliva vid sina studier". Men det vore å andra sidan nyttigt, att den på vissa tider finge "en liten rekreation på åtta dagar". Under ferierna kunde de, som hade sina socknar nära staden, själva uppsamla sina allmosor. Om vandringarna helt avskaffades, kunde man befara, att hjälpen till skolungdomen bleve alltför mycket förminskad. Ståndet instämde emellertid i förkastelsedomen

över de tidsödande färderna till långt avlägsna socknar. Understödet därifrån kunde hopsamlas på föranstaltande av pastorerna och kyrkornas sexmän.[128]

På grundval av dessa överväganden utfärdades den 13 april 1620 kungl. resolution i skolfrågan. Där behandlades bl. a. skolornas rationalisering och antal, undervisningen och ämnena samt lärarnas löner. I sistnämnda fråga hade för övrigt prästerna beträffande kollegor och hörare uttalat, "att de kunna hava sitt uppehälle av staden och sockenhjälpen". Beträffande sockengången medgavs, att den skulle få bibehållas. Men den fick inte utsträckas längre än sex mil från skolan. Vandringen till eller ifrån socknen behövde då inte ta mer än en dag (!) i anspråk. Sockengången fick ej inkräkta på skolarbetet. Den som inte kom tillbaka till skolan i rätt tid skulle straffas med *"proban"* (skolhäkte) och det året uteslutas från ytterligare sockengång. Endast fattiga och allmosor värdiga djäknar skulle komma i fråga vid understödets utdelande och inte sådana, vilkas uppehälle kunde bekostas av föräldrarna. Utanför sexmilsgränsen skulle hjälpen utgå på det sätt konungen föreslagit två gånger om året. Bidragen skulle i form av pengar eller matvaror insamlas genom kyrkoherdens försorg och sändas till skolan för att fördelas mellan de behöriga djäknarna. Genom resolutionen hade det första steget tagits till de frivilliga gåvornas ersättande med obligatoriska prestanda. Storleken av hjälpen per matlag angavs emellertid inte. Av beslutet framgår alltså ej, om den var ämnad att bli lika över hela riket eller graderad efter lokala förhållanden.[129]

Prästerskapet hade i yttrandet över det tidigare omnämnda förslaget av år 1620 till reformering av hospitalen m. m. framhållit, att allmogen var obenägen att för de fattiga djäknarnas underhåll åtaga sig någon viss årlig pålaga. Tanken på en sådan precisering av sockenhjälpen och en skärpning av bestämmelserna fullföljdes emellertid. På riksdagen 1624 beslöt ständerna att helt avskaffa djäknegången (Bilaga 2, s. 133). Eftersom uppbördsresorna befunnits vara till stort hinder för ungdomens studier och en rot till allehanda odygd, lättja och tiggeri, skulle de hädanefter vara förbjudna över hela riket. Djäknarna behövde dock härigenom inte gå miste om sitt understöd. Detta skulle för framtiden utgå efter en bestämd norm och komma djäknarna till handa genom ett centraliserat insamlingsförfarande. Varje bofast man på landet skulle till närmaste skolas underhåll årligen giva 6 öre, "han vare sig helgårdsbonde, halve, tre-

dings eller fjerdings torpare, han vare sig hofman, ryttare eller knekt". Sex öre motsvarade ungefär 11 liter råg. Man förväntade, att adelsmännen skulle giva för sina gårdar, "så mycket mera, eftersom deras makt och goda vilja det kräver och tillåter". Att man nu ville övergå enbart till penningavgifter i stället för naturaprodukter torde hänga samman med den vid denna tid även i fråga om utskyldernas erläggande påtagliga tendensen från myndigheternas sida till penninghushållning. Angående förfaringssättet vid uppbörden bestämdes, att penningarna på nyårsdagen skulle avlämnas till socknens kyrkoherde eller sexmän. Dessa hade sedan att befordra dem till behörig ort. Försummade någon sin skyldighet, skulle sexmännen anställa utmätning, med rätt för ägaren att inom tre dagar utlösa panten.[130]

Ganska snart fick myndigheterna erfara, att beslutet om djäknegångens avskaffande fattats, utan att tillräcklig hänsyn tagits till folkstämningen och utan att alla intresserade parter fått tillfälle att yttra sig. Påbudet, att en viss skatt för varje matlag skulle erläggas, hade visserligen den fördelen med sig, att djäknarna numera kunde vänta ett bestämt understöd och ej behövde uppträda som rena supplikanter och besöka hemmen. Men man kom underfund med, att det gamla uppbördssättet var mera givande än det nya. Det kunde bero på sexmännens bristande nit och intresse vid hopsamlandet av skatten eller på allmogens tredska. Vandringarnas många behag och den omväxling de skänkte i skolarbetet bidrog naturligtvis också till att särskilt bland djäknarna göra saknaden efter dem stor. Vi har redan tidigare (s. 40) omnämnt en skrivelse från rektor och lärare vid Skara skola troligen från år 1624, vari klagas över de menliga följderna av den nya sockengångsordningen och anföres några *"gravamina et incommoditates"* (besvärligheter och olägligheter). Prästerna hade fått stora svårigheter med upptagandet av skolpengarna, eftersom allmogen menade sig ha nog att utlägga till Kungl. Maj:ts övriga utskylder. "Men hwar dieknen vill något hava, må han komma i gårdhen, så finnes någott att gifwa honom." Här var ju vinken tydlig, i vilken riktning man ville ha bestämmelserna förändrade. Det hette vidare, att kyrkornas sexmän mångenstädes inte ville befatta sig med uppbörden, mycket mindre utpanta det, som resterade, hos sina grannar. Ej heller vore det lyckligt, att understödet utgick i pengar, då ungdomen inte förmådde hantera sådana. Och dessutom kunde djäknar inte i Skara komma över mat-

varor för längre tid utan måste ut på landsbygden för att göra uppköp, varigenom det gamla onda återkommit.[131] Även från Finland klagades över både adelns och allmogens ovillighet att erlägga djäknepenningarna och sexmännens efterlåtenhet vid uppbörden. När avgifterna slutligen ett halvt år efter den bestämda terminen inflöt, resterade ändå en god del av skatten.[132] Djäknar och lärare i Åbo skildrade i böneskrifter till konungen och rikskanslern den stora nöd och fattigdom, vari de råkat genom sockenhjälpens bristfällighet.[133]

Regeringen vidtog redan år 1926 en uppmjukning av den två år tidigare utfärdade förordningen (Bilaga 3, s. 134).[134] Understödet skulle kunna lämnas in natura och hopsamlas på de tider, då djäknarna fordom varit vana att företaga sina vandringar, således fyra gånger om året. Om man hoppats, att motståndet mot sockengångsreformen härigenom skulle minskas, var optimismen inte realistisk. Besvärsskrivelser fortsatte att inkomma. I vissa fall torde man aldrig ha brytt sig om att följa de nya påbuden.

Regeringen måste också så småningom uppgiva sin ståndpunkt först i fråga om de större skolorna och sedan över hela linjen.

Biskopen Johannes Rudbeckius i Västerås var egentligen ingen vän av termineringen. På en synod den 7 september 1621 hade han uppmanat de längst bort boende prästerna att förehålla sina sockenbor att taga med sig till kyrkan de allmosor, som djäknarna skulle ha, för att dessa inte skulle stanna borta för länge. I ett tal om lärares och elevers plikter räknar han seden som ett hinder för skolornas arbetsresultat och djäknarnas framsteg.[135] Och i ett annat tal heter det: "Hos oss finns intet hantverk så tarvligt, att det ej betalar arbetet, att ej dess idkare hava kläder och föda, men de som söka kunskapen, de tigga sitt bröd vid andras dörr."[136] I Västerås stift var emellertid sockengången åtminstone år 1628 ordnad på gammalt vis, och detaljerad sockenlista finns intagen i Västerås-gymnasiets stadga nämnda år. De ekonomiska förhållandena gjorde den nödvändig.[137] — Lektorn, sedermera kyrkoherden Petrus Gyllenius, som på 1630- och 1640-talen var discipel vid trivialskolan i Karlstad, berättar i sin dagbok, att djäknarna där regelbundet fyra gånger om året med vederbörligt tillstånd vandrade omkring efter allmosor.[138]

I fundationsbrevet för Åbo gymnasium år 1630 erhöll eleverna rätt att själva upptaga allmosorna. Konsistoriet skulle

svara för, att inga oordningar förekom och att vandringarna inte inkräktade på ungdomens studier. Åren 1633 och 1634 avslogs emellertid av förmyndarregeringen ansökningar från Åbo och Viborgs domkapitel om generell tillåtelse för skolelever att gå sockengång. Regeringen syntes alltså ha för avsikt att endast bevilja sådan i särskilda fall.[139] — När skolmästaren i Växjö Michael Olai 1639 anfört klagomål över att andra än djäknarna hade börjat tränga sig in i socknarna och "av dem gjort sig delaktiga", resolverades den 30 maj, att detta ärende "så länghe sochnegången warar och påstår" skulle ankomma på skolmästarens och andra vederbörandes disposition, så att inte några andra, "dhett ware sig präster eller studenter, som under hans disciplin icke hööra, måghe aff sochnarna njuta".[140] Det förefaller ju härav, som om man vid denna tidpunkt uppgivit hoppet att kunna sätta en damm för vandrarseden och tänkt senare taga upp saken på nytt.

Sockengången och skolordningarna 1649, 1693 och 1724

I föregående avsnitt har jämförelser gjorts mellan bestämmelserna rörande djäknegångsseden och fattigvårdslagstiftningen, närmast i anslutning till 1624 års hospitalsordning. Denna förordning syftade som nämnts till ett fullständigt utrotande av tiggeriet, liksom djäknegångsstadgandena från samma år avsåg att göra slut på sockenvandringarna. Ingendera förordningen ledde till önskat resultat, och en uppmjukning måste successivt ske i bestämmelserna.

I fråga om det allmänna tiggeriet kodifierades den mera liberala inställningen genom den år 1642 utkommande förordningen om tiggare och fattiga, "som rätt Allmoso behöfwe", samt om landstrykare och lättingar.[141] Där förbjöds inte allt tiggeri, utan man inskränkte sig till att ge utförliga bestämmelser om rätt tiggeri. Socknen skulle i allmänhet taga hand om sådana fattiga, som inte fick plats på hospitalen, och försörja dem genom allmosor och understöd. Om någon efter prövning av kyrkoherden, kyrkans förmän och sexmän ansågs behöva gå utom socknen efter allmosa, skulle han sändas till kontraktsprosten. Denne kunde efter undersökning antingen ge honom tiggarpass för viss tid och för visst område inom kontraktet eller också skicka sökanden vidare till biskopen (Bilaga 21, s. 161). Här var det alltså fråga om att söka reglera tiggeriet.

Vad djäknarnas sockenvandringar beträffar måste man också göra eftergifter för det faktiska läget. Genom skolordningen 1649 återinfördes nämligen vandringsrätten i lagstiftningen, om än i en något modifierad form. Under ferierna skulle skolungdomen få vandra ut och uppbära understöden två gånger om året, "enär de ej äro i stånd att umbära dem". Dessa ferier borde förläggas till tiden 18 dec.—8 jan. och 29 juni—29 juli. Bidragen skulle samlas i klockaregården under inseende av kyrkoherden och sexmännen, vilket kunde innebära att skolarerna skulle deponera sockenhjälpen i klockaregården men också, att bönderna kunde direkt inleverera gåvorna dit. Det skulle tillses, att djäknarna nu, då vandringarna företogs endast två gånger årligen, fick lika mycket, som de erhöll under de tidigare fyra omgångarna. Om svårigheter uppstod i detta avseende, borde uppsamlingar göras även på de andra tiderna, ehuru djäknarna inte skulle få vandra ut vid dessa extra uppbördsterminer.[142] Kolleger och klasslärare skulle inte deltaga i sockengång. De hänvisades att få sin utkomst av åt dem offentligen anslagna löner.

Djäknegångsbestämmelserna i 1649 års skolordning är en illustration av de svårigheter myndigheterna hade att brottas med i sin ambivalenta inställning till sedvanan. Man var visserligen alltjämt fullt på det klara med djäknevandringarnas risker. I drottning Kristinas förslag till instruktion för ett konsistorium generale år 1649 heter det om sockengången: "Där han hjälper en fort, som eljes för fattigdoms skull kanske icke förmådde att hållas vid skolan, så fördärvar han hundrade däremot, som eljes väl kunde något gott uträtta, förutan det att sådan socknegång förorsakar lättja, dryckenskap, tiggeri och andra odygder hos folket, vilka *vitia* (laster) mången sedan behåller allt intill ålderdomen, fast han det än understundom intet behöver."[143] Men så långt som att söka återuppliva det tidigare förbudet mot vandringarna vågade man inte gå, vare sig i hemlandet eller i de från Danmark förvärvade provinserna. På Gotland fick Visby skola rätt att liksom under danska tiden taga upp djäkneunderstödet. Men allmosorna sades vara frivilliga, och man skulle gå försiktigt fram med allmogen.[144] Det halva löftet till lärarna om "offentligen anslagna löner" effektuerades inte. Genom 1652 års lönestat blev de åter hänvisade till understöd genom termineringen.

På 1660-talet togs diskussionen om sockengångens vara eller icke vara upp i samband med vissa kyrkoordnings- och skolordnings-

förslag. Även universitetskanslern Magnus Gabriel de la Gardie gjorde i olika skrivelser uttalanden om allmosegången, närmast i samband med hans strävan att åstadkomma ett bättre begåvningsurval bland de studerande. Han ville upphäva djäknevandringarna och endast släppa fram sådana verkligt lämpliga elever, som hade tillräckligt ekonomiskt underlag.[145] På riksdagen 1664 överlade prästeståndet den 18 och 23 juli om sockengångens öde, huruvida den skulle tillåtas eller inte. Där anfördes skäl för och emot institutionen. Man ansåg, att den lände "mångom till ruin, ty de måste resa många mil sin kos några gånger om året och försumma sin tid." Men å andra sidan skulle genom dess upphävande fattiga barn inte kunna ägna sig åt studier, kronan få mycket besvär, då många skolbetjänte avlönades genom sockengång, och gymnasier och skolor skulle förfalla. Prästerskapet vågade därför inte föreslå, att seden avskaffades.[146] Man värnade om den gamla regeln, att sockengången främst var ett medel att hjälpa fram de fattiga begåvningarna, även om den på många håll tenderade att utnyttjas enbart som flitpremium. Även vid riksdagen 1668 (Bilaga 4, s. 135) anmodades prästerskapet yttra sig över på vad sätt ungdomen kunde erhålla någon ersättning av landsbygden och städerna i stället för allmosegången.[147] Detta föranledde emellertid inte någon ändring i ståndets inställning till frågan. Varken dessa diskussioner eller de under följande årtionde pågående förberedande övervägandena om en ny skolordning utvisade några nya vägar vid behandlingen av problemet.

Fullt i överensstämmelse med den förda diskussionen upptog skolordningen 1693 fortsatt medgivande till sockengång och djäknepengar.[148] Ferierna bestämdes åter till två om året, vid jul och på sommaren. De lärjungar, som utan laga förfall inte infann sig i skolan på de bestämda tiderna, skulle följande termin ej erhålla något understöd. I skolordningen framhölls, att inte alla lärjungar utan blott de fattiga borde tilldelas sockengångsrätt. I främsta rummet skulle dock de fattiga lärjungar, som även var flitiga, ihågkommas vid fördelningen. Driftedjäknar, som för tidigt avgått från skolan eller gymnasiet och inte på uppmaning inställde sig och deltog i undervisningen, skulle förlora de friheter, som var tillerkända de studerande, och behandlas som lösdrivare. Redan år 1664 hade i ett kyrkoordningsförslag (Emporagrius) förordats, att dessa driftedjäknar, vilka var "omöjliga att lida", skulle överlämnas till

kungens befallningsmän.[149] Anmärkningsvärt är, att skolordningen inte upptar den tidigare bestämmelsen om gåvornas hopsamlande i klockargården.

Någon uniformitet i fråga om tillämpningen av djäknegångsbestämmelserna kunde lika litet som förut åstadkommas genom 1693 års skolordning. De politiska och ekonomiska förhållandena var ju också svåra med ofta återkommande ofredstider. I vissa trakter följdes föreskrifterna, medan man på andra håll höll fast vid gamla traditioner. De personliga besöken i gårdarna upphörde inte. Alltjämt florerade dessutom oseden, att gymnasister och andra studerande begav sig till universiteten, innan de var tillräckligt förberedda för arbetet där. Skolordningen hade varnat härför, men föreskrifterna följdes inte. Akademierna anmanades år 1695 att återsända okunniga djäknar till skolorna. Man kunde skrämma dem med att såsom lösdrivare "bliva kastade i knektehopen".[150]

Stor oklarhet rådde också såväl bland lokala myndigheter som bland allmogen om hur mycket man var skyldig lämna i understöd, om nu en sådan skyldighet förelåge. Formellt kvarstod alltjämt bestämmelserna från år 1624, att varje matlag skulle lämna 6 öre silvermynt årligen eller dettas värde. Djäknarna sökte emellertid öka på beloppet och lyckades också i vissa trakter erhålla 6 öre om sommaren och 3 öre om vintern från varje gård förutom extra gåvor i form av livsförnödenheter och ljus, som de fick vid sina personliga besök i hemmen. I besvärsskrivelser från Finland säges detta extra tillägg vara i överensstämmelse med allmän sed och Kungl. Maj:ts tillåtelse.[151]

Förbistringen i fråga om de gällande bestämmelsernas innebörd och tillämpningssvårigheterna under ifrågavarande period illustreras ytterligare av en del rapporter från skilda delar av landet.

Biskopen i Växjö klagade 1693 över att "allmogen ju längre ju mer bliwer widrig till att gifwa något till djäknarna, när de gå sochen, förebärandes många, att de intet tro sådant vara Kungl. Maj:ts nådiga villia uthan att det står i deras eget goda behag så vähl om dhe något villia gifwa, som ock huru mycket". I den kungl. resolutionen av den 20 mars samma år uttalades, att detta vore en missuppfattning, och att det var allmogens plikt att "meddela dhe fattige Scholepersonerna någon hjelp och understöd, när dhe av dem därom varda ansökte."[152] Något bestämt belopp är här alltså inte angivet. Ett försök till förtydligande gjordes i Kungl. brev 1695 (Bi-

laga 6, s. 137) I Växjö-trakten tycks man ha fordrat 6 öre under vardera av de två terminerna med 2/3 i den s. k. förgången och resten i eftergången.[153] Men då konsistoriet i Strängnäs år 1699 anmälde klagomål över att man både i stad och på landsbygd visade tredska vid uppbörden och menade, att de 6 örena endast skulle vara för ett helt hemman och att för halva eller fjärdedels hemman skulle ges i proportion därtill, befallde konungen, att avgiften skulle utgå efter Gustaf II Adolfs "tydliga förordning".[154] Även vid andra tillfällen sökte man inskärpa denna förordnings bestämmelser. Egendomligt är emellertid, att regeringen inte konsekvent följer denna linje utan visar sig vacklande och osäker. I ett kungl. brev av den 12 november 1723 rörande sockengången i Ekesjö församling heter det, att skolpiltarna på Gustaf II Adolfs tid fick 6 öre smt på varje av de då brukliga fyra terminerna om året, varför motsvarande belopp fortfarande borde utgå, ehuru sockengärden nu upptogs blott två gånger om året.[155]

På många håll i landet synes den personliga kringvandringen och även inleveranserna av sockenunderstödet på grund av de många svårigheterna ha börjat komma ur bruk. I Närke gav landshövdingarna med anledning av inkomna klagomål stränga order åren 1718 och 1721 till kronofogdar och sexmän att fullgöra sina skyldigheter och taga ut sockenmedlen.[156] I Västerbotten torde sockengången på grund av den glesa bebyggelsen och de långa avstånden aldrig ha förekommit.[157] I de f. d. danska landskapen rådde växlande praxis. På Gotland gjorde man gemensamt sammanskott till skolungdomens underhåll, medan i Skåne-Blekinge det s. k. helgonskyldskornet, som donerats av konung Fredrik II utgjorde en god ersättning för sockengångsgärden.[158]

Den skolordning, som utfärdades 1724, innebar intet nytt i den centrala lagstiftningen på området. Sockengången och djäknepengarna upptogs åter i bestämmelserna. Föreskrifterna från år 1693 om de principer, som borde tillämpas vid utdelning av socknar, upprepades. Stadgandet från år 1649 om gåvornas insamlande i klockargården fanns emellertid inte med; pengarna (6 öre smt per hushåll) fick upptagas två gånger årligen under ferierna. År 1731 bestämdes, att djäknepenningen endast fick krävas av dem som bodde på hemman och inte av skattlagda torpare och krigsfolk. Och 1741 föreskrev regeringen efter klagomål från Österbotten och som svar på bondeståndets besvär vid riksdagen, att avgiften

skulle utgå med 6 öre smt per matlag för år, men att oskattlagda torpare, inhysesfolk samt ryttare, knektar och båtsmän skulle befrias från skatten.[159]

Den sistnämnda inskränkningen i uppbördsrätten innebar en betydande minskning av inkomsterna. Djäknarna brukade nämligen vid de personliga besöken få mer än det lagstadgade bidraget och dessutom gåvor in natura. De uppträdde därvid ofta också som ombud för kollegorna, som kunde sälja sina socknar till skolans elever till ett beräknat pris.

Adeln försökte vid riksdagen 1739 återuppliva den tidigare mera restriktiva hållningen mot sockengången. Förslaget rönte emellertid ingen uppmuntran från de övriga ståndens sida, eftersom ett borttagande av eller inskränkning i sockenhjälpen skulle kraftigt försämra det ekonomiska läget för de fattigare djäknarna. Genom kungl. resolution samma år bekräftades skolordningens sanktion av sockengångsseden. Djäknepengarna skulle alltjämt få insamlas genom personliga besök, eftersom "fattiga studerande ha en märkelig hjälp av sockengångar, vilka dessutom äro skolbetjänterna till lön anslagna". Men det skulle inte vara tillåtet, att andra djäknar än sådana, som fått den ordinarie uppbörden sig anförtrodd, gick omkring i socknarna.[160]

Mer än hundra år efter Gustaf II Adolfs saneringsförsök var således fältet alltjämt fritt för kontroversiella diskussioner och varierande praxis.

Sockengångens avslutningsskede

Det blev den år 1745 tillsatta uppfostringskommissionen, som i samband med arbetet på en revision av 1724 års skolordning, fick anledning att ånyo taga upp spörsmålet om en rationalisering av djäknegångsseden. Uppgiften hörde naturligtvis inte till de mera centrala frågorna i kommissionens arbete. Men den hängde dock något samman med tidens strävanden att genom skolväsendets uppbyggnad ta vara på begåvningarna och göra dem nyttiga för samhället ("snillevalet").

I anslutning till ett skolordningsförslag år 1760 — vilket av olika anledningar inte effektuerades — erinrade kommissionen om, att 1624 års sockengångsförordning hade inneburit ett betydande

framsteg. Den personliga kringvandringen var enligt förordningen avsedd att upphöra och ersättas av uppbörd genom tjänstemän. Kommissionen fortsatte: "Ehuru hälsosam högst berörda författning är, särdeles vad sättet till uppbörden angår, är detsamma likväl i senare tider kommit utur bruk och socknegången åter i de flesta orter utom Västernorrland vedertagen på det sättet, att docentes och discentes själva pläga infinna sig i socknarna till dessa penningars upptagande, vilket skall ske tvenne gånger om året, antingen, efter pålysning, vid kyrkorna uppå helgdagar, då socknarnas invånare äro tillsammans, eller ock hos dem hemma i husen." Kommissionen var emellertid inte benägen att godtaga denna mot 1624 års förordning stridande praxis. "Som nu gällande motiver, vilka i förberörda måtto föranlåtit Kongl. Maj:t och Riksens Ständer att avskaffa sockengången, äro ännu av lika vikt och angelägenhet, och följaktligen bör äga lika verkan, helst när och därhos i betraktande kommer den olägenhet och tunga, som förorsakas socknarnas inbyggare av sådana besök i husen, då de merendels ej kunna undgå att utgiva i penningar eller varor mera, än vad påbudet och förordnat är; så har kommissionen ansett för nödigt att i underdånighet tillstyrka, det måtte högstberörda författning om djäknepenningeuppbörden för framtiden till orygglig efterlevnad fastställas." Det var dock kommissionens avsikt, att kompensera skolorna för minskningen av inkomsterna. Därvid tänkte man i synnerhet på kollegornas och underlärarnas situation. "Men härvid har hos kommissionen i ömt övervägande kommit den gemensamma klagan, samtliga konsistorierna uti deras utlåtelser fört över skolbetjänternas, i synnerhet de nedrigares, ganska beträngda villkor."

Kommissionen föreslog i anslutning härtill, att riksdagen, jämsides med att det gamla förbudet mot sockenvandringarna konfirmerades, skulle bevilja någon höjning av djäknepenningavgiften, "varigenom skolbetjänte någorlunda kunde lättas i deras bekymmer och suckan över brist på nödtorftig utkomst". I fråga om höjningens storlek uttryckte man sig försiktigt. "Till huru mycket och på vad sätt en slik förhöjning må utgöras, det kan av Riksens högl. Ständer själva bäst utfinnas och determineras; men om kommissionen härvid något skall föreslå, så, ifall denna avgift ej skulle hädanefter kunna erläggas dubbelt av vart hemman, större eller mindre utom säterier, vilket likväl närmast vore överensstämmande med den grund, varpå den förut beviljad är, skulle komissionen helst önska,

att det kunde ske i den proportion, att av dessa hemman erlades ifrån och med ett helt till ett halvt 24 öre, ifrån och med ett halvt till ett fjärdedels 16 öre, och av alla därunder 8 öre, samt av vart helt hemman säteri såväl som av varje järnbrukshammare en dal. smt., då på konsistorierna kunde få ankomma att till Eder Kongl. Maj:ts nådiga beprövande och fastställande så fördela denna inkomst skolstaterna i varje stift emellan, som nödtorft och billighet fordra."[161]

Kommissionens förslag om förhöjning av djäknepenningen väckte i denna omgång inte anklang hos myndigheterna. Men opinionen för en återgång till Gustaf II Adolfs lagstiftning mot sockenvandringarna hade fått ett starkt stöd. Förslag och framställningar för och emot ingavs från skolor och konsistorier.

Rektorn vid Göteborgs skola hemställde 1765 till domkapitlet att söka förmå K. Maj:t att återuppliva 1624 års förbud mot personlig sockengång, då lusten att företaga vandringarna tycktes vara försvunnen.[162] Konsistoriet i Göteborg engagerade sig också starkt för ett sådant förbud och för uppbörd av djäknepenningen genom kronans uppbördsmän. Resolutionen härom blev, att "skolebetjänternas och ungdomens kringfarande hus från hus" skulle upphöra i Göteborgs stift "såsom ländande till oseder och tidsspillan". Domkapitlen i landet tillspordes år 1767 av regeringen, huruvida de fann lämpligt att denna resolution utsträcktes till att gälla det egna stiftet. Mottagandet blev växlande. Enskilda kollegier t. ex. Uppsala och Hudiksvall, uttalade betänkligheter, och domkapitlet i Uppsala framhöll med skärpa, att uppbörd av gåvorna genom ämbetsmän skulle innebära allvarliga svårigheter för djäknarnas försörjning. Inte heller Åbo domkapitel kunde tillstyrka någon förändring i det gamla hävdvunna uppbördssättet. Från Borgå domkapitel svarades, att uppbörden där i stiftet skett med sexmännens och prästerskapets hjälp, utan att skolfolket behövt befatta sig därmed. På grund därav uttalade sig domkapitlet för förslaget men önskade, att uppbörden företogs inte på nyårsdagen utan på kyndelsmässodagen, då dagarna blivit längre och folk från avlägsna trakter lättare kunde vara tillstädes. Från socknarna, som tillhörde Vasa skola, hade också tidigt inrapporterats, att man övergått till det 1624 påbjudna uppbördssättet.[163]

Huruvida kronans ämbetsmän, kronofogdarna, eller kyrkornas prästerskap och sexmän skulle förrätta uppbörden vid socken-

vandringarnas avskaffande, hade — såsom i det föregående angivits — föranlett olika meningar. Kommerskollegium, som givit upphov till diskussionen i frågan 1767, hade föreslagit, att församlingarnas sexmän skulle ha uppgiften, men under debattens gång hade även från kyrklig myndighet en samordning med kronouppbörden förordats. Många krafter och myndigheter var engagerade. Samuel Ödmann har i sina sockengångsskildringar en notis, att vandringarna avskaffades "av en föga känd tillfällighet". Livmedicus Hedin skulle på 1770-talet i Stockholm ha roat ett sällskap med en komisk beskrivning på djäknefärderna. En av åhörarna, en högt uppsatt man, skulle därvid ha gjort den reflexionen, att ungdomens karaktär förnedrades genom detta slags tiggeri, och yttrat, att han genom justitiekanslern skulle skaffa ändring däruti.[164]

Att justitiekanslern känt sig föranlåten att agera i detta sammanhang, är inte känt. Önskemålet om uppbörd av sockengångsmedlen genom det allmännas försorg enbart, realiserades emellertid snabbt. Kammarkollegiet avgav den 8 juni 1780 yttrande över en ansökan från Härnösand om djäknepengarnas förhöjning. Till yttrandet fogades även ett uttalande om sockengångens skadliga inverkan på sederna och faran av att göra studievägen alltför lätt tillgänglig för alla. Uppbörden borde ske genom kronans försorg. Senare på året, den 6 november, utfärdades på grundval härav en kungl. förordning i ämnet (Bilaga 7, s. 138). I denna bestämdes, att sockengången för framtiden skulle inställas samt att djäknepenningarna hädanefter skulle uppbäras genom kronans ordinarie uppbördsmän, kronofogdarna. Avgiften blev efter den förut påbjudna myntrealisationen fixerad till 1½ skill. per matlag. Den skulle enligt instruktionen från kammarrätten insättas i lantränterierna och därifrån sändas till konsistorierna. Dessa hade sedan att fördela summan mellan resp. skolor.[165]

Förordningen av år 1780, utfärdad av Gustaf III från Gripsholms slott, innebar väsentligen endast en återupprepning av Gustaf II Adolfs mer än 150 år tidigare med riksdagen fattade beslut om förbud mot sockenvandringar av djäknar. Den gångna perioden hade — såsom framgått av den förut lämnade redogörelsen — karaktäriserats av oklarhet och vacklan i ställningstagandet till djäknegångsseden och i tolkningen av bestämmelserna. Inte heller nu kunde den utfärdade förordningen sägas beteckna något omedelbart slut på djäknevandringarna. Man var på många håll miss-

nöjd med att beloppet, då gåvorna från hembesöken bortföll, var så obetydligt. Pengarna kom inte heller skolorna till handa i behörig tid, på grund av kronobetjäningens försumlighet, ansågs det. En och annan djäkne fortfor att på egen risk göra privata allmoseresor med säck och ljusgalge på ryggen och sin sånggåva som förnämsta attraktion. Vid Gävle skola förekom ännu i början av 1800-talet regelrätt djäknegång i stad och på landsbygd (jfr s. 102, 121).[166] Ett försök från prästerskapets sida vid 1786 års riksdag att få sockengången återinförd ledde emellertid inte till något resultat. Och över huvud taget blev 1780 års förordning avgjort verksammare än sina föregångare. De yttre förutsättningarna för vandringslivet var inte längre sådana de varit under tidigare århundraden. Samhälle och skola hade blivit bättre organiserade och mera rationellt ordnade. Vandringarna upphörde successivt. Slutligen försvann även den form av understöd, som 1780 års förordning upptagit som ersättare till hembesöken, nämligen djäknepenningarna. I det egentliga Sverige borttogs desssa vid 1835 års riksdag, och i riksstaten upptogs i stället — dock med djäknebenämningen bibehållen — en summa att utgå till läroverkens premie- och fattigkassor. Även detta ersättningsbelopp har numera jämte djäknenamnet bortopererats ur officiella urkunder och inarbetats i andra anslagsposter. I Finland avskaffades djäknepenningarna inte förrän 1865.[167]

Sockengångsseden har emellertid haft utlöpare ända in i våra dagar. När teologie studerande i vissa stift reser ut och "predikar för offer", så är det en reminiscens av den gamla djäknegången. Och i Härnösands och Luleå stift påminner "viaticeringen" i ännu högre grad därom. En författare (C. A. Roos) skildrar viaticeringen under förra hälften av 1800-talet sålunda: "Där utdelar konsistorium uti Härnösand till ynglingar, som avslutat sin gymnasiikurs och nyss blivit studenter, vissa socknar för viaticering. Den nyblivne studenten förskaffar sig då lika många predikningar, som antalet av socknar, där han skall uppbära viaticum, reser sålunda, försedd med biskopens venia, till de församlingar han fått sig tilldelta, uppträder en söndag såsom predikant och upphämtar under den följande veckans lopp sitt viaticum, som består både i penningar, matvaror, vävnader etc., reser så till nästa socken, där det tillgår på samma sätt ända till dess han fulländat sin viaticeringsresa, under vilken han upphämtat ett icke så obetydligt under-

stöd till sina studiers fortsättande vid akademien."[168] Ännu då detta skrives, kan man få vittnesbörd om viaticering av personer, som i samband med sin prästutbildning själva deltagit däri. Institutionen har emellertid varit föremål för starkt delade meningar. Den har betecknats som otidsenlig och för viaticanterna föga stimulerande. Ännu åren 1908 och 1952 diskuterades dess fortsatta utformning på prästmöten i Luleå och Härnösand (jfr Bilaga 29, s. 170 och 30, s. 175).

SOCKENGÅNGSPRAXIS

Såsom redan torde ha framgått av den lämnade översikten av djäknegångslagstiftningen, erbjuder den gamla vandringsseden ett gott exempel på det förhållandet, att centrala regleringsföreskrifter inte alltid överensstämmer med vad som tillämpas i det praktiska livet. Det är därför behövligt att ägna uppmärksamhet åt frågan om de regionala och lokala anordningarna på området. En exemplifierande sammanställning av skolornas och djäknarnas praxis vid utnyttjandet av sockengången utgör den inte minst väsentliga sidan av ämnet.

Sockengångsområden (Djäknedömen)

Det område, inom vilket en skolas elever hade rättighet att gå sockengång, kan lämpligen benämnas djäknedöme. I äldre tider torde dessa skolområden inte varit skarpt avgränsade. Skolorna var så få, och områdena förblev länge så vidsträckta, att utrymmet gott räckte till för skolarernas behov. De kunde ströva omkring utan att behöva frukta att bli förekomna av en annan skolas elever. Men alltefter som undervisningsanstalternas och djäknarnas antal ökades, framträdde behovet av en fast ordning vid fördelningen. Den äldre skolans elever fann kanske, när de kom till en socken, där de förut varit vana vid att ensamma upphämta allmosor, att djäknar från en nyare skola i närheten varit där förut och fått vad som kunde ges. De på detta sätt uppkomna konflikterna, som djäknarna och skolföreståndarna sökte lösa till sin egen fördel, kunde pågå länge, innan hjälp från högre instanser påkallades.

Under den katolska tiden engagerade sig — såsom tidigare blivit antytt — både kyrkliga och världsliga myndigheter i frågor rörande sockengångsrätten (jfr s. 53).

Sedan genom reformationen avgörandet i sista hand lagts hos

konungen, vände man sig till regeringen med sina önskemål. Som svar på en skrivelse från *"ordinarius"* (biskopen) i Linköping Claudius i sockengångsärende meddelade sålunda Gustaf Vasa den 30 november 1544, att Östra härad i Småland skulle läggas till Linköpings skola, enär denna behövde ökat beskattningsområde. Östra härad hade under den katolska tiden ingått i Växjöskolans djäknedöme. Detta omfattade då de fem Värendshärad, som utgjorde stiftet (Konga, Uppvidinge, Norrvidinge, Kinnevald, Allbo), samt dessutom Njudung (Östra och Västra härad av Linköpings stift). I dessa härad fick alltså djäknarna i Växjö gå sockengång. En tid efter förlusten av Östra härad fick Växjö-skolan en viss ersättning. Den 28 juni 1555 förordnade nämligen konungen, att invånarna i Sunnerbo, Östbo och Västbo härad (Finnveden) skulle lyda under domkyrkan i Växjö och lämna djäknarna därifrån deras underhåll vid allmosegången. Några år senare, 1558, meddelade konungen rätt åt djäknarna vid Jönköpings skola att söka allmosor i de härader och socknar, som nyutnämnde ordinarius Anders Torchilli hade att befalla över, nämligen Jönköpings län samt Kind och Mark i Västergötland.[169]

Även från andra delar av landet omnämns liknande jämkningar och omfördelningar av socknar. Det verkar, som om man under djäknegångens äldre tider bedömde dessa frågor, efter hand som de aktualiserades genom konkurrerande framställningar, och utan någon vidare planläggning. Gustaf Vasas söner tilldelades tydligen rätten att i sina furstendömen besluta om termineringsgränserna. År 1579 utskiftade sålunda hertig Karl till Arboga skola vissa socknar, och Vadsbro och Valla härader i Västergötland anvisades för sockengång åt djäknarna vid Örebro skola.[170]

Av intresse i detta sammanhang och för denna period är det tidigare omnämnda försöket från år 1562 av danske kungen Fredrik II att beträffande de dåvarande icke-svenska landskapen Skåne-Blekinge verkställa en allmän fördelning mellan skolorna av de härader, inom vilka skolynglingarnas utskickade hade rätt att insamla allmosor. Medgivandet bestyrktes ytterligare genom samtidiga skrivelser till skolorna eller häradernas inbyggare (Bilaga 8, s. 139 och 9, s. 140).

I början av 1600-talet, då åtskilliga nya städer grundades och nya skolor inrättades, måste flera förändringar i den gamla sockenindelningen företagas. Den äldre skolan (domskolan, katedralskolan, stadsskolan), som kallades moderskolan, fick avstå en del av sitt område till de nya konkurrenterna om inkomsterna. Ibland skedde detta helt enkelt genom expropriering, men vanligen sedan klagomål ingivits till konsistoriet eller i sista hand till konungen. I det följande lämnas ett antal exempel på sockentransaktionerna.

År 1615 uppgives de flesta Närkes-socknarna ha legat under Örebro skola inom Strängnäs stift. Under de närmast föregående åren hade från Örebro djäknedöme avsöndrats Askersund, Snaflunda och Hammar samt vissa Värmlandssocknar, vilka låg alltför avlägset. Dessa senare socknar kom att tillfalla Karlstads och Filipstads skolor. Även Mariestad synes ha fått socknar från Örebro. I ett meddelande år 1627 från biskop Paulinus till superintendent mäster Jonas i Mariestad heter det nämligen, att fordom alla Värmlandssocknarna legat under Örebro samt att Mariestads och Karlstads skolor voro att anse som avläggare från Örebroskolan. Änkedrottningen Kristina skulle emellertid efter att ha underrättats härom, enligt biskopens skrivelse återställt till Örebro de från dess djäknedöme borttagna socknarna.[171]

Strängnäsbiskopen Paulinus' åtgärder till förmån för Örebrodjäknarnas sockengångsrätt hängde samman med hans principiella uppfattning, att man skulle satsa på de större läroanstalterna och de högre studierna. Detta stod också i överensstämmelse med Gustaf II Adolfs strävanden att koncentrera skolorna till färre enheter. Inrättandet av gymnasier under hans regeringstid var alltid förknippat med en utvidgning av sockengångsområdet. Biskopen Paulinus framhöll i samband med tillkomsten av Strängnäs gymnasium, att inkomsterna från socknarna vore till större gagn både för ungdomen själv och för det allmänna, om de tillfölle gymnasiet och inte som förut mindre skolor. Av dem, som fick sockengångshjälp, kunde då förväntas, att de framdeles inte hängde kvar i grammatikens och logikens bagateller utan blev förfarna i högre konster, fakulteter och tungomål och således användbara i kyrkans och rikets tjänst. Många djäknar vid mindre skolor hade hållit sig kvar där blott för att få sitt uppehälle genom sockengången. Att socknarna tillades gymnasierna måste få till följd, att en större del av den studerande ungdomen begav sig till gymnasier och inte höll sig kvar vid de små skolorna.

I stiftelsebrevet för Strängnäs gymnasium 1626 heter det, att alla socknar i Södermanland och Närke skulle läggas till denna

läroanstalt. Det understöd, som förut varit anslaget till skolorna i Nyköping, Södertäje och Örebro, blev därmed återkallat.[172] Det var ett hårt slag för de tre städerna. Om Örebro skola sägs, att den under ett par år blev så gott som ödelagd. De många klagomålen föranledde inom kort — såsom framgått av det föregående — att låta skolan i Örebro återfå en del av de inkomster den tidigare haft av socknarna. Även för Södertälje gavs motsvarande medgivande. År 1652 upphävdes de i det nämnda fundationsbrevet utfördade bestämmelserna, och sockengångsrätt beviljades åter till de mindre undervisningsanstalterna. Men ännu 1690 hade rektor vid trivialskolan i Stockholm anledning att beklaga sig över att biskopen Laurentius Paulinus år 1626 från skolan i Stockholm hade tagit och till Strängnäs gymnasium lagt Botkyrka, Salem, Grödinge, Sorunda, Öster- och Västerhaninge, Huddinge och Brännkyrka.[173]

Även i andra fall måste man ge avkall på principen om en sammanslagning av sockengångsområden. De i anslutning till Gustaf II Adolfs skolsträvanden gjorda reduktionerna av socknar gick successivt tillbaka genom konsistoriernas eget tillmötesgående mot de små skolorna i stiftet eller genom kungl. resolution. Till Västerås gymnasium var år 1628 anslagna socknarna i Älvdalen (Övre Dalarna), Västmanland och Bergslagen enligt statuterna från nämnda år. Biskopen Rudbeckius beviljade emellertid senare sockengångshjälp bl. a. till skolmästaren i Sala.[174] Skytteanska skolan i Älem, vilken socken egentligen hörde till Kalmar djäkneområde, beviljades av därvarande konsistorium för lärarens del sockengång på vissa villkor. Ingen annan lärare än den, som blivit godkänd av konsistoriet, fick anställas, och han skulle en eller två gånger om året undergå prov.[175]

Naturligtvis blev i synnerhet gränssocknarna till djäknedömena föremål för långvariga tvister mellan skolornas målsmän eller de berörda konsistorierna.

Jonas Rhotovius, som 1618 blivt högste styresman över den från Linköpings stift avsöndrade Kalmar superintendentia, sökte som ett led i sitt arbete att stärka underlaget för "sin" skola utvidga det till densamma hörande sockengångsområdet. I ett brev till rikskanslern framlade han saken för denne. På grund av en pest, som utbrutit i Kalmar, blev han emellertid förhindrad att resa upp till Stockholm till riksmötet 1621, där dylika frågor kunde

tas upp. Det gällde särskilt fyra härad, Tuna, Sewede, Aspeland och Tjust, som nyligen förts till Kalmar-området. Linköpingsbiskopen lyckades på nyssnämnda riksmöte i Rhotovius frånvaro uppnå den fördelen, att Sewede och Tjust återförvärvades till skolan i Linköping. Det var en stor missräkning för Rhotovius. Han fortsatte emellertid ivrigt sina försök att få sockengångsområdet utvidgat. År 1624 säger han sig ha fått rikskanslerns löfte om bistånd och beder honom "förhielpa at Tiust och Sewede måtte leggias hiit med sochnagången efter thetta rummet synes fordra en ansenlig Scholegångh".[176] Linköpingsbiskopen var naturligtvis inte mindre angelägen om att få behålla socknarna. Han erhöll också år 1625 kungl. bekräftelse på Sewede och Tjusts härader för det då färdigorganiserade Linköpingsgymnasiets räkning. Två år senare lades därtill även Aspelands och Tuna härader, ett arrangemang, som kom att äga bestånd.

För Skara stift avgjordes en gränstvist med Linköpings stift på ett biskopsmöte år 1619, varvid Skara återfick en del socknar, som under Johan III:s tid tillhört Linköping. Med Växjö stift hade Skara anledning till konflikter, i det att Mo härad i Småland av gammalt blivit fört till Skara skola. Tvisten löstes redan 1579, så, att häradet lades till Jönköpings skola. Även i fråga om de nyinrättade skolorna inom det egna stiftet måste modersskolan i Skara föra en häftig dragkamp om sockengångsrätten. Man klagade över att dessa små skolor hade fått för många socknar. Mariestad hade — anfördes det — år 1689 tio socknar för 25 "mest små" barn. Borås, Hjo och Lidköping samt framför allt Göteborg uppställde sina krav på andelar av allmosorna. Gränsregleringarna mot det gamla hertig Karlsdömet, Per Brahes och de la Gardies grevskap var också besvärliga.[177]

Från 1700-talet inberättas inte så ofta tvister mellan stiften i sockengångsfrågor. Områdena hade nu blivit lämpligt avvägda och torde väl i allmänhet ha följt stiftsgränserna. Inom dessa hade domkapitlen att utskifta socknarna till de olika skolorna. Härvid kunde alltjämt föreligga spänningar och dragkamp mellan huvudmännen för läroanstalterna. I 1724 års skolordning uppmanades biskoparna och konsistorierna att "söka tilbakas igen" de sockengångar, som "af hwarjehanda tilfällen befinnas wara komne ifrån Gymnasierna, Trivial eller större Scholarne". De skulle tillse, att städerna fullgjorde sin skyldighet att underhålla sina små "Scholar". Man ville

tydligen — därmed följande traditioner från Gustaf II Adolfs tid — förhindra, att djäknar från de mindre skolorna trängde sig in vid allmosesamlandet. Även dessa transaktioner ebbade så småningom ut.

Från flera stift och från skilda tider föreligger exempel på genomarbetade uppdelningar av socknarna inom stiftet eller för stiftsgymnasiet.

I en dylik redogörelse från Skara stift från år 1773 beskrives den därstädes tillämpade anordningen sålunda: "Skolungdomen här åtnjuter sockengångar över hela stiftet, bestående i s. k. för- och eftersocknar, vilka i församlingarna upphämtas tvenne gånger om året, och det så, att fyra ynglingar ordinärt deltaga i var och en församling eller pastorat, därifrån undantagne anordnade 13 församlingar till Lidköpings skolepiltar och skolebetjänte, 8 dito till skolebarnen och skolebetjäningen i Mariestad, 6 till Collega supremus här vid skolan, likaledes 6 till Collega secundus, 5 till Collega infimus, 4 till Director musices et cantus, 3 till versicularien, 1 till Skara skola, 2 till apologisten, 1 till Notarius Consistorii och 8 till de övriga skolemästare och collegae utom Skara, Mariestad och Lidköping, i alles 57 församlingar, vilken summa, dragen från huvudsumman av stiftets 114 pastorater, lämnar ett lika stort överskott, utgörande skolungdomens i Skara andel."[178]

Ytterligare exempel på sockenfördelning föreligger för Finlands vidkommande, där på grund av skolornas fåtalighet djäknedömenas omfattning är lättare att överblicka än i det egentliga Sverige.[179]

Vid nya tidens början, då Finlands skolväsen utgjordes av skolorna i Åbo, Raumo, Borgå och Viborg, var sockengångsområdena mycket vidsträckta, och tvister mellan skolorna torde sällan ha förekommit. Djäknarna i Åbo hade i första hand Åbo slottslän men utsträckte sina uppbördsresor även till västra Nyland, till Tavastland och högt upp till Österbotten. De viborgska djäknarna strövade omkring i Karelen och Savolax. Men i den mån nya skolor inrättades, minskades de äldre områdena, ofta under häftiga gränstvister. Även moderskolorna etablerade tid efter annan dragkamp om socknarna och engagerade därvid både domkapitel och regering. År 1590 beordrade Johan III Åbo skola att till Raumo skola avträda ett par socknar. Med Viborgs skola utkämpade Åbo katedralskola och gymnasium heta strider om nyländska och tavastländska områden. Bland nya skolor, som anmälde behov av sockenhjälp var Helsingfors (1618), Björneborg (1604) och en barnskola på Åland. Vid mitten av 1600-talet, under Per Brahes guvernörstid, synes det ha kommit till en allmän sockenreglering, som i huvudsak blev bestående under den följande tiden. Smärre omkastningar gjordes i samband med tillkomsten av nya skolor, t. ex. i Österbotten (Uleåborg, Jakobstad, Vasa m. fl.), Nystad, Nådendahl, Ekenäs, Nyslott.

Sockenutdelning

Sedan en läroanstalt fått sig tilldelat ett visst sockengångsområde, skulle socknarna — däri vanligen inbegripna städerna och samhällena i övrigt — distribueras mellan dem, som var berättigade och kunde komma i fråga till åtnjutande av terminering. Dessutom reserverades ur förrådet det antal socknar, som kunde användas till övriga ändamål.

Såsom framgått av det föregående var det långt ifrån endast djäknarna, som drog nytta av sockengången.

Någon eller ett par socknar kunde anslås till allmänna behov, såsom till läroverkets underhåll och reparationer samt till mindre utgifter. Räkenskapsböckerna för sådana poster upptar på inkomstsidan ofta endast kollekter från landskyrkorna och så sockengångshjälpen.[180] Åbo katedralskola fick exempelvis inkomsterna från två—tre socknar för sin byggnadskassa. Vid extra ordinära tillfällen, såsom efter en stor vådeld 1681, anslogs ytterligare några socknar till skolhusets iståndsättande.[181] Växjö och Skara skolor hade på resp. 1600- och 1700-talet vardera en socken för byggnadernas underhåll, och Kalmar läroverkets byggnadskassa fick i början av 1700-talet inkomsten av Gärdslösa pastorat på Öland.[182] I december 1760 beslutades, att 50 daler smt av sockenpenningarna "som vanligt" skulle användas "in usum scholae", så länge gymnasie- och skolhuset ännu stod under "så stark och kostsam reparation".[183] Vid trängande behov av understöd till djäknarna användes emellertid även dessa särskilt reserverade socknar eller sockenmedel till sitt egentliga ändamål. I Ny-

köping klagades år 1739 över att de få socknarna måste utdelas till eleverna, så att ingen socken fanns övrig att använda till ljusinköp.[184]

Redan under Medeltiden hade — såsom förut nämnts — på vissa håll lärare börjat tillägna sig den sockenhjälp, som egentligen var avsedd för skolarerna. Sålunda tyder den förut (s. 17) här refererade uppgiften från Danmark på 1300-talet om löneförbättring för lärare mot löfte att inte taga något av vad fattiga barn sammantiggde på en dylik sedvänja i vårt södra grannland. Något liknande omtalas från Åbo stift, där biskopen år 1462 förbjöd skolrektorerna att fråntaga eleverna någon del av deras uppsamlade allmosor.[185]

Under reformationstiden med dess svårigheter för skolorna blev lärarnas intrång på djäknegången ännu mera utbredd, trots att sådant inte legaliserats. I skolordningen 1611 förbjöds lärares sockengång som allmän anordning, samtidigt som man avstod från att helt utdöma den. Endast i yttersta nödfall samt efter biskopens och konsistoriets beprövande och tillåtelse skulle sådan sockengång hädanefter få äga rum. Denna utväg torde emellertid flitigt ha begagnats, och konsistoriernas bifall var säkerligen lätt att erhålla. Både kollegor och hörare blev snart nästan helt beroende av de allmosor, som de antingen själva eller genom ombud lyckades hopsamla. Av Strängnäskollegiets konstitutioner 1626 framgår, att här alla nederskolans lärare i början av 1600-talet åtnjöt sockengångsrätt.[186] Skolordningen 1649 förbjöd visserligen kategoriskt lärare att deltaga i termineringen, men bestämmelsen rönte samma öde som så många andra sockengångsförordningar att aldrig bli realiserad.

Regeringens avsikt att ge klasslärarna lön av statsmedel kunde inte uppfyllas. Sockengången eller djäknepenningarna kom därför, så länge institutionen ägde bestånd, att bli deras förnämsta inkomstkälla, även sedan deras situation blivit något förbättrad genom lönetillskott på 1690-talet (t ex. "augmentet", s. 113). Även gymnasieadjunkter fick efter 1652 sig socknar tilldelade, och i vissa fall kunde även rektor och språklektorer komma i fråga, ehuru dessa naturligtvis inte själva företog sockenvandringar. Att kollegorna långt fram på 1700-talet genom personlig sockengång uppbar allmosorna antydes bl. a. av ett yttrande av professorn Benzelius vid 1723 års riksdag: dessa lärare hindrades i sitt arbete därigenom att de "nästan i fem

hela månader skola gå landet igenom och den (sockengångsavgiften) uppbära".[187]

Vid bestämmandet av socknar åt lärarna synes domkapitlen i allmänhet ha gått så till väga, att man för dem utvalde de fördelaktigaste och närmast belägna. Staden kom vanligen på deras lott, och som förstärkning kunde så någon landssocken tilldelas dem. I en tidig sockenfördelningslista för Linköpings skola 1599 är skolmästaren själv Jonas Kyllander upptagen för Rumskulla socken, som tydligen ansågs förmånlig. Påsken 1640, då läroanstalten hade närmare 800 lärjungar, tilldelades lärarna 18 socknar. Det var kollegorna, kantorn, konsistorienotarien, läraren i räkning och abcdarieläraren. Omkring hälften av eleverna kunde tilldelas socknar eller pengar ur sockenkassan. I Strängnäs hade förste kollegan i början av 1600-talet *"civitate cum annexa"* (staden med annex) samt Jäders socken. Vid samma tid fick i Västerås första, andra, tredje och fjärde kollegorna dela stadsområdet och erhöll dessutom en landssocken eller motsvarande kontant vederlag.[188] Kollegorna i Växjö hade två till tre socknar vardera, och en av dem hade bl. a. Växjö stad.[189]

Inkomsterna från sockenhjälpen kunde för lärarnas del naturligtvis variera mycket, beroende på områdets storlek och folktäthet. Det inverkade också, om kollegan själv företog vandringen eller om han sålde rätten till någon annan för uppskattat pris. I äldre tider förekom båda metoderna, men senare blev försäljning det vanligaste. Socknarna genomvandrades av rättighetsinnehavaren i regel två gånger under varje ferietermin, och det var mycket sällan en och samma person fick gå båda gångerna. Första vandringen, förgången eller *"in priori"*, ansågs ge bortåt dubbelt mot den andra, eftergången eller *"in posteriori"*. Lärarna erhöll — såvida de inte rent av tilldelades all uppbörd i socknen — den inkomstbringande förgången. De gynnades även därigenom, att de inte som skolarerna behövde dela avkastningen med någon annan (*per dimidium*) utan fick hela behållningen av förgången själva (*per integrum*). En avgående kollega kunde få viss sockengångsrätt *"pro vale"*, varvid samtidigt skedde en motsvarande minskning i den tillträdande lärarens terminering. Tjänstefel kunde bestraffas med förlust av eller inskränkning i sockengångsrätten. Den nämnda latinska terminologien tillämpades givetvis också i fråga om djäknarnas sockengång.

Konsistoriet, som avgjorde, vilka socknar som skulle tilldelas lärarna, bestämde även, hur stor del av det tillgängliga sockenförrådet som skulle användas för djäknarnas behov. Det blev naturligtvis huvudparten därav. Det var sedan rektors och lärarnas angelägenhet att fördela socknarna bland alumnerna. I Växjö skedde fördelningen genom gymnasiets och skolans rektorer med en lektor och en skolans lärare som vittnen. Domkapitlet och biskopen kunde utfärda allmänna direktiv och efter klagomål från något håll fälla avgöranden i tvistefrågor. Alla eleverna kunde inte erhålla socknar. Därtill var antalet sådana för litet. I Växjö beskärmade sig gymnasisterna år 1682 över att en gosse kunde få gå i skolan i fem år, innan han fick någon socken.[190] Ett urval måste således göras.

I allmänhet blev gymnasisterna i främsta rummet ihågkomna med de flesta och värdefullaste "beneficierna". Nederskolans elever fick vad som blev över. Skolordningen 1724 talar om, att "den vanliga proportionen" mellan gymnasiet och trivialskolan skulle iakttagas, vilket väl endast betyder, att gymnasiet skulle erhålla det största antalet socknar. Gymnasister kunde vid avgång till akademien erhålla socken eller sockendelar *"pro vale"* eller *"pro abitu"*. Det heter i Linköpingsgymnasiets memorialbok den 20 juni 1729 om en gymnasist Ericus Wallbom, som skulle lämna Linköping, att han skulle få socken "pro vale för juleterminen för sin besynnerliga qwickhets skull och jämväl för faderns olycka". Men när några, som haft stipendium, 1731 begärde socknar pro vale, avslogs detta, "efter the så ansenlig hielp til sina studier åthniutit hade". Inom trivialskolan hade de högsta klasserna, rektors- och konrektorsklassen, företräde.[191]

I fråga om personvalet inskärper skolordningarna — såsom redan påpekats — att termineringen var avsedd för fattiga och "quicke" skolarer. Utförligast behandlades saken i 1724 års skolordning. Det heter där bl. a: "Sochnegångar eller dieknepenningar fördelas effter rum, flijt ock fattigdom, så i synnerhet lagande, att the medellösaste av Gymnasisterna och Scholepiltarna, som therjemte quicke, flitige och wälartade äro och giva säkert hopp om sig att giöra med tijden wackra framsteg i studier, måtte framför andra ihugkommas med beneficier ock Sochnedelar, fast än ordningen ock nedrigare rummet, vilket de hafwa ibland discentes, eij skulle dem en slik förmåhn tilägna."[192] I verkligheten torde emellertid fattigdomen ej varit av så avgörande betydelse vid fördelningen. I en tid, då skolorna mest besöktes av fattiga eller mindre bemedlade personers barn, var det svårt att dra några skarpa ekonomiska gränser bland eleverna. I allmänhet tillgrep man som måttstock de övriga i skolordningarna upptagna synpunkterna. Man tog hänsyn till elevens plats ("rum") i skolans arbete, hans flit och *"ingenium"* samt de härpå grundade förtroendeuppdragen, som han åtnjöt (*pro loco et ordine*).[193]

I sitt utbildade skick blev sockenutdelningen en ganska invecklad procedur. I Västerås (Bilaga 10, s. 141) skulle enligt statuterna år 1628 *notarierna* (ordningsmän) inom varje klass först få välja, därefter försångarna, sedan *amanuenserna* (skrivare och repetitörer), så *kustoderna* (övervakare) och sist *kursorerna* (sändebud). Några år senare ökades förmånerna för sångare och musikanter, och två nya kategorier av funktionärer, *librarii* (bokförvaltare) och *expectantes* (aspirant på förtroendepost), erhöll samtidigt fasta socknar. I Linköping upptages på 1630-talet bland de privilegierade också *"tonsores"*, d. v. s. frisörer. I biskop Bothvidi stadga för läroanstalten 1633 bestämdes nämligen, att två därtill lämpliga djäknar skulle utses att klippa håret åt disciplarna. De skulle härför ur skolkassan få en fyrk per huvud. Men ersättningen synes ha utbytts mot sockengång: de brukade ha förgången i Törnevalla socken.[194] Integra, då man alltså inte behövde dela inkomsten av vandringen med någon annan, utdelades i synnerhet till instrumentister, som även eljest var särskilt gynnade, och till gymnasister i översta klassen. En prost i Kuddby berättar från sin skoltid i Linköping på 1740-talet, att han som gymnasist hade god inkomst av "åtta de bästa socknegångar, 2 för Notariesysslan, en för rummet (pro loco) och en för musiquen, och det två gånger om året". Instrumentisterna kunde som extra tilldelning få en gemensam socken att utnyttja.[195] Undantagsvis beviljade konsistoriet av ömmande skäl eller efter särskild rekommendation integrum till andra lärjungar i gymnasiet eller skolan. I övrigt delades socknarna mellan tre lärjungar eller förgång och eftergång vardera mellan två *(dimidium)*. Till och med tredjedels integrum eller — vilket var ännu oförmånligare — halvt dimidium förekom. Detta framgår bl. a. av den distributionslista, som finns intagen i bilagorna (Bilaga 12, s. 144) och där (s. 147) sockengången för Carolus Linnaeus finns angiven.[196] I Västerås var antalet sockengångsberättigade i början av 1600-talet omkring

20 i varje klass, vilket blir en ansenlig mängd, då antalet klasser angives till tio. Men man trängde in flera elever på varje socken. I Växjö erhöll vid samma tid endast 9 gymnasister integrum. I Kalmar fick i början av 1700-talet sammanlagt 34 gymnasister och 52 skolarer större eller mindre bidrag av sockengångspenningarna (Bilaga 13, s. 149).

Kungörandet av sockendistributionen skedde givetvis i samband med skolans avslutning före ferierna, i äldre tider fyra gånger årligen och successivt efter 1649 två gånger, ena gången efter examen vid midsommar och den andra före julferien. Fördelningen för julterminen torde ha skett i samband med Luciafesten. I en redogörelse för examen vid Örebro skola omtalas, att utdelning av belöningar och socknar ägde rum dagen efter examenshögtiden.[197] Även från Nyköping inberättas denna praxis i en redogörelse för examen den 16 juni 1738. Kanske man här gjort samma erfarenheter som i Linköping, där det hänt, att herrar gymnasister, sedan de väl fått sina socknar, inte behagade delta i rektorsbytet vid vårterminens slut utan i stället hade sina "samquäm och cornutöl". För att hindra detta bestämdes 1727, att den högtidliga akten skulle ske först och därefter utdelningen av socknar.[198]

I Västerås fick djäknarna i början av 1600-talet vid distribueringen välja socknar i den ordning de enligt elevens placering i klassen var berättigade till. Lönsamheten bedömdes därvid efter resultat från tidigare allmosegång i socknarna. Senare torde en rationalisering av proceduren ha skett på vissa håll. Socknarna utdelades då efter en taxeringslista, där var och en av dem enligt föregående erfarenheter och lärjungarnas rapporter var upptagen till ett visst belopp. Samuel Ödman berättar om dessa sockenlistor följande: "Att få detta på redig fot hade man upprättat en förteckning med kolumner, rutor m. m., på vilka man med en blick kunde se pastoratets värde i för- och eftergång, samt vilka socknar voro anslagne till särskilda ändamål, såsom collegers löneförbättring, musiken o. s. v. Pastoraterna voro uppsatte efter alfabet. Vid socknarnas utdelning antecknade man deras namn, som dem erhöllo. Denna förteckning kallades Cursus paroeciarum, men vanligt blott Curs. Det ålåg Translati (de uppflyttade) att med sådana Cursar förse alla gymnasister: och de Translati, som hade ovänner, nödgades vid vite av örfilar hava så stort antal, som påfordrades."[199] Sällan förekom vid sockenutdelningen förändringar över hela linjen. Man vidtog endast de

Bild 10. Äldre korrektionsmedel för djäknar

jämkningar, som betingades av elevernas omsättning. Den som en gång fått en socken kunde få behålla den under några år.

Sockengångsrätten skulle såsom nämnts bl. a. utgöra en form av belöning för flit och välförhållande samt de därpå grundade förtroendeuppdragen i skolan. En dess bättre mera sällsynt användning av termineringsrätten som belöning omtalas från år 1766, då man i Skara genom löfte om sockengångar sökte locka fram angivare av dem, som slagit sönder fönster i domkyrkan.[200] Å andra sidan kunde minskning eller förlust av denna förmån tillgripas som straff för dåligt uppförande eller andra försummelser under den gångna delen av skolåret. Det var en inte mindre kännbar, men mera sympatisk repressalieåtgärd, än vad gamla tiders straffarsenal i skolorna hade att uppvisa (Bild 10). Både i fråga om kollegor och djäknar var denna korrektionsmetod användbar.

En kollega i Örebro i början av 1600-talet, som övat drickande på otillåten dag (endast onsdagseftermiddagen var medgiven), nedflyttades från en bättre socken till en sämre, motsvarande ett bötesbelopp av 1 daler.[201] Instrumentister, som utan rektors eller lärares tillåtelse medverkat vid något gästabud (*convivium sive symposion*) eller utfört begravningsmusik, kunde mista både den egna och den gemensamma socknen (*paroeciam propriam et communem*). Noviser, som kom fjorton dagar för sent till arbetets början, flyttades ned några grader vid sockenutdelningen. Och för varje dag en äldre elev olovligt uteblev från skolan efter feriernas slut kunde han nedflyttas fyra grader. Den som fört oljud nattetid på gatorna eller kastat sten, dömdes andra resan till att mista hälften av sin sockengångsrätt, och för tredje resan förlorade han hela socknen. Vägran eller tredska att fullgöra bötesskuld kunde medföra förlust av sockengången.[202] I Västerås skulle före sockendistribueringen resterande böter vara erlagda, och en förteckning över dem som brutit mot stadgarna skulle föredragas, tydligen som motivering för vidtagna begränsningar i förmånerna. Här riskerade man att mista all sockengång även för en sådan förseelse som att uppträda oanständigt klädd. Därmed avsågs att kanta sina kläder med bräm som fint folk, bära spännen, ha annan färg på dräkten än svart eller ståta i kläder med ovanligt snitt. En månads för sen ankomst till arbetets början straffades med förlust av halva socknen. I *"consilium gymnasticum"* i Linköping den 11 december 1729 beslutades, att en gymnasist, som givit en antagonist en örfil i skolan, skulle "för exempel skul mista sin socknedel denna gången". Året därpå fick några gymnasister, som varit i slagsmål med gesäller, avstå sin sockengång eller också ge ifrån sig så stor del av "tertialen" (understödet ur skolkassan), "som mot 1/2 Socken kunde uppgå". Något som man i Linköping gång på gång måste beivra var, att ungdomen använde skjutvapen. När en gymnasist 1757 av våda hade skjutit en skolpojke, upprepades tidigare förbud: de som hade "skjutgevär" skulle "owägerligen" lämna in dem på gymnasiekammaren. Den som inte gjorde det, skulle mista sitt "praemium" och angivaren skulle få det i stället. Även upprepad frånvaro straffades med indragning av sockengång.[203] Mot skolkare användes nedflyttningen flitigt i Skara. Den 11 mars 1730 beslutade sålunda domkapitlet, att när *"castigation"* (aga) inte visat sig hjälpa, degradera den försumlige fem grader. Den 23 februari 1732 infördes nedflyttning en grad

för varje timmes olovlig bortvaro från skolan. Att såsom skedde den 5 december 1694 beröva gymnasister, som fört ett bullersamt leverne, deras termineringsrätt var både ett straff och en pedagogisk försiktighetsåtgärd. Sockengången utgjorde ju för dylika individer en svår frestelse.[204]

Sockentransaktioner

Det var inte givet eller allmänt genomfört, att den som vid sockendistribueringen fått sig ett visst område tilldelat, även själv verkställde uppbörden där.

I fråga om de socknar, som var anslagna till allmänna ändamål, var det ju nödvändigt, att termineringsrätten överläts på någon person, som då hade att erlägga ett visst belopp, socknens taxeringsvärde. Köparen erhöll sedan själv det eventuella överskottet eller fick kännas vid eventuell förlust. I främsta rummet torde härvid djäknar i allmänhet ha kommit i fråga. Sålunda köpte exempelvis A. Beckman d. ä. vid Skara skola två sockengångar, som var anslagna till särskilda ändamål: Fredsberg för 21 daler smt. och Skövde för 20 daler. Han förtjänade på den första 8 daler och på den senare 17 daler.[205]

Sockengångar till lärare — vilka åtminstone inte i senare tid gick ut på vandringar — måste på samma sätt säljas till någon hugad spekulant. Priset på dessa "kollega-socknar" torde ha bestämts av domkapitlet. Hade köparen inte medel att genast betala transaktionen — och det var väl det vanliga — kunde han skriva under en revers på summan. Beloppet lämnades sedermera till termineringsrättens innehavare genom förmedling av socknens kyrkoherde eller domkapitlet. Gymnasisten Olaus Uddenberg i Kalmar undertecknade den 18 december 1749 en revers på 36 daler smt. Denna summa skulle levereras till "Högärewördiga och Höglärde Herr Probsten Matthias Silvius" senast till Kyndelsmässan för sockengången i staden, som han påtagit sig att upphämta för kollegan C. Wichius. Denne har också på reversen utkvitterat beloppet med ett mindre avdrag, som kan ha lämnats till prosten för hans besvär (Bilaga 25, s. 166). För domkapitlet gällde det naturligtvis att söka få så mycket som möjligt för dessa socknar vid försäljningen. Från Skara omtalas, att år 1742 ingen ville köpa Fristads sockengång, som var

anslagen till en kollega. Priset hade ansetts för högt med hänsyn därtill, att denna socken låg nära Borås och dess skola. En lärjunge, som 1691 hade begärt att få köpa en socken för 16 daler, fick beskedet, att han första året måste betala 18 daler.[206]

Ehuru det ursprungligen var vanligt, att djäknarna själva terminerade i de socknar, som de erhållit vid utdelningen, förelåg för dem intet allmänt förbud att avyttra dem till kamrater eller företaga utbyte. Det fanns tydligen skolarer, som genom personliga egenskaper tilltrodde sig kunna samla mera, än vad socknen ansågs vara värd, och som därför gärna köpte termineringsrätten. Å andra sidan kunde man genom byte få socknar, som med hänsyn till läget var lämpligare än dem man fått sig tilldelade. Skolledningen såg ej detta med välbehag, och man sökte på många håll få manipulationerna under kontroll. Det var åtminstone i Strängnäs i början av 1600-talet förbjudet att företaga sådana affärsuppgörelser utan rektors vetskap och före sockenutdelningen. Det hade tydligen hänt, att socknar köptes och såldes på ren spekulation och genom helt privata överenskommelser. Den som på detta sätt företagit försäljning, fick böta, varjämte socknen kunde av rektor lämnas åt någon annan. Köparen miste all rätt till klagomål, om han sedan vid utdelningen fick olämpliga socknar. Om någon häftade för oguldna böter eller skuld till sockengångskassan, gick han miste om rätten att själv i eljest medgiven ordning sälja sina socknar. Rektor skulle då verkställa försäljning och efter avdrag av skuldbeloppet lämna resten till den försumlige.[207] Meningen var tydligen, att förändringar med socknarna efter utdelningen skulle anmälas till rektor och bokföras av honom. En fördelningslista från Örebro 1759 upptar sålunda inte bara den ursprungliga distribueringen utan även senare försäljningar (Bilaga 15, s. 152).

Från Linköping berättas 1640, att två gymnasister, en smålänning och en östgöte varit i slagsmål, varvid östgöten med ett järnsvärd slagit ett stort hål i huvudet på sin motståndare. Båda försvisades från gymnasiet. Som motivering för smålänningens straff anfördes utöver slagsmålet, att han varit "en stor och girig Sockneköpman". Trots att aktningsvärda ansträngningar gjordes för att bringa termineringshandeln under en viss tillsyn, förelåg ännu mot slutet av djäknegångens förekomst här i landet en lössläppt praxis på området. I Kalmar påtalades år 1772 ett förfaringssätt, "ett självswåld", som inrotat sig hos gymnasisterna, "då de, som tagit

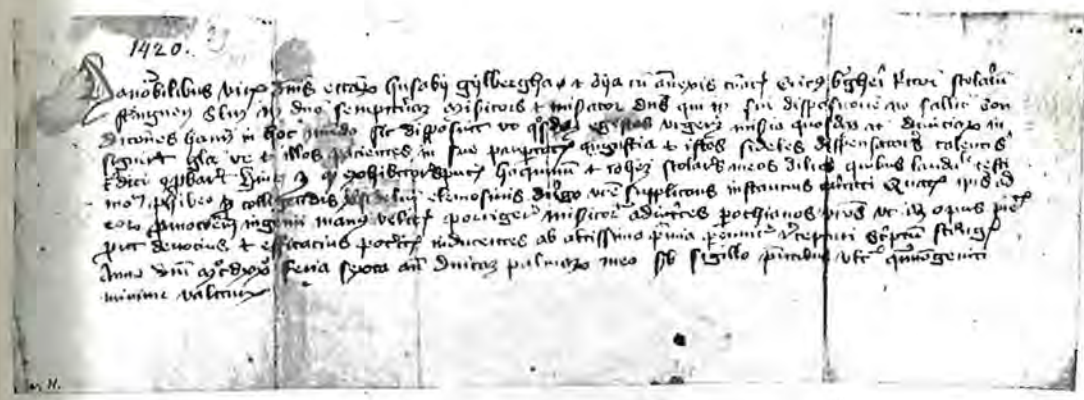

Bild 11. Det äldsta kända djäknebrevet, 1420 (Fotostatkopia från Riksarkivet. Jfr Bil. 16, s. 153)

soknar, men ej sjelfwe wilja upbära penningarna, sälja dem till den mästbjudande, då de ofta slagit till dubbelt, som den köpande måst betala, hwilken sedan ej haft det ringaste för sitt beswär, utan ofta måst betala mer än han fått". Rektor befarade, att denna osed opåtald lätt kunde göra "dem som blifwa präster till girigbukar, domare till mutkålfwar, köpmän till skinnare, penningemän till okrare och så widare". Ofta hade det hänt, berättas det, att socknar blivit sålda till sådana, som inte gick i skolan, och de som köpt dyrt, hade genom simpelt tiggande sökt skaffa sig ersättning. Härigenom hade hela institutionen råkat i vanrykte.[208] Man kan förmoda, att socknarna även annorstädes blev föremål för fri handel och bytte ägare utan rektors vetskap och samtycke. Så torde varit fallet i någon utsträckning i Växjö mot slutet av 1700-talet, där man, enligt vad Sam. Ödmann omtalar, efter det att socknarna blivit utdelade efter listan (*cursus paroeciarum*), samlades till offentlig socknemarknad på kyrkogården. Handeln skedde med reverser, som var en helig skuld och alltid inlöstes vid början av nästa termin.[209]

Att djäknegångsrätten ansågs som ett rörligt värdeobjekt, som kunde bli föremål även för juridiska procedurer framgår av en episod från Skara. Vid en rättegång där gjordes yrkande, att en gymnasists sockengångar skulle tagas i mät, då intet annat fanns att

taga. En annan gymnasist, som varit orsak till att en kamrat brutit benet, måste till denne avstå sin sockengångsrätt.[210]

Djäknebrev

I samband med sockenutdelningen måste man hos rektor skaffa ett s. k. djäknebrev eller sockenbrev, som var en nödvändig legitimationshandling (Bild 11, s. 91. Jfr Bilaga 16, s. 153). Saknades detta intyg, att man var stadd i rätta ärenden, löpte skolaren risk att betraktas och behandlas som driftedjäkne och ribalder, vilka "borde tagas vid huvudet samt förpassas till kronans häktelse". Djäknebreven kan sägas vara en motsvarighet till de inom den profana fattigvården gängse tiggarpassen (Bilaga 21, s. 161).

De äldre djäknebreven och på vissa håll även de senare var handskrivna dokument på konstmässigt latin. Avfattningen var gjord med diplomatisk fintlighet. Förutom de behövliga namnuppgifterna upptog handlingen vanligen en rekommendation och ett personligt omdöme om terminanten (Bilaga 17, s. 154). Ofta fogades härtill religiösa betraktelser i anslutning till den förestående eller nyss firade högtiden (Bilaga 18, s. 155 och 19, s. 157). Även andra ämnen kunde beröras i breven. Ett djäknepass från år 1751 (Bilaga 26, s. 167) talar sålunda om den samma år införda gregorianska kalendern och dess inverkan på förläggningen av ferietiderna, varefter man var inne på det angelägnare ärendet. Sockenbrevet skulle egentligen vara personligt, och vid förändringar i fördelningen genom sockentransaktioner gällde det att få namnbytet infört, om komplikationer skulle undvikas. Det ställdes till pastor i den församling, som terminanten skulle besöka. Till denne borde alltså brevet överlämnas. Han torde ha uppläst detsamma från predikstolen vid den pålysning, som han enligt 1571 års skolordning skulle göra. Två disciplar, som tillsammans erhållit en socken i förgång (*in priori*) eller eftergång (*in posteriori*), kunde få ett gemensamt brev och följdes i så fall åt under vandringen.

Djäknebreven fick naturligt nog med ökande djäknegångsfrekvens karaktär av formulär med möjlighet till variationer i de enskilda fallen. Från Linköping finns bevarat ett dylikt brevmönster från år 1629 (Bild 12, s. 93. Bilaga 20, s. 159). Det var allmänt ställt till "läsaren av detta brev" och där fanns olika åldersalternativ angivna:

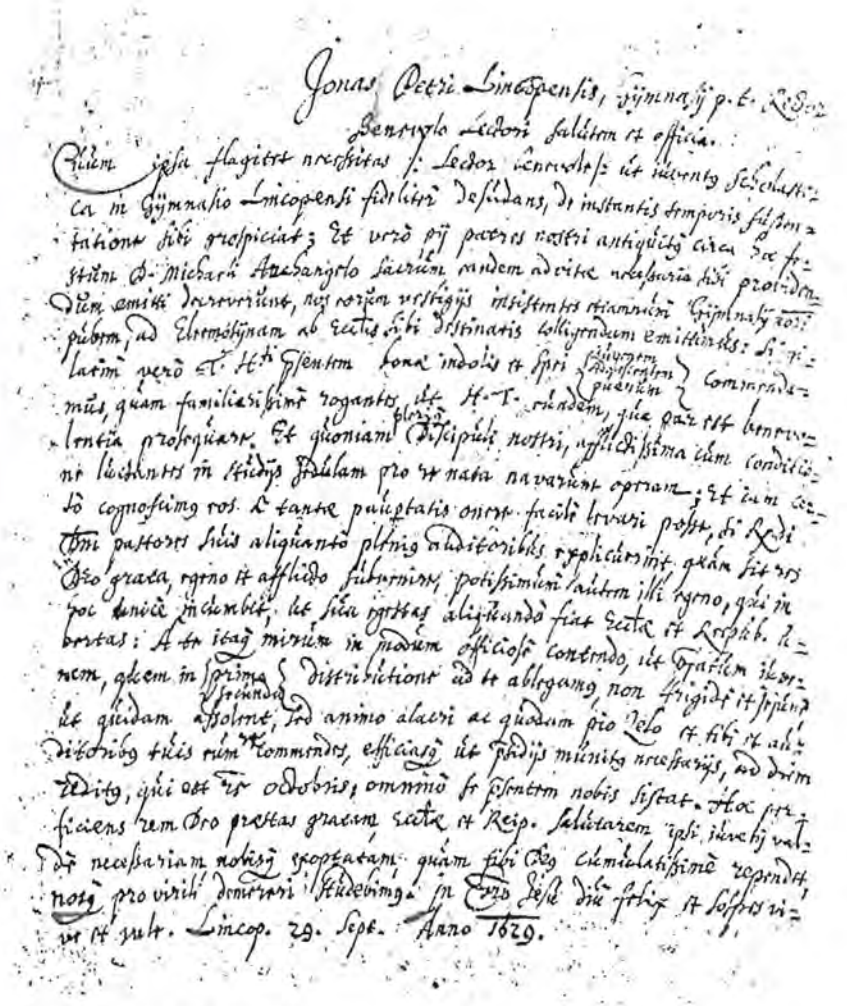

Bild 12. Formulär till djäknebrev 1629 (Ur Linköpingsrektorns, sedermera biskopens Jonas Petri brevbok, Uppsala universitetsbibliotek N 1922. Jfr Bil. 20, s. 159)

yngling (*adolescens*), tonåring (*iuvenis*) och gosse (*puer*). Alternativen förgång, här benämnd *prima distributio*, och eftergång, *secunda distributio*, fanns också med. Man får väl förutsätta, att brevinnehavarens och även mottagarens namn bekantgjordes i annan ordning än genom formuläret. Brevet utmärktes av de välformulerade ma-

ningarna, att anbefalla ynglingen "icke kallt och snålt, såsom somliga pläga, utan med glatt sinne och fromt nit, samt att du måtte laga, att han försedd med förnödenheter inställer sig hos oss på den för återkomsten bestämda dagen, som är den 25 oktober". Brevet får anses utgöra ett symtom på att de förut (s. 61—63) omnämnda restriktiva åtgärderna mot sockenvandringarna åren 1624 och 1626 inte "slagit igenom" i dessa trakter. Vid denna tid praktiserades ännu fyra vandringar årligen. Pastor uppmanas, att bemöta ynglingen med tillbörlig välvilja, då han visat sig begåvad och förhoppningsfull. "Och eftersom de flesta av våra lärjungar kämpa med de svåraste levnadsvillkor men i sina studier allt efter deras beskaffenhet oförtrutet ha gjort sitt bästa och vi med bestämdhet veta, att de lätt kunna befrias från sin så stora fattigdomsbörda, om de värdiga herrar pastorer ville för sina åhörare något utförligare utveckla, huru Gudi behagligt det är att hjälpa den behövande och nödställde, men framför allt en sådan behövande, vars högsta strävan går ut på att hans brist en gång skall varda kyrkans och statens rikedom: därför hemställer jag ....". Brevet, som är undertecknat av rektor, sedermera biskopen Jonas Petri, ger i all sin enträgenhet en antydan om de svårigheter att blidka allmogen, som förelåg för de djäknar, som "löpte med säcken och käppen".

På 1760-talet förekom i Växjö tryckta djäknebrev, där rektor endast behövde fylla i namn och datum. Dessa formulär började med orden: "*Notum est formicas tempore aestivo ....*" (Det är bekant, att myrorna om sommaren .....). Därefter följde en jämförande utläggning om myror och djäknar och sist kom en försäkran, att brevets uppvisare hörde till en sådan arbetsgemenskap som myrornas.[211] De tryckta djäknebreven, som förekom även på andra håll, betingade naturligtvis ett visst pris. I början av 1700-talet betalades i Skara för dem 2½ öre smt., vilket djäknarna ansåg för dyrt. Det uppkom t. o. m. på grund härav en svår konflikt mellan boktryckaren och skolan. År 1775 berättas från samma stad, att faktorn hade glömt att trycka blanketter och inte själv kunde anträffas, varigenom vederbörande kom i en besvärlig situation.[212]

Inte bara priset utan också avfattningen inverkade på djäknebrevens gångbarhet. Sam. Ödmann berättar, att då han framlämnade sitt djäknebrev till prosten Wiesel i Skatelöv, denne utan att öppna det frågade, om det handlade om myrorna, och sedan fortsatte satiriskt: "*Non modo notum est, sed quam maxime notissimum formicas etc.*" (Inte bara känt utan synnerligen välbekant är, att myrorna etc.) En lektor vid Växjö-gymnasiet författade ett konkurrerande brevformulär. Men detta hade inte så god avsättning, så länge den gamla upplagan om myrorna fanns kvar, dels därför att det nya brevet kostade 4 styver mot det gamla priset 2, och dels emedan det var skrivet på svårare latin. Därigenom kunde terminanterna lätt råka i svårigheter, när nyfikna pastorer, som själva var klena i romarspråket, bad dem översätta sitt kreditbrev.[213] Latinet bibehölls länge. Det visade, att terminanten tillhörde det lärda skrået, och hans legitimationshandling kunde lätt skiljas från de vanliga tiggarpassen. Från förra hälften av 1700-talet finns dock djäknebevis på svenska, bl. a. även från Stockholm, innehållande korta uppgifter om sockengångarens namn och ärende. Men även dessa brev kunde ibland vara tämligen högtravande och konstmässigt hopfogade (Bilaga 24, s. 165; 27, s. 168 och 28, s. 169).

Det kunde säkerligen inte undvikas, att otillräckligt eller felaktigt verifierade djäknebrev kom i omlopp under de ofta komplicerade sockentransaktionerna. Att mottaga och begagna pass, utfärdade av annan än rektor eller efter hans bemyndigande var emellertid såsom nämnts principiellt förbjudet, och allmosegången ansågs i så fall som nesligt tiggeri.

Sockenvandringarna

Utrustad med sockenbrevet var terminanten färdig att ge sig ut på allmosefärderna.

Liksom i fråga om sockenutdelningen ägde vandringarna i äldre tider rum fyra gånger om året under de då vanliga fyra längre ferierna påsk (det första djäknebrevet är daterat den 29 mars), Petri Pauli (29 juni), Mikaeli (oktober) och jul. Fritidernas längd varierade något vid olika skolor, men i allmänhet omfattade de vardera omkring tre veckor med hälften före och hälften efter högtiden. Vid bestämmande av dagantalet kunde domkapitlet taga hänsyn till sockenvandringarna.[214] Enligt 1611 års skolordning fick ingen lärjunge av något skäl vara borta mer än tre veckor (utom vid rötmånaden), såvida det inte kunde styrkas, att han besökt så avlägsna socknar, att det varit omöjligt att återvända inom nämnda tid. I Västeråsstatuterna år 1628 bestämdes, att man skulle bort-

skicka den del av gymnasiet, som samlade sitt uppehälle i socknarna under förra delen av fritiden, fyra dagar före högtiden. Den andra delen av sockenvandrarna bland gymnasisterna skulle sändas ut tre dagar efter högtiden. Motsvarande kontingenter i nederskolan skulle ge sig ut resp. två dagar före och två dagar efter högtiden. Dock skulle försångare inte bortskickas i början av högtidsfirandet för att kunna hjälpa till med musiken vid alla högtiderna.[215]

År 1649 inskränktes vandringsterminerna, såsom förut nämnts, till två om året, nämligen en månad omkring jul samt under juli månad. Sedermera upprepade 1693 års skolordning i mera bestämda ordalag denna bestämmelse om två ferietider. Den ena skulle förläggas till tiden från S:t Thomas dag till Kyndelsmässan och den andra från den 6 *Dominica Trinitatis* (Trefaldighetssöndagen) till den 12 *Dominica*. Det tillägges, att "de som icke infinna sig i Scholan på ofwanskrefne tijder, skola then nästa terminen intet beneficium njuta, så frampt de icke hafwa dess richtigare Attest om något Laga förfall".[216] Tillägget hade tydligen tillkommit efter vunna, beklagliga erfarenheter. Det var ofta svårt för terminanterna att vid ferietidens slut på bestämd dag åter inställa sig i skolan. Frånvaro under de första skoldagarna efter en sådan fritid torde ha varit ganska vanlig. Kanske man inte hunnit med att besöka alla sockenborna, som borde uppvaktas. Kanske man ville göra en avstickare till hemmet eller av något annat skäl utsträcka vandrandet längre. En djäkne från Västerås skola "hadhe ett halft åår gångit widh Kopparberghet och Perlementat medh Berghmans drengerna". Där hade han för övrigt fått "sitta i kistan" och kunde nu sändas till krigsfolket "effter han syntes intet annat till wara dogheligh".[217] Bestämmelserna om inskränkning av antalet vandringar blev endast så småningom praktiserade. I Kalmar och Växjö följdes de dock i början av 1700-talet, och det är troligt, att 1693 års förnyade påbud var verksamt även på andra håll.

Det låg i skolmyndigheternas, särskilt lärarnas intresse att söka utnyttja djäknarnas vandringar och ferietider direkt för deras fostran och undervisning. Här må erinras om de förut (s. 56) omnämnda ordningsreglerna för allmosefärderna i Åbo stift år 1573, enligt vilka disciplarna skulle samtala om de i skolan inhämtade kunskaperna samt om andra nyttiga ämnen, flitigt recitera katekesen och förrätta sin andakt. Skolordningen 1611 nämner, att många lärare gav sina elever svåra uppgifter till ferieläxa och sedan krävde pengar av dem, som inte kunde göra reda för sin uppgift. Sådant förbjöds strängeligen. Men om någon, utan att vara hindrad av trög fattningsgåva endast av vårdslöshet inte kunde nöjaktigt läsa upp ferieläxan, fick läraren ta ifrån honom hans sockengång eller låta honom dela den med en flitigare lärjunge. Även i 1649 års skolordning göres i fråga om ferierna det förbehållet, att lärjungarna under mellantiden påminner sig, vad de läst under föregående termin, och redogör därför vid nästa termins början.[218]

Bild 13. Djäkne på vandring, 1600-talet (Teckning av E. Lemke från samma tid. Nationalmuseum)

Frånsett dessa ferieuppgifter, som nog inte togs så allvarligt, kunde skolarerna hoppas på att odelat få ägna sig åt sitt egentliga ärende. När skolans dörrar tillslutits, drog han åstad med ränsel på ryggen till den socken, som blivit honom anvisad eller som han på annat sätt skaffat sig rättighet till (Bild 13). Kanske han

t. o. m. hyrde en häst för att lasta de väntade gåvorna på. Klädedräkten måste vara anständig och i överensstämmelse med skolpraxis. På Örebromötet 1617 hade prästerskapet särskilt påbjudit detta. Djäknen började sin färd med att besöka sockenkyrkan och hjälpa prästen att mässa och klockaren att sjunga psalmer. Sedan han på detta sätt presenterat sig och anbefallts från predikstolen, började besöken i hemmen. Det gällde därvid att imponera och göra sig omtyckt hos sina värdar. Ehuru sockenvandringarna egentligen inte var några sångtåg, var det ju ingenting som hindrade, att djäknen, om han hade sångröst, förnöjde folket i stugorna med andliga sånger eller värdsliga visor. Barnen kunde han lära bokstäverna, vilket kanske var mindre lockande. Från Skåne berättas år 1680, att hos domkapitlet i Lund "beswärade sig Herr Sten öfwer Diäknen Lars Påvelsson at han intet hafver willatt läsa för barnen i sochnarna".[219] De äldre kunde skolaren hjälpa till rätta med skriftliga inlagor eller klagomål till myndigheterna. Vid matbordet, medan ölstopet gick sin rond, kunde han berätta ett och annat från sina djupa studier och ge förklaring till dunkla ställen i bibeln och katekesen. Från händelserna i staden och ute i stora världen kunde han ge färska rapporter. Mot sjukdomar läste han latinska glosor och grekiska sentenser, och han kände till botemedel för onda ögon och trolldom. Under sådana omständigheter och hade han de erforderliga sällskapsfärdigheterna, var han rent av efterlängtad och lämnade inte tomhänt stugan.

De flesta av de tillgängliga ögonvittnesskildringarna om sockengång ger emellertid kraftigare relief åt vandringarnas besvärligheter än åt deras mera behagliga inslag. Det var inte överallt djäknen blev väl mottagen. Men omväxling, äventyr och farligheter kunde man bereda sig på, och det lockade trots motigheterna.

Från förra hälften av 1600-talet föreligger biografiska anteckningar om skolgången av bondsonen Petrus Magni Gyllenius i hans Diarium Gyllenianum.[220] Skärtorsdagen 1632 kom till hemmet i Södra Tofta — berättar Gyllenius — "en främmande djäkne vid middagstid, och efter det var mäkta olustigt regn och slaggväder begärade han få bliva kvar över natten". Det var kanske en sockengångsdjäkne från Karlstad. För att hjälpa honom köpte modern en "Abcd-bok" av djäknen, "och han lärde mig den aftonen ABCD att förstå och känna bokstäverna igen". Samma vår kom "en ung person benämnd Laurentius" till dem och blev i tre veckor. Han

"lärde mig ut ABC-boken, medan vi gingo valla med boskapen". Efter några års privatundervisning hos kyrkoherden i socknen begav sig Gyllenius den 7 maj 1636 på båt till Karlstad för att där gå i skola. Kvarter fick han hos Hieronimus guldsmed, och dominus Laurentius Moroenus blev hans "praeceptor att privatim informera mig". Två dagar efteråt "blev jag av skolemästaren — — introducerad i skolan och blev satt för dr. Nicolas Benedicti i nederste".

Under 12½ år uppehöll sig Gyllenius vid Karlstads skola. Det var en lång tid. Men en fattig djäkne fick inte hela tiden sitta på skolbänken. Det blev avbrott. Gyllenius var tidigt, jämsides med de egna studierna, privathandledare för yngre lärjungar. Och vid jul, påsk, midsommar och Mikaëli kom så tiggarvandringarna, för disciplarna i nederskolan till närbelägna socknar och för gymnasisterna långvandringar till avlägsna trakter av djäknedömet. År 1641 hade den då 19-årige Gyllenius på sin lott Karlanda socken i Nordmarks härad. Resan dit gick över de stora skogarna i Jösse härad. Där fick de ta in hos en finne på ett ensligt torp, där nyligen ett hemskt mord blivit begånget. En annan gång, när de varit i Gillberga — det var i januari 1644 — fick de höra, "att de danske och norske voro infallne uti Värmeland, och att var man skulle hålla sig redo med vapen och värjor att avvärja fienden". Djäknarna vände då hem till Karlstad; "då höllo borgeskapet på och mönstrades, exercerandes sig med sina musköter, piker och hillebårder". På hösten samma år, när Gyllenius gick omkring i Eds socken, hade han så när stött ihop med en trupp av 200 danskar, "ty på en halv mils väg var icke längre mellan fienden och oss, än att vi hörde dem tala och deras trummor gå". Djäknarna passade också på att gå till "Morast skans", byggd vid en älv över landsvägen mellan Norge och Sverige. Den "var väl befästad med blockhus, vallar och runddelar, då voro där i vakt allmogen av Östersysslet". Till det svenska krigsfolket kunde djäknarna ofta sälja de naturaprodukter de fått som gåvor. Skräcken för härjande danskar var tydligen vitt utbredd. Folk både i staden och på landsbygden gav sig plötsligt på flykt, när ryktet gick, att fiender hade infallit. Men Gyllenius fick också bevittna, hur det svenska krigsfolket tågade genom Karlstad och hur danskarna flydde hem till sitt land igen. Han såg "Generalen hans Excellens Herr Gustaff Steenbock med en fana krigsfolk till häst och en till fots, vilka kommo från Tyskland".

Under sista åren av sin gymnasietid, då han stigit i graderna till notarius, fick Gyllenius predika i åtskilliga kyrkor under sockenvandringen, och han visste väl då, hur man skulle bemästra sådana situationer, som när han på återväg till Karlstad, på Sörmon for vilse om natten och hörde "gasten ropa och skria uti ett fasligit kärr eller hult". I augusti 1648 lämnade Gyllenius med några kamrater gymnasiet i Karlstad för att över Örebro, Arboga och Stockholm bege sig till Åbo nyinrättade akademi. "Då vi vårt *Valet* (avsked) hade druckit, begåvo vi oss ifrån staden uti ett stort medfölje av de förnämsta i staden, med discants sjungande. ." Han återkom sedermera till skolan i Karlstad som kollega, apologist och lektor och slutade sin levnad som kyrkoherde i Bolstads församling.

I biskopen A. O. Rhyzelius anteckningar om sitt leverne — ur vilka här tidigare refererats vissa partier om fattigdomen bland djäknarna — berättas, att han i Skara ifrån sin första skoltid (1687—1699) fick skaffa sig underhåll genom sockengång, som föga annat var än tiggeri, att gård ifrån gård gå efter en styver eller kaka bröd eller något annat". I sin födelsebygd gick han årligen mellan skolterminerna djäknegång, "ofta halva milen i snö, köld och regnväder". Under de följande åren utsträcktes vandringarna till de kringliggande församlingarna, och sista gymnasieåret fick han predika i den socken, där han gått sockengång. Han erhöll då något bröd som gåva och så mycket penningar, att han kunde köpa sig en liten häst för 10 daler silvermynt.[221]

Ungefär från samma tid (1695) och från samma ort föreligger dagboksanteckningar från en djäkne, där han kortfattat och nyktert registrerar bl. a. data för sina sockengångar under jul- och sommarlovet. Han började den 1 januari i Undenäs i Vadsby härad, och den 14 i samma månad "lycktade jagh min socknegångh i Undenäs och prospererade öfwer (förvärvade) socknepenningarna 13 daler kopparmynt". Han hade alltså varit ute i 14 dagar. På sommaren gick han sockengång i Rångedala utanför hemstaden Borås. För den 25 juli rapporterar han: "Reste jag till Rångedahla der att gå mina sochner." Och för den 31 juli: "Absolverade (avslutade) jagh min sochnegång, och hade prospererat 28½ daler kopparmynt. Fick av kyrckioherden Magistro Laurentio Forselio 20 öre Silvermynt." Sockengången i Rångedala inbringade honom alltså mer än dubbelt så mycket som i Undenäs. Det var inte ovanligt att, såsom här, kyrkoherden gjorde tillskott till sockenpenningen. Tredje-dag jul gav han sig åter ut: "27 reste till Rångedala på Sochnorna". Han måste emellertid avbryta turen, eftersom han insjuknade och måste föras tillbaka till hemmet i Borås.[222]

Hur i lyckligaste fall en djäknevandring kunde förlöpa i Växjötrakten på 1760-talet skildras på ett studentikost manér i Samuel Ödmanns klassiska djäkneskildring i hans "Hågkomster från hembygden och skolan".[233] Han skriver: "Jag och en släkting öppnade denna fransiskanerfärd tredje-dag jul. Vi hade försett oss med var sin ljusgalge, som bars på ryggen. Allmogen, som av julens välfägnad fanns givmild och munter, emottog oss med mycken gästfrihet. I alla hus voro vi hjärtligt välkomna. Oss erbjöds först brännvin, det vi oss undanbådo, dock nödgades vi överallt dricka värdens och värdinnans skål uti husets julöl. Man trugade på oss gorån, vofflor, kringlor mera än vi orkade förtära. Man nödgade oss tilllika smaka en smula av all julkosten, som stod på bordet, skinkor, stek m. m. Därefter sjöngo vi en Latinsk Cantilena, dock blott i de bättre bondhusen. Dessa Cantilener voro från katolska tiden per traditionem överflyttade till Växjö skola, där de årligen efter givet lov av rektor under hela adventstiden sjöngos, medan lärarna samlades och samspråkade i förstugan ..... Då vi hedrade någon bondes hus med en vers av dessa Cantilener, föll det goda folket i största förundran över vår lärdom, begapade oss med stum hänryckning, och vi roade oss därmed, att vi jämförde oss med Virgilii Damon och Alphesibaeus, vid vilkas sång boskapen upphörde beta, i synnerhet då husbonden satte ölbägaren ifrån sig för att lyssna på det obegripliga, som flödade från våra läppar. Man gottgjorde ock våra schöne rariteten ofta med tre- eller fyrdubbel socknepenning, ävensom hustrun framtog ett ljus för vardera galgen, det vi med mycken tacksamhet anammade. Somliga suckade av medlidande, att våra huvuden skulle fullproppas med så odrägliga bördor, och jag är viss, att man, sedan vi bortgått, över oss anställde ganska allvarsamma betraktelser. Emot aftnarna trugade man till sig den äran, att giva så förträffliga prästämnen nattkvarter med all möjlig välfägnad, och såsom våra ljusgalgar då merendels voro uppfyllde, deponerade vi dagens skörd hos värdfolket, som redligt avlämnade den nästa söndag i prästgården."

Som jämförelse kan här anföras några pittoreska utdrag ur en

senare redogörelse (från 1830-talet!) för djäknegång på landsbygden kring Gävle (ur C. O. Roos: Skolgång och djeknegång):

— — — — — —

"De trenne sångarna gjorde sig redo till sin färd. Skjutsbonde var efterskriven från T. för att skjutsa hela vägen, omkring fem mil. En gumma, kusin till E., hade redan dagen före julafton anlänt till staden med tarvlig häst och rymlig bredskrinda. Hon blev nu de trenne julsångarnas "skjutsbondinna".

Klockan fyra julaftonens morgon gav sig det resande sällskapet i väg, fyra personer efter en häst, utom åtskillig packning, som skulle medföras; men beräknat var, att de resande för det mesta skulle åka ett stycke vardera, och de övriga nödgades genom springande hålla sig varma under färden den kalla vintermorgonen. Både Karlavagn och Orion gnistrade och Lilla Björnens framtassar voro tydligt synliga. Skrindmedarnas gnisslande mot snön tillkännagav, att kölden icke var mindre än 30 grader. — — —

Första rasten gjordes efter en fjärdedels mils väg utanför W. prästgård, där E. hade en äldre broder såsom tjänstgörande komministeradjunkt. Det var i den gamla goda adjunktstiden, då adjunkterna behandlades, åtminstone i *några* prästhus, föga bättre än drängar; och W.-prästen, känd för sin snålhet, kunde naturligtvis icke bestå sin adjunkt bättre rum än en drängkammare. Sådan var ock sannerligen den kammare, byggd i samma rad som uthusen, dit I. D. E inbjöd sina kamrater att kl. halv fem på morgonen göra en uppvaktning hos sin äldre broder, komministers-adjunkten. Denne var naturligtvis ännu icke uppstigen. Kölden i hans kammare var ungefär densamma som ute. Vattenstopet på bordet var fruset, och fönstren prydda med de rosor, dem kölden bildar. Visiten blev icke heller långvarig. Adjunkt E. önskade sin broder och hans kamrater lycklig resa och bad sin broder hälsa till släktingar och bekanta. Så var den visiten gjord. Resan fortsattes. — — —

Från F. bruk gick intervägen över Storsjön. En och en halv mil lång, tycktes denna isklädda sjö, på vilken vägen var utstakad förmedelst granbuskar, vara ännu längre. Under färden möttes några T.-bönder, som voro på väg till staden; och eftersom de nu träffade sina djäknar, dem de kunde få höra på juldagen, så ville de nu välkomna dem genom öppnandet av matspann, därutur de bjödos på julbrännvin, ärtpannkaka och ost. — — —

Från H. togs färden över några sjöar, ängar och skogsbackar, och äntligen voro de resande framme vid målet. Julkväll spisades hos det folk, vars gumma skjutsat. Den backstuga, där de bodde, var belägen ej särdeles långt från sockenkyrkan. Dock skulle djäknarna därstädes logeras endast första aftonen. E. såsom släkting fick sitt nattläger där. De andra djäknarna blevo inhysta i stugor, belägna i grannskapet. Det var klart, att både gubbar, gummor och barn skulle av nyfikenhet drivas till den stuga, där djäknarna voro församlade, för att bese dessa främlingar, vilka nu ock trakterade sina åhörare både med sång och jul-lekar samt uppväckte allmän beundran. Tidigt nog, sedan lutfisken och julgröten blivit framdukad och förtärd, måste man dock gå till vila för att kunna vara tidigt uppe till julottan, vartill ringdes första gången kl. 4 på morgonen.

Djäknarna stiga in genom kyrkodörren. En musik av gråtande och kvidande barn når redan deras öron. Ty ettåringar och särdeles tvååringar äro talrikt representerade, och dem bringar icke helgedomen till tystnad. Endast moderns vyssjande eller den framräckta kringlan, julbocken eller sockerbiten kan tysta munnen på den lilla skrikhalsen. Sedan djäknarna under allmän beskådning arbetat sig fram genom lilla gången till sakristidörren, inträda de där, buga sig djupt för prästerskapet, klockare, kyrkovärdar och kyrkvaktare, ävensom för de flera ståndspersoner, som tagit sin tillflykt till sakristian, och hälsas av dem alla hjärtligt välkomna.

— — —

När sista versen nalkas sitt slut, tager hans högärevördighet prosten en av de stora silverstakarna med däri lysande stort ljus från sakristibordet och räcker åt den bland djäknarna, som skall framträda i koret för att mässa julepisteln. Djäknen går med stadiga eller kanske ännu oftare med darrande steg genom sakristidörren ut i koret och bliver der stående mittför stora gången. Det stora ljuset håller han i sin högra hand, notboken i den vänstra. När psalmsången tystnat och orgelnisten givit den överenskomna tonen, höjer djäknen sin röst till följande mässa: "Des-sa efter-föl-jan-de ord skriver den sto-re pro-fe-ten E-sai-as ut-i sitt ni-on-de ka-pi-tel: Det fol-ket som i mör-kret va-an-drar ser ett stort ljus" m. m. Vid dessa orden: *ett stort ljus* hörer det till ceremonielet, att djäknen gör en sväng med det stora ljuset, som han håller i sin högra hand, väl vaktande sig, att ljuset under denna vibrering ej måtte släckas,

ty om något sådant skulle inträffa, bleve det av församlingen uttytt såsom ett mycket elakt omen. Så fortsättes då mässningen i sina släpiga tre toner ända till slutorden: "Herrans Zebaoths nitälskan skall detta göra", vilka dels mässas med något större patos och raskhet, dels innehålla större omfång än tre toner. Efter slutad mässning bugar djäknen sig ödmjukt inför församlingen och återvänder till sakristian, varefter predikstolsversen uppstämmes och ottesångsgudstjänsten förrättas på sedvanligt sätt.

På eftermiddagen begyntes den egentliga djäknegången. Skjutsbonden, som blivit betingad för 14 dagar, infann sig då med häst och släde samt säckar och skrin. Mer än en by kunde ej medhinnas annandags-eftermiddagen. När djäknarna inträdde i stugan, uppstämdes genast vid dörren en julsång. Efter dess slut framträdde de till värden och värdinnan i huset samt för övrigt till alla i stugan innevarande, för att önska god fortsättning på julen. Värden tackade då för sången och framlämnade sin gåva, vilken mottogs under tacksägelser. I de allra flesta hus skulle också trakteras. De tvenne yngre djäknarna hade dock gjort överenskommelse att ursäkta sig med, att de ej smakade brännvin; ty eljest skulle de hava kommit att dela samma öde, som deras översångare E., vilken ej kunde försaka den erbjudna supen, som slutligen under dagens lopp blev så mångfaldigad, att översångaren måste taga härbärge uti någon gård, där han var väl bekant, och låta kamraterna sjunga byn till slut. Detta hände dock visserligen icke första dagen; men under den fortsatta djäknegången, de följande 14 dagarna, mer än en gång. I de större bergsmansgårdarna blev den vanliga tributen 12 t. 24 skilling av husbonden samt av matmodern en större julbulle, åtföljd av antingen tvenne ljus eller ett st. fårbog eller en lintotte; i de mindre väl lottade gårdarna blott ettdera av vad nämnt är; men i backstugorna borde djäknarna, då de sågo att fattigdomen där härskade, undanbedja sig all ersättning för sången.

Redan första dagen (annandag jul) hade således uppbörden börjat; och djäknarna återvände med sina håvor till kvarteret. Följande morgon skedde utfärden ganska tidigt till någon av de avlägsnaste byarna och så fortsatte resan från by till by ända till instundande helgdagsafton, då djäknarna måste åter hem till kyrkbyn, för att på söndagen parera i kyrkan.

Under de 14 dagarna förde djäknarna ett ganska omväxlande liv, ehuru det kunde synas enformigt att från tidigt på morgonen till

sena kvällen omsjunga samma psalmverser väl hundrade gånger varje dag. I de större bondgårdarna sjöngs vanligen en så lydande vers: "Välkommen store kungars kung! Välkommen! Hela världen sjung! Välkommen, o Immanuel! Välkommen i vår sorgsna själ!" I fattigstugorna sjöngs vanligen ps. n:r 63 v. 11: "Dock vilar du i ringhet klädd På fattigdomens hårda bädd". Huru någon människoröst kunde stå bi vid sådan strupmördande sång är nästan oförklarligt; men "vanan är andra naturen."

Åtskilliga äventyr kunde icke saknas på dylika färder. Så hände en gång, att de i mörkret togo miste om väg och störtade med häst och släde ned uti en djup sandgrop, likväl utan annan skada än några skråmor. Under färden över en sjö märkte den ene av djäknarna, att han tappat bort sin i staden lånta vargskinnspäls; och då kamraterna icke läto sig bevekas att vända om för att uppleta densamma, emedan de nu hunnit i närheten av den by, dit de ämnade sig, måste han ensam springande återvända omkring en kvarts mil och sedan med den lyckligt återfunna tunga pälsen skynda för att åter upphinna sällskapet. Ett svårt äventyr hade de en gång att utstå på en sjö, som råkat i stöp. De hade redan färdats större delen av sjön och nalkades landet, dit de ville, då isen började giva vika under hästfötterna. Någon möjlighet att undkomma stöpet gavs icke, i synnerhet som mörkret redan inbrutit. Det gav ingen annan utväg än att låta det gå mot land, dit de lysande spiseldarna från stugorna vägledde dem. Hästen sönderskar sina ben bland isbitarna; och djäknarna själva måste vandra i stöpet, som gick dem nära midjan. Deras i släden förvarade effekter voro ock i fara att genomblötas. Efter omkring en halvtimmes färd bland stöpisen nådde de dock omsider land, där de voro glada att inför en flammande brasa få avdraga och torka sina genomblötta kläder. Sådana där små motgångar voro dock snart glömda, då djäknarna i gårdarna fingo bliva föremål för den allra hjärtligaste välfägnad eller då de kunde få sig ett gott skratt vid åsynen av kattors och barns häpenhet vid djäknarnas plötsliga inträde. Så hände, att barnen sprungo gråtande till spiselvrån eller mors knä eller att kattorna rusade upp i bakugnen och från denna tillflyktsort med sitt jamande sekunderade djäknesången. En gång hände, att ett dylikt djur genom något saltomortal praktiserade sig upp på tvenne i taket hängande kakbrödsspett och genom sitt språng nedslog ett av dessa till golvet, så att brödkakorna rullade

omkring rummet. Vid dylika tilldragelser var svårt nog att fortsätta sången till slut utan att av egen skrattlystnad bliva avbruten.

Trettondedag jul var vanligen djäknefärden avslutad. — — — Återkomna till staden delade djäknarna sitt byte, som för vardera, efter avräknade utgifter för skjuts, kunde belöpa sig till omkring 30 rdr rgds, ett lispd ljus, en säck bullar, några skålpund lin och några fårbogar. I forna tider hade ock djäknarna haft för sed att under sin djäknegång bära små kopparflaskor på bröstet, för att i dem tömma den i varje gård erbjudna julsupen, och hade så många bäckar små blivit en stor å, så att till julfångsten också räknades bortåt en ankare brännvin. Men detta omtaltes endast såsom ett skamligt bruk under förgångna tider och var vid den tid, som denna berättelse avhandlar, längesedan bortlagt."

— — — — — —

Så som i dessa sentida skildringar beskrives kunde det hela måhända avlöpa på en del håll. Men motsatsen förekom också. Skolaren betraktades inte sällan som en besvärlig snyltgäst, som man ville bli av med. Det kunde vankas hugg och slag i stället för allmosor. Särskilt från tidigare skeden finns många vittnesbörd om att djäknarna lätt blev ett begärligt byte för illasinnade äventyrare, som överföll dem och plundrade dem på deras uppbörd.

En sockendjäkne från Örebro skola råkade år 1617 illa ut, då han var stadd på hemvandring från sina socknar. Han gick till fots och ledde hästen, på vilken han lagt gåvorna i två säckar. Under färden in till staden blev han överfallen av en drucken slottstjänare, som kom ridande mot honom och högg efter honom med sitt svärd. Djäknen flydde, och mannen tog den ena säcken men blev anklagad och strängt straffad.[224] För att i görligaste mån skydda sig mot övervåld under orostider begagnade sig djäknarna särskilt i gränsområdena mot Ryssland av möjligheten att skaffa särskilda lejdbrev av den borgerliga överheten.[225]

Inte ens hos präster blev terminanten alltid så väl mottagen. Om en djäkne på sockengång vid mikaëlitiden 1636 i Sköldinge socken, som hörde till Örebro djäknedöme, berättas en vidlyftig historia om dryckeslag, med kyrkoherden och en krigspräst som huvudagerande. Krigsprästen sökte på allt sätt förödmjuka skolaren. Han examinerade honom på samma sätt som brukade ske med dem, som intogs vid akademien, då delinkventerna utrustades med löjliga attribut (åsneöron, svinbetar m. m.) och tvingades besvara

Bild 14. Kortspelande yngling, 1600-talet (Teckning av E. Lemke från samma tid. Nationalmuseum)

kränkande frågor. Slutet blev dock, att både krigsprästen och kyrkoherden åtalades inför domkapitlet för sitt leverne och sina dryckeslag samt straffades.[226]

Å andra sidan var djäknarna ofta inte själva så mönstergilla i sitt uppträdande, som de tidigare (s. 56) anförda ordningsreglerna från Åbo stift ville ha dem (Bild 14). På kyrkliga möten i Arboga 1412 och Söderköping 1441 (s. 53) anbefalldes lantprästerna att ingripa mot onödigt kringströvande, och på ett sådant möte i Örebro 1529 förbjöds djäknarna såsom förut nämnts (s. 56) att gå för länge på bygden efter sina allmosor; de skulle varnas

för att föra "lögn och drafwelstidende" bland folket, ävensom för att bedriva "ribalderi" (kringströvande). Inte nog med att de ibland utan tillåtelse predikade i kyrkor eller att de drev gäck med allmogen och medverkade i ovärdiga upptåg.[227] Man klagade över att de uppträdde pockande med okvädningsord och ställde till gräl, slagsmål och överfall. Två djäknar hade på sockenvandring 1621 i Leksand tagit nycklar till hemmet från barnen och själva hämtat pengar i gården, men de tyckte det var för lite och kastade dem på elden. De hade slagit en bonde med piskan och drivit ut honom ur stugan.[228] Liknande episoder inberättas även från andra håll. I ett brev från Johan III 1591 heter det, att djäknarna i Skara "föra ett okristligt, oärligt och förargligt leverne", och biskop och konsistorium fick med anledning härav sträng befallning att åstadkomma bättre förhållanden vid skolan. En del av djäknarna sades i brevet "hava tagit sig hustrur och akta icke synnerligt någon skolgång utan beflita sig allenast att få socknar, och det de församla, vända de till ölsäljningar, dryckenskap och annan lösaktighet, slemmare än det brukas kunde i allmänna ölkrogar".[229]

Även för dem som i skolan genom genom flit och uppförande gjort sig förtjänta av belöningar och innehade sockenbrev, innebar det fria livet under vandringarna en kraftig moralisk påfrestning. Dessutom kunde skolarerna vid termineringen råka ut för allehanda löst folk, som förledde dem till felsteg. De riskerade att bli lockade till det mera permanenta vagabondlivet.

Driftedjäknen Ericus Petri tragiska levnadshistoria från förra hälften av 1600-talet är ett dess bättre kanske mera sällsynt exempel på vad som kunde utspelas i dessa sammanhang. Han sattes redan vid sju års ålder i skola i Uppsala, där han för "Herr Laurentius" läste "grammaticam, rhetoricam och dialecticam". Efter några år vandrade han till Gävle för att under mäster Erik Nieurenii och dennes broder studera logiken. Därefter "divagerade han på åtskilliga orter; tre veckor var han i Norge, där han gick och tiggde". Han återvände emellertid till Sverige och kom till Enköping, där en mäster Ericus skötte undervisningen och karbasen. Han ledsnade snart på båda och begav sig åter ut i det fria vandringslivet. Under tre år senare gick han i Stockholms skola. Men därefter blev hans återstående levnad ett ständigt flackande i sällskap med andra driftedjäknar från ort till ort: Jönköpings skola — Tiveden — Örebro. Att han till slut kom under inflytande av en

papistisk vagabond, en förklädd jesuit, blev hans öde. Han irrade med denne omkring i Stockholms skärgård, begick stöld i kyrkan på Ornö och blev omsider gripen av myndigheterna och ställd inför rätta. Det var framför allt förbindelserna med de katolske, som låg honom i fatet. Det var just vid denna tid (1631), som under trettioåriga kriget staden Magdeburg stormats och plundrats av de kejserliga trupperna, vilket väckte förbittring och avsky i protestantiska kretsar. Ericus Petri dömdes till döden för sina förvillelser i den religionsprocess, som följde och som drogs upp i sista instans. Den 5 oktober 1631 "befaltes stadsfogden Samuel Påfvelson, att han skulle säga honom döden till, och att han på nästkommande måndag skulle ledas ut till rätteplatsen att läggas på fem stegel".[230]

Genom myndigheternas många påbud om dylika driftedjäknar och stränga åtgärder mot dem — omnämnda på flera ställen i den föregående framställningen — torde det skolära vagabondlivet successivt ha blivit begränsat. Några större dimensioner synes det knappast ha fått i vårt land. Här som i andra länder praktiserades det företrädesvis under Medeltidens sista århundraden, då kyrkomöten ofta måste vidtaga åtgärder och utfärda varningar mot clerici vagabundi. Det omtalas både tyska, frisiska och engelska vaganter.[231]

Inkomsterna och deras fördelning

Vid återkomsten från socknarna var djäknen mer eller mindre rikt försedd med gåvor, av vilka han under den stundande lästerminen i främsta rummet skulle ha sitt uppehälle.

I allmänhet utgjordes gåvorna särskilt i äldre tider av livsmedel eller ljus, eftersom det på grund av penningknappheten var lättast för allmogen att ge allmosorna in natura. Den i det föregående (s. 106) omnämnde Örebrodjäknen, som blev överfallen av en knekt, medförde i den ena säcken 3½ skålpund kött, ½ skålpund bröd och 5 marker ljus. Om djäknen på vandring i Sköldinge (s. 106) berättas, att han hade fått fårbogar.[232] I Växjö begärde man på 1680-talet förgäves frihet från lilla tullen för de på detta sätt av djäknarna införda proviantpersedlarna.

Alternativt kunde penningar ges. Gustaf II Adolfs påbud

1624 (s. 61) om understödets utgörande endast i reda pengar måste efter två år uppmjukas, och sedan förekom gåvor i mynt och in natura jämsides med varandra, så länge den personliga kringvandringen ägde bestånd. Biskop Filenius i Linköping (1761—1780) omtalar, att särskilt när djäknarna gick omkring i sin hemsocken eller vid stora högtiderna, "åtminstone en kaka plägar åtfölja den lilla penningen".[233] Genom att uppskatta värdet av de allmosor, som inflöt i reda penningar och som hade en mera obligatorisk karaktär, blev det möjligt att på sockenlistan någorlunda angiva inkomsten av socknarna. Officiellt skulle varje hushåll årligen lämna 6 öre silvermynt i sockenpenning, och på grundval av hushållens antal i socknen kunde även noggrannare beräkningar göras. Men stor oklarhet förelåg om bestämmelsernas innebörd, och denna oklarhet kunde ibland vara till fördel för terminanten. Taxeringsvärdet av sockengången påverkades naturligtvis också vid transaktionerna av vad man visste om befolkningens större eller mindre välvilja. Det vilade alltid i ekonomiskt såväl som i andra avseenden något irrationellt över institutionen.

Vad skolarerna vid allmosegången hade hopsamlat, torde de under Medeltiden i allmänhet fått behålla. Så förbjöds exempelvis biskopen i Åbo Konrad Bitz år 1462 under hot om exkommunikation skolrektorerna att tillägna sig något av de till elevernas underhåll uppsamlade allmosorna.[234] Men efter reformationen blev förhållandena ändrade. Vissa socknar undandrogs lärjungarna för att användas till underlärares avlönande och skolans allmänna utgifter. Det blev också vanligt, att sockenvandrarna vid återkomsten hade att erlägga en viss tribut till den s. k. *taxa paroeciarum,* sockengångstaxan, ur vilken såväl rektor som gymnasielektorer och kollegor kunde få tillökning på lönen. Så var t. ex. förhållandet i Västerås i början av 1600-talet.[235] Eller också skulle vid hemkomsten erläggas en obligatorisk avgift till lärarna, den s. k. skolegälden.[236] Resten fick sedan djäknarna själva behålla. Som exempel på hur beloppen kunde gestalta sig för elevernas del kan här erinras om det tidigare omnämnda sockenköpet vid Skara skola (s. 89), då två sockengångar, som var anslagna till allmänna ändamål köptes för resp. 21 daler och 20 daler, varvid förtjänsten blev på den första 8 daler och på den senare 17 daler.

För Växjö djäknedöme föreligger vissa inkomstuppgifter från 1600-talet och början av 1700-talet.[237] I denna trakt skedde insam-

lingarna genom personlig kringvandring. Blott ett par år på 1660-talet insändes sockenpenningarna från Markaryd och Stenbrohult av klockaren eller prästen. Någon fixerad uppfattning om normerna för gåvorna fanns här inte, lika litet som på andra håll. I Sunnerbo härad synes man dock ha fått 12 öre silvermynt varje terminering, därav 8 öre i förgången och 4 öre i eftergången. Detta motsvarade den välvilligaste tolkningen av 1624 års påbud om 6 öre silvermynt, utslagen på fyra insamlingar vardera. Ävenledes fick Eksjö skola genom kungl. resolution den 12/11 1723 rätt till 24 öre årligen. Däremot resolverades den 12/3 1728, att den årliga avgiften av 6 öre från varje matlag (3 öre i terminen) skulle betraktas som norm i det då föreliggande fallet. Man förstår klagan i en skrivelse 1697 om Växjöclereciets inkomster: "Sockengången kan ej för något visst värderas, emedan ingen viss taxa är, finnes ock dessutom mycket omskiftelig i anseende till tidernas beskaffenhet och är nu bättre nu sämre, merändels som årsväxten sig ställer". De vid försäljning av sockengången i de till allmänna ändamål eller till icke-terminanter anslagna församlingarna erhållna beloppen varierade starkt. För Markaryd betalades (förgång och eftergång sammanlagt) omkring år 1650 24 daler om året, på 1670-talet 18 daler och år 1712 och följande år 32 daler årligen. Stenbrohult inbragte 10 daler på 1660-talet, Fröderyd 20 daler åren 1676—1711, Åseda och Långaryd 32 daler år 1701 vardera. Väckelsång betalades vid samma tidpunkt med 36 daler, Angelstad med 20 daler och Göteryd, som var anvisat för diskantisterna bland gymnasisterna, med 24 daler. Dessa uppgifter avser alltså både förgången och eftergången. Enbart den senare värderades för Skatelöv till 10 daler halvåret, men beträffande flera socknar var motsvarande värde endast 1—2 daler. Som jämförelse kan nämnas, att enligt en sockenfördelningslista från Örebro vid mitten av 1700-talet i ett fall hela eftergången värderades till 14 daler. Dimidium av eftergången i två socknar taxerades sammanlagt till 13 daler och dimidium av förgången i en socken till 10 daler.[238]

I Kalmar stift och även på andra håll hade man på 1740-talet börjat tillämpa en metod, som bättre än det tidigare tillvägagångssättet anslöt sig till de formellt gällande föreskrifterna om gåvornas utgörande i penningvärde (Bilaga 13, s. 149 och 14, s. 151). Socknarna utskiftades som förut, men terminanten skulle efter återkomsten ha med sig skriftligt intyg från pastor i den socken han

besökt om antalet matlag, av vilka djäknepenningar kunnat utkrävas. På grundval av dessa uppgifter gjordes så en inkomststat och fördelningslista, gällande alla de på detta sätt kontrollerade allmosorna. Detta uteslöt ju inte, att djäknarna under vandringarna erhöll personliga gåvor i penningar eller in natura, som de själva fick behålla. Med detta förfaringssätt innefattade sockendelningen en dubbel procedur, dels socknarnas fördelning bland eleverna vid feriernas början och dels de obligatoriska avgifternas fördelning till lärare och disciplar.[239] För år 1749 uppgick djäknepengarna vid Kalmar läroverk till 1150:08, daler silvermynt, varav dock endast ungefär 33% gavs åt lärjungarna.

Det hände säkerligen ibland, att djäknepengarna förskingrades av sockengångaren, innan han avlagt räkenskap för sin expedition. År 1762 ransakades av kollegiet i Kalmar en gymnasist Hallström, som inte lämnat mer än 6 R. silvermynt av de sockenpenningar han uppburit i Söderåkra socken. Enligt beräkningarna resterade 40 R. Hallström hade förut sagt, att han tappat dessa. Men sedan han flera gånger blivit beslagen med tvetalan, fann han för gott att erkänna, att han för 10 R. köpt en värja av studiosus Hamnell i Söderåkra, utgivit 4 R. i skjutspengar, 2 R. i hushyra, 1 R. 16 sk. c/o till ett stop vin på sin mors begäran till änkan Stina Hård samt 28 sk. c/o för några marker smör. De övriga 21 R. 20 sk. c/o hade han använt i sällskap med skräddargesäller hemma hos sig och hos krögaren Carl Sveder. Det där stopet vin var ju en förmildrande omständighet. Men Hallström dömdes att ersätta de förskingrade medlen och nedflyttades från övre ring till nedre.

Sedan och i den mån kronobetjäningen efter 1780 års dekret om vandringarnas avskaffande fått hand om uppbörden, bokfördes djäknepenningarna i läroanstalternas inkomststat jämte andra inkomster. De till disciplarna anslagna medlen utdelades då vid skolavslutningen i anknytning till premierna. För Kalmar upptog exempelvis de år 1784 från landskontoret till domkapitlet översända förteckningarna en slutsumma av 251 riksdaler 45 skill. c/o. Djäknepenningarna för Örebro läroverk år 1791 angavs — Örebro stad undantagen — till 74 riksdaler 37,6 skill. c/o. Endast en del av dessa kom dock på elevernas lott: i Örebro omkring 24%. Det övriga gick till byggnadskassan och till lärares avlönande.[240]

Bland lärarna var det framför allt kollegorna som var hänvisade till inkomster, som sockenrättigheterna kunde erbjuda. Dessa

inkomster var som lönegrund alltför beroende av tillfälligheter och i hög grad varierande. År 1688 uppskattades de tre övre kollegornas inkomst i Växjö till vardera 35 daler silvermynt (5—6 socknar) och för pedagogen i apologistklassen till 22 daler (2 socknar). Tio år senare var andra kollegans behållning 72 daler och tredje kollegans 91 daler. Vardera hade 2½ pastorat.[241] Fjärde kollegan i Skara hade samma år av två socknar en inkomst av 36 daler silvermynt. Samtidigt inbragte högsta kollegans vid Örebro skola sockengång 316 daler, andre kollegans 228 och tredje kollegans 180 daler. Enligt en uppgift från 1690—talet var motsvarande inkomst då resp. 120, 96 och 67 daler.[242]

År 1690 förordnade Karl XI, att anslag från den s. k. bibeltryckstunnan allmänt skulle utgå till löneförbättring för vissa lärare. Detta lönetillskott, som kallades augmentet, upphörde dock att utgå 1712.[243]

Kollegorna i Örebro åtnjöt år 1695 av sina socknar (4—6 stycken) omkring 150 daler vardera. Skolbetjänterna, d. v. s. lärarna vid skolan, meddelade emellertid samma år, att deras sockengång var synnerligen besvärlig och omöjlig att uppskatta till sitt kontanta värde. "Här i staden är det alldeles ovisst, emedan allt för många både av förnäma ståndspersoner såväl som av gemene, vilka till det oss beviljade deputat icke låta sig bekväma, föregivandes en del sig icke vara medels kungligt påbud därtill förbundne, andra för medellöshet; och många ursäkta sig därmed, att de inga barn hava i skolan och således sig undandraga vilja och med flera otjänliga inlagor sådant oss förunte salarium avskära och förhålla."[244] Senare, år 1733, klagas av dåvarande överste kollegan, som hade sockengången i staden, att medlen så dåligt inflöto, att efter ett eller annat år mer än hälften av de betalningsskyldiga resterade med sina avgifter. Dessa måste hopsamlas av löntagaren "öresvis". Man såg sig nödsakad att vända sig till de förmögnare i samhället med subskriptionslistor för att hjälpa upp situationen. Samma tongångar hörs från Linköping, där lektorerna 1723 klagar över att bönderna höll sockenpenningen för "en almoseaffgift och tiggeri" och därför var njugga med understödet.[245]

Som synes är klagomålen över inkomsternas osäkerhet och otillräcklighet många både i fråga om djäknarna och lärarna. Socken-

gången var dock ryggraden i djäknarnas och kollegornas ekonomi. När den inte fungerade tillfredsställande, då blev oron stor, och nödfallsutvägar blev aktuella. Kanske dock skolfolket som part i målet färgade läget väl mörkt för att göra intryck på dem, som hade att besluta om förbättringar och om tvångsåtgärder.

KORGÅNGEN

Korgången var en med djäknegången på landsbygden (sockengången) besläktad sed. Den praktiserades i väsentligen två olika former. Liksom i fråga om sockengången är terminologin varierande. I det följande benämnes den ena diskantering och den andra begravningssång.

Diskantering

Diskanteringen innebar, att skolungdomen vid högtiderna med kantor och sångare drog omkring i staden eller samhället från hus till hus (*ostiatim*) för att uppsamla frivilliga gåvor. Seden fortlevde på många håll, även sedan sockengången blivit organiserad och överlevde t. o. m. denna i vissa fall. Den kan betecknas som en form av djäknegång i städerna och samhällena men däremot inte som egentlig sockengång. Städerna — de största undantagna — finns nämligen upptagna på de vanliga sockengångslistorna, och djäknarna brukade — oavsett om de även erhöll termineringsrätt — deltaga i sångvandringarna ostiatim. Diskanteringen ansågs inte heller beröras av de förordningar, som utfärdades om sockengången. Den bör därför, även om övergångsformer finns och gränsen mellan de två företeelserna stundom är svår att draga, betraktas som en särskild inkomstkälla, vilken man kunde dra nytta av även mellan ferierna. Det förekom också, att fattiga djäknar från mindre skolor vid högtider drog sig in till någon större grannstad för att söka få allmosor där vid sångvandring.

Det förefaller rimligt att betrakta diskanteringen i städerna som den äldre formen av djäknevandringar. Den synes även ha en mera internationell prägel än den organiserade svenska sockengången, i Tyskland under många benämningar (Ansingen, Umsingen, Sternsingen).

Den tidigare (s. 16) här omnämnda currende-seden i Tyskland (Magdeburg, Einsennach) liksom Luthers allmosevandringar i skolstaden synes ha varit tidiga exempel på diskantering. I den sachsiska skolordningen år 1528 gavs noggranna föreskrifter om gatusångarnas uppförande. Och enligt Nordhauser Schulordnung 1583 skulle bland dem finnas en sånganförare, en notator samt två med sparbössor och korgar försedda *collectores* (uppsamlare).[246] Seden pågick ännu under senare delen av 1700-talet i Tyskland särskilt i form av stjärngossesång vid trettondagstid och har där ännu avläggare.[247]

Jämsides med de ansatser till organiserad sockengång, som förekom i Danmark och i de tidigare danska landskapen, var diskantsången där sedan gammalt i allmänt bruk. Tidiga vittnesbörd om diskantering i Bergen (1609) har här förut anförts (s. 18). Fredrik II gav år 1588 skolpiltarna monopol på dylika sångtåg.[248] Som namnet anger, var sången ett väsentligt moment i proceduren, vilket sammanhänger därmed, att vandringarna företogs vid högtiderna och ingick i själva festfirandet. I Skåne var det redan under dansktiden särskilt Mårtens-, jul- och trettondagsaftonen, som celebrerades på detta sätt. Men även nyårssång var brukligt, t. ex. i Malmö, Hälsingborg och Ystad.[249] I Hälsingborg gick två eller tre körer omkring med sång och spel och underhöll borgarna, främst de mera välburgna familjerna. Inkomsterna fördelades lika mellan å ena sidan rektor samt hörare (underlärare) och de uppträdande gossarna å den andra. Djäknarna arvoderades alltefter sin medverkan i sången och musiken, dock så, att den fick mest, som "blåste på basun". År 1709 begärde några stadsbor, att de måtte bli befriade från dessa sångtåg "såsom varande en extra ordinarie och egenvillig vahna". Generalguvernören Stenbock, hos vilken lärarna försvarade seden med att bruket hade urgammal hävd i Sverige och Danmark, lät emellertid korgången fortsätta. Ännu 1807 var den i bruk i Hälsingborg.[250] I Malmö upphörde diskantsången i slutet av 1700-talet, då borgerskapet beslöt att inte vidare honorera sången. Här hade den tidigare varit välorganiserad och givit lärare och disciplar en god hjälp. Körerna hade sina bestämda sångstråk genom staden under de nyssnämnda högtidskvällarna. Men de olika borgarsocieteterna anhöll 1797, att magistraten måtte gå i författning om inställande av omgången. Man ansåg, att gossarna skadade sin hälsa och att de fattigare "slet mera kläder än de hinna därigenom förvärva". I Kristianstad anges den ha avskaffats år 1812.[251]

I Finland förekom i flera städer korgång på Martins-, Allhelgona- eller Andreasdagen samt vid jul och trettondagstid. Så uppgives år 1596, att djäknarna i Björneborg brukade sjunga för portarna allhelgonadagen. Som ersättning fick de från den närbelägna kungsgården det året 6 kannor öl, ½ lispund bröd, ett stycke fårkött och 1 skålpund ljus.[252] Seden avskaffades emellertid ganska tidigt såsom varande besvärlig för stadsborna. I Åbo hade djäknarna under 1600-talet för sed att uppvakta borgerskapet två gånger om året. Magistraten förbjöd emellertid 1645 sångarna att uppträda mer än en gång årligen, antingen vid allhelgonatid eller på Andreasdagen. Detta förbud var dock inte lätt att genomföra. År 1668 föreskrev regeringen med anledning av Åbo borgerskaps riksdagsbesvär, att den musik och sång som anställdes i staden på Martinsdagen skulle avskaffas. Djäknarna skulle i stället gottgöras men någon annan hjälp. Året därpå tillkännagav skolans director cantus på rådstugan, att greve Per Brahe i brev till domkapitlet samtyckt till att djäknarna företog den vanliga korgången. Men magistraten förklarade, att någon sådan icke kunde tillåtas, då saken inte tidigare blivit i behörig ordning anmäld. Senare försök att återupptaga diskanteringen rönte samma ogynnsamma mottagande. När djäknarna vid S:t Andreae-tiden 1687 anhöll om tillstånd att musicera och sjunga framför portarna, avböjde borgarna denna beslöjade beskattning under förklaring, att de hade Gudi nog av sina ordinarie utskylder till staden och höga kronan.[253]

I de andra större finska städerna torde diskanteringen ha upphört mot slutet av samma århundrade. I gengäld upptogs en avgift av borgerskapet. I frågan om sådan gottgörelse till lärjungarna för mistad korgång omtalar Åbo-skolans handlingar inte någon uppbörd för djäknarnas räkning förrän på 1740-talet. Därefter fortlevde uppbördsproceduren åtminstone till 1825, sannolikt intill 1842, som en regelbunden, av skolmyndigheterna och stadens magistrat övervakad inkomstkälla. Två gånger om året, före terminsavslutningen i juni och december, förordnade lärarkollegiet några personer, antagligen djäknar, att av stadens ståndspersoner och borgerskap uppbära en frivillig studiehjälp. Denna fördelades sedan av lärarna vid terminsslutet eller i början på nästa termin bland i staden födda fattiga djäknar.[254]

I de mindre städerna i Finland dröjde seden kvar ännu i början av 1800-talet såsom jul- och trettondagssång. Man hade här även gjort försök att göra intrång på sockengången och ge sig ut på landsbygden. Efter klagomål från allmogen befallde Karl XI år 1689 landshövdingen och biskopen i Åbo att stävja den olagliga sockengång, som idkades av sångdjäknarna.[255]

Från det egentliga Sverige omtalas diskantering vid Lucie-tid i Örebro år 1616. Djäknarna utförde då åtskilliga sånger, såsom det heter, "i överensstämmelse med en vid Strängnäs skola bruklig sed". Inkomsterna uppgick till 30 daler 2 mark och 2 öre. Enligt hävdvunnet bruk skulle djäknarna ha 2/3 härav och rektor 1/3. Men denne avstod denna gång hälften av sin andel till sånganförarna och de bästa sångarna i varje stämma.[256] Bruket torde här inte ha fortgått regelbundet eller någon längre period. Är 1746 meddelade skolans rektor, att sångvandringarna, som en tid varit "avlagda", åter borde upptagas. Han påvisade, att kungl. stadgar inte lade hinder i vägen härför. Konsistoriet avslog emellertid framställningen.[257] Senare förbjöds diskantering i Örebro av borgmästare och råd vid stockstraff och böter. I stadens veckotidning kungjordes den 17 december 1777, att "den förargeliga osed ..... at en hop Gåssar sällat sig tillsammans, för att wissa tider af året, såsom Lucia, Annandag Jul och Nyårsmornarna, gå omkring med Sång på Gatorne och utanför Husen" skulle avlysas, "emedan detta oanständiga wäsende ej allenast medförer Guds Heliga Ords och Namns missbrukande, i thy at åtskilliga eljest anderika Psalmer och wersar tå på et lätsinnigt sätt sjungas, utan ock mången utur sin sömn och nattro hastigt uppwäckes, särdeles sjuka och swaga menniskor, hos hwilka en äfwentyrlig alteration häraf oftast förordsakas".[258]

I Kalmar begärde borgerskapet 1665, att sångseden skulle förbjudas, och rådhusrätten beslöt också i enlighet härmed. Men biskopen, som fann att bruket var oskyldigt, ville ha förbudet upphävt. Rätten stod dock fast vid sitt beslut. Seden synes emellertid ha fortgått ännu 1734, då magistraten åter gjorde en framstöt för att avskaffa sångvandringarna.[259]

I Stockholm spelade diskanteringen stor roll för lärare och elever. Den utövades där vissa tider under former, som mycket påminner om sockengången, och utgjorde väl i själva verket en för lokaliteten lämplig ersättning för densamma. Den tidigare (s. 54)

omnämnda kontroversen mellan ärkebiskopen i Uppsala och påven Martin V 1419 rörande Nikolaiskolans rätt att låta djäknarna samla allmosor i Stockholm kan kanske tydas som ett symtom på den då rådande oklarheten om korgångens förhållande till sockengången. Den förra hade alltid ett borgerligt drag över sig, och det var i första hand städernas borgerskap och råd, som ansåg sig vara engagerade i korgångsfrågorna. För lärare och djäknar i Stockholm existerade visserligen ett sockengångsområde, bestående av församlingarna på landsbygden runt staden, och från år 1654 föreligger en sockenlista, undertecknad av ärkebiskopen Johannes Canuti Lenaeus (Bilaga 11, s. 143). Djäknebrev i traditionell latinsk stil för Stockholmsskolarer föreligger också (Bilaga 22 och 23, s. 162, 164). Men för själva staden ställde sig sockengångsmodellen svår att genomföra. Och sångtågen tillgreps därför tidigt, för att möjligheterna till allmosor på ett smidigare sätt skulle kunna utnyttjas.

Det var ofta ansenliga belopp, som inflöt genom diskanteringen. Så upptar trivialskolans i Stockholm räkenskaper under 1630- och 1640-talen inkomsten till 800—1200 daler k. m. årligen. Under de följande årtiondena gick dock beloppet ned till hälften. Är 1631, då inkomsten utgjorde c:a 800 dalar, fördelades den så, att rektor erhöll 1/3, kollegorna och sångledaren tillsammans 1/3 och djäknarna återstoden.[260]

I drottning Kristinas privilegiebrev för Klara skola den 28 juni 1649 beviljades åt skolarerna, men inga andra, att gå ostiatim i staden. Dock skulle de därvid sjunga "andeliga psalmer och ej visor", vilket väckt stor förargelse. Tiden för korgången var oftast förlagd till perioden Allhelgonadag—Jul. Lärare och kantor, som skulle ha en väsentlig del av inkomsten, medföljde och ledde rundvandringen. Att ha basunister med var tydligen mycket betydelsefullt. I skrivelse till konsistorium 1669 anhöll trivialskolans lärare i Klara, att myndigheterna måtte "imponera på Andreas Eck, nu för tiden klockare i Maria, att han nu i höst följer, liksom tillförne, ostiatim såsom tubonista för vanlig betalning, helst efter han sig så sent på året avskedade, att man varken har kunnat låta någon på basun informeras och till den vanliga sångtiden bekvämlig göra, ej heller från andra skolor hit införskaffa".[261]

I anslutning till en skrivelse från konsistoriet utfärdade Karl XI den 22 juni 1692 en kungörelse, att alla hus i Stockholm skulle num-

reras och "proportionaliter" utdelas till skolpojkarna för allmosegång. Inga andra än djäknarna skulle ha rätt att deltaga häri. I och för kontroll skulle de förses med tryckta bevis-sedlar, som alltså utgjorde en motsvarighet till sockengångsbreven (jfr Bilaga 27, s. 168 och 28, s. 169).

Skolbetjänterna, d. v. s. lärarna, var inte inbegripna i det lämnade tillståndet till korgång eller termination. I november 1698 förfrågade sig emellertid lärarna hos konsistoriet, om de inte det året skulle kunna få gå för portarna med den vanliga sång- och musikvandringen, helst sorgen (efter Karl XI) nu vore avlagd och deras nöd blivit ganska stor. Konsistoriet tillät det. Dock skulle det ske "med modesti".[262] Inställningen till frågan var emellertid vacklande. År 1731 synes bruket ha blivit förbjudet. Men 1732 gjorde kammarkollegiet hos Stockholms-konsistoriet förfrågan om lärarnas rätt att gå omkring i husen och begära hjälp. Man drog därvid paralleller med tidigare utfärdade bestämmelser rörande sockengången. Sådan hänvisning gjordes också i det kungl. brevet av den 6 oktober 1752, varigenom den ifrågavarande rättigheten förklarades vara laglig sed och av gammal hävd. En gång om året skulle skolbetjänterna hos hushållen få uppbära korgångs- och terminationspengarna "börandes intet Hushåll, undantagandes de fattige i Församlingen, sig från en sådan afgift undandraga".[263] Det tillades emellertid, att det ankom på vars och ens "behag, til mer eller mindre, samt efter råd och lägenhet, thessa penningar at erlägga." Något visst belopp föreskrevs alltså inte. Oklarheten om allmosans storlek föranledde senare, år 1803, apologisten och kantorn i Katarina skola, att hos Kungl. Maj:t anhålla om ett förtydligande. Han fick dock som svar endast en hänvisning till 1752 års brev. Upprinnelsen till förfrågan var för övrigt en kontrovers mellan apologisten och en tobakshandlare. De beskyllde varandra ömsesidigt för kränkande behandling i samband med uppbärandet av korgångspenningar. Genom utslag av kämnärsrätten blev det klarlagt, att tobakshandlanden ej kunde klandras för att han inte ville betala mer än 12 skilling sammanlagt för 12 års resterande avgifter.

Ett annat problem gällde tiden för insamlandet av penningarna. Lärarna i S:t Maria Magdalena skola påtalade år 1776, att korgången och fattighusombudens rundvandring ofta kolliderade med varandra. De föreslog därför kyrkorådet, att korgångspenningarna skulle få uppbäras på ferien i augusti i stället för som dittills mellan Michaëlis och Jul, och fick också bifall härtill.

Ehuru de för den egentliga sockengången gällande påbuden ofta — när så var förmånligt — anfördes i fråga om diskanteringen, synes 1780 års kungörelse med förbud mot sockenvandringar inte ha haft någon omedelbar effekt i Stockholm. Från år 1826 föreligger en förteckning på de av rektor och lärare vid Jakobs skola uppburna korgångspenningarna från "Hög- och Respective S:ct Jacobi Församlings Herrskaper och Inwånare". Numren på husen, namnen på givarna och beloppen finns där antecknade. Först år 1858 synes diskanteringen i Stockholm ha upphört.[264]

I Gävle pågick en av de lokala myndigheterna beviljad korgång ännu på 1830-talet, där liksom i Stockholm ordnad i enlighet med sockengångspraxis.[265] Sedan sångläraren uppgjort en lista över de elever, som på grund av fattigdom och framsteg i sång ansågs förtjänta av att deltaga i diskanteringen, fördelade lärarkollegiet sångarna i flockar och anvisade åt varje grupp ett visst kvarter i staden. Flocken anfördes av en översångare, som medförde rektors rekommendationsskrivelse. Man sjöng jul- och nyårspsalmer. Översångaren fick av varje deltagare i korgången 12 skilling. Resten av uppbörden, som utgjordes av både pengar, bullar och ljus, delades sedan lika mellan sångarna. Skildringen av denna diskantering föreligger i C. O. Roos, här tidigare citerade arbete: Skolgång och djeknegång. Några utdrag ur den på detaljer rika framställningen ger en god föreställning om arrangemangen:

— — — — "Veckan före jul hölls varje dag eller åtminstone varannan dag översjungning. Alltid var det någon — — —, som var att räkna såsom klen i sången. Mycket bråkades med den stackarn, för att han skulle lära sig melodierna. Synnerligen var N:r 60 svårlärd. Emellertid måste det gå, när julaftonen stundade. Den som ansågs klenast i sången eller var yngst i sällskapet var självskriven "kälkvaktare".

Julaftonen kl. 6 på morgonen skulle varje trupp vara samlad hos sin översångare. Redan i hemmet hade piltarna fått något till livs, för att uthärda dagens mödor. Stundom kunde det hända, att översångarens mamma bjöd de församlade gossarna antingen en kopp kaffe eller en dryck av uppvämt svagdricka med ingefära eller en kopp lakritsmjölk. Därjämte var åtminstone en och annan av sångarna utrustad med en stång lakrits.

Källken iordningställdes. Ett stort skrin sattes däruppå. Och så bar det av med den sjungande truppen. Början skedde i den avlägsnaste delen av kvarteret vid någon bakgata, ty vanligen är det fattigare folket, som där bor, tidigare uppe än herrskapet vid storgatorna. Gossarnas blickar speja efter, huruvida det lyser i det hus, där början skall ske. En av gossarna stiger inom dörren och frågar: "Få vi lov att sjunga?" — Ljuder svaret: ja, så går budbäraren ut och tillsäger sina kamrater att stiga in, antingen inom dörren eller i förstugan. Då uppstämmes: "Var hälsad sköna morgonstund!" eller "En jungfru födde ett barn i dag" eller "Av himlens höjd oss kommet är" etc. Liksom sångarnas egen andakt är högst olika, stundom sådan den kunde hövas dem, som sjungande förkunna *evangelium*, stundom sådan, att man tydligen varsnar pojklättsinnet, så är ock åhörarnas andakt vid lyssnandet till julsången helt olika. Där står en vördnadsvärd gumma i sin torftiga koja, andaktsfullt böjande knä varje gång frälsarenamnet höres i psalmen. Där åter sitter en man vid sin pipa eller julflaska, halvt skrattande åt barnasången. Sedan sången är slut, lämnas och emottages julgåvan, oftast en tolvskilling, stundom något mer, stundom en julbulle eller tvenne julljus. Kistan får emottaga det ena godset efter det andra. Så bär det av från gård till gård. *"Få vi sjunga?"* är den ständigt upprepade frågan i varje koja, i varje palats. Icke på alla ställen blir svaret: *ja.* Stundom svaras: *"Vi ha' inte råd"*; — stundom: *"Vi kunna sjunga själva"*; — stundom: *"Vi vill' inte höra något kattskri"*. Det ena ögonblicket står sångareskaran i en förstuga, sjungande: "Var hälsad" etc., under det tänder hacka och lemmar skälva av köld och gåvan räckes ut genom dörren till de utanför stående. Det andra ögonblicket inbjudes de sjungande till att värma sig vid en flammande julbrasa och välfägnas med kaffe eller någon annan värmande dryck. Någon gång, dock sällan, inbjudas de till dukat bord. Så fortsättes dagen om, ända till dess hela kvarteret blivit genomsjunget. I några gårdar, där man kan förmoda att herrn i huset icke vill höra någon sång, t. ex. på något grosshandelskontor, träder endast en av gossarna in med det av rektor utfärdade beviset, som är av ungefär följande lydelse:

Hos stadens respektive innevånare i 3:dje kvarteret anmälas härmed följande ynglingar vid härvarande lärdomsskola: A. i IV:ta, B. och C. i III:tia, D. i II:da, E. i I:ma samt F. i apologistklassen, vilka efter gammal lovlig plägsed åstunda att genom psalmers av-

Bild 15. Stjärngossar i början på 1900-talet (Fornminnesföreningens bildarkiv, Kalmar slott)

sjungande i husen under julhögtiden förskaffa sig ett behövligt understöd till fortsättandet av sina studier; och emedan de, så väl genom flit och ett gott uppförande gjort sig förtjänta av uppmuntran, som till följe av sina torftiga omständigheter äro i behov av understöd, varda de hos stadens respektive innevånare till det bästa rekommenderade.

G. den 20 December 18—

E. W....
Rektor Scholæ.
(Sigill.)"

— — — — — —

"På sådant sätt tågade sångaretrupperna vardera i sina kvarter staden igenom både jultaftonen, nyårsaftonen och trettondedagsaftonen, d. v. s. dagarna före dessa helger. Åtminstone på julaftonen räckte sången från kl. 7 på morgonen till kl. 5 à 6 på aftonen; de senaste helgdagsaftnarna avslutades den något tidigare. Sedan kvarteret var utsjunget, skyndade skaran till översångarens hem,

för att där skifta byte. Penningarna räknades och delades först, därefter bullarna och sist ljusen. Högar uppstaplades efter de delandes antal, och var och en hade noggrant öga, att delningen skulle bliva rättvis. Sedan alla högarna voro ordnade och man kunde finna, att rättvisa blivit skipad, så gott sig göra låtit, gick en av gossarna bort i en vrå, gömde ansiktet i sina händer mot väggen, och översångaren, sittande vid bordet jämte de övriga, pekade på den ena högen efter den andra under fråga: "Vem skall ha'?" — då den vid väggen stående ropade ett namn. Efter slutad delning och sedan översångaren bekommit sitt honorarium, 12 skilling av vardera, gick var och en hem till sitt, med glädjestrålande ögon mötande sin fattiga moder, som fick emottaga vad sonen förvärvat. Den efterlängtade måltiden i hemmet smakade nu desto bättre efter dagens mödor; och i mången torftig koja firades julhögtiden måhända med större fröjd än i palatser. Hela skörden, som en djäkne genom sin julsång sammanbragt, kunde, om han haft något av de bättre kvarteren på sin lott, stiga till 12 à 15 rdr, 5 à 6 bullar och 7 à 8 ljus. I de sämre kvarteren var penningsumman betydligt mindre, ehuruväl antalet av bullarna och ljusen kunde vara något större."

— — — — — —

Såsom tidigare framhållits var frågan om diskanteringens vara eller icke vara en i första hand lokal angelägenhet. Av borgerskapet synes den ofta ha betraktats som en belastning. Man uppskattade inte prestationerna utan kunde framhålla, att man själv sjöng bättre. Sångarna möttes av protester och skymford. Skolledningen stödde emellertid bruket, och det hände, att konsistoriet tillhöll lärare, som vägrade att anordna sångvandringar, att följa den eljest vedertagna sedan. På flera orter nedlades diskanteringen tillfälligt för att senare åter komma i gång.

En särställning inom diskanteringen både i fråga om ursrpung och utbredning utgjorde stjärngossesången, vanligen förlagd till trettondagstiden (Tre konungars fest). Denna sed har blivit föremål för ingående undersökningar, bl. a. för Tysklands och Sveriges del.[266] Av dessa framgår, att den — troligen uppkommen ur kyrkliga kultbruk — tidigt praktiserats i stora delar av Europa och fortlevt ända in i våra dagar. Detsamma gäller även för vårt land (Bild 15, s. 123). Avgränsningen mot andra under kristen påverkan

Bild 16. Sångdjäknar i Johan III:s begravningståg
(Detalj av processionen, Riksarkivet)

framvuxna sångmanifestationer, t. ex. Lucia-sång och Staffan-sång, har dock blivit allt mindre märkbar. En sammanblandning eller sammansmältning av olika sångliga bruk kring jul- och nyårshelgerna synes vara å färde.

Begravningssång

En form av korgång, som länge spelade stor ekonomisk roll för både lärare och elever, var begravningssången. Den kallas ofta också liksång (likgång). En av våra äldsta djäknebilder upptar bl. a. djäknar, utförande sånger vid Johan III:s begravning (Bild 16).

När Gustaf II Adolfs stoft återbördades till Sverige i Nyköping 1633 och Johannes Rudbeckius höll liktalet, betjänade även djäknar.[267]

Begravningssången synes ha praktiserats allmänt i städerna. Den

betraktades under 1500- och 1600-talen av skolfolket som en mycket angelägen rättighet. Av likgångspengarna fick både rektor, lärare och djäknar ett icke obetydligt ekonomiskt tillskott. Man bevakade därför noga, att de efterlevande, om det fanns flera likgångsberättigade skolor i staden, anlitade de rätta sångarna, och att inga främmande musikanter nästlade sig in vid begravningarna.

Från Finland rapporteras år 1648, att en likgång, där hela skolan deltog, kostade 6 daler i Åbo och 4 daler i Viborg. Vid en visitation, som år 1667 företogs i Helsingfors av biskop Petrus Brommius, bestämdes, att för hela skolan borde i likpenningar erläggas 2 daler s. m., för halva skolan 1 daler o. s. v. Frivilliga överenskommelser om avgiften torde dock ha förekommit. Hela inkomsten tillföll emellertid inte djäknarna. Ofta blev det bara en ringa del av förtjänsten, som föll på deras lott. Så stadgades i 1654 års konstitutioner för Viborgs gymnasium, att 1/3 skulle tillfalla gymnasiets kassa, 1/3 gymnasiets rektor och återstoden rektor vid förskolan, om hans djäknar deltagit i förrättningen. Hur sångarna skulle honoreras omtalas inte.[268]

Om den svenska liksångens ekonomi föreligger och må anföras några exempel. I Stockholm brukade vid 1600-talets mitt en *notarius scholae,* som handhade arrangemangen, fordra 10 daler till skolan, viss ersättning(promotiv) för rektor och konrektor samt en extra gåva för två eftersånger.[269] För samma stads trivialskola praktiserades år 1630 den ordningen vid liktågen, att hela skolan jämte lärarkåren skulle uppvakta, då högt uppsatta personer jordfästes. I fråga om ringare personer kunde det räcka med halva skolan. För hel skola skulle ordinarie taxan vara en tunna öls värde i penningar. Men dessutom borde utdelas "extra ordinarie" bidrag till både lärare och djäknar (s. k. badstugupenningar). Dessa särskilda avgifter skulle bero av vederbörandes "goda vilja efter brukelig plägsed", men de kunde också utgöras i ett för allt med värdet av en halv tunna öl. För "främmande lik" och för begravningar utanför staden höjdes taxan. Bidrag i annan form kunde förekomma. Eftersom de i processionerna deltagande djäknarna ofta var "illa och snöpeligen klädde" tillsade regeringen stadens magistrat år 1672 att se till, att barnen försågs med tjänliga kläder. De djäknar, som var "av så kvick och till studier lämpat ingenio, att de därvid gåvo något synnerligt hopp", borde bli uppklädda på stadens bekostnad.[270]

I Stockholm — där likgången hade stor omfattning — föranledde seden starka spänningar mellan de olika intressenterna. De därstädes uppkomna komplikationerna torde vara symptomatiska för hela institutionen även på andra håll. Stockholmskonsistoriet hade i varje fall gång på gång anledning att taga ställning till besvärliga frågor om likgångens organisation och lämpliga handhavande.[271]

Sålunda klagade prästerna inför konsistoriet den 30 januari 1652, att "löpare och Raballer", bl. a. en finsk präst, ställde till oreda i staden och uppträdde oförskämt vid likgången. Man beslöt, att de som "läto sina lijk uthbära" skulle vid straff förbjudas att giva sådana Raballer något. Och dessutom skulle någon observatör sändas, som kände igen gymnasisterna. Från allmänheten framställdes år 1655 en begäran, att sådana åtgärder skulle vidtagas, att fattigt folk inte belastades med stora omkostnader vid liksången genom att för många medverkande trängde sig in.

Mellan trivialskolan i Klara och skolorna på malmarna uppkom vid flera tillfällen tvister om rätten att utföra begravningssång. Det var en motsvarighet till den konkurrens om djäknedömena, som här tidigare berörts, men dragkampen uppvisade nu ibland makabra inslag.

Konsistoriet fick 1665 mottaga protester från Klara skola mot att Jakobs skola och stadsskolan trängde sig in i församlingen och betjänade de "lijk som där i församblingen ähro boendes och föras til grafwa". Så hade t. ex. hr Carl Sparres söners lik "tjänats" av de andra skolorna. Men Klara skola, i vilken församling han hade sin bostad, blev förbigången. Konsistoriet närmade sig problemet med tillbörlig försiktighet och fann, att "tå sådana herrelijk begrafwas, willia the hafwa sin frijheet at taga hwilka och så många Scholar the willia". Om Klara skola blivit bevisligen förbigången borde detta rättas till. Senare (år 1671) upprättade konsistoriet en regelrätt fördelningsplan för liksången i tre punkter: 1) Om något lik, som hörde till församling på Malmarna bars in till staden, antingen till Storkyrkan eller Riddarholmskyrkan, och därvid begärdes sång av mer än en skola, så skulle trivialskolan och skolan i den dödes församling alltid anlitas. 2) När lik från Tyska församlingen begrovs, skulle skolan i hem-församlingen användas. Men om de fördes till Storkyrkan eller Riddarholmskyrkan, skulle Trivialskolan inte förbigås. 3) När något "adeligt lijk" begrovs, skulle

skolan i likets hemförsamling sjunga efter likpredikan och få ersättning härför. Men om något adligt lik infördes från landet, skulle Trivialskolan sjunga nyssnämnda eftersång och få avgifterna, vare sig begravningen skedde i staden eller på Malmarna.

Den av konsistoriet gjorde regleringen kunde inte eliminera tvisterna kring begravningssången. Under både 1670- och 1680-talen drages än den ena, än den andra frågan om tillämpningen av principerna inför myndigheten. Enskilda personer föredrog annan sånguppvaktning, än vad som föreskrevs. Sjuka personer fördes för vård över till annan församling, dog där och återtransporterades. Det var svårt att i sådana fall skipa full rättvisa. Vissa sångledare ville agera på egen hand, och föga uppbyggliga kontroverser mellan skolledarna rullades upp.[272]

Liknande komplikationer med begravningssången berättas även från andra håll.

Från Malmö omtalas begravningarna som en väsentlig inkomstkälla för skolan, inte bara därför att djäknarna sjöng, utan också emedan de länge hade ett slags monopol som likbärare. Rektor och lärare skulle ha sin andel. Lärjungarna torde ha fått en fjärdedel av inkomsten, och denna användes inte bara till penningunderstöd utan också till anskaffande av läroböcker, skor och kläder till fattiga "peblingar". Taxan för likpenningarna fastställdes på flera håll i Danmark genom överenskommelse mellan superintendent, kyrkoherde, rektor och stadens styrelse. För Malmö fanns dock ingen sådan överenskommelse, och därför blev det ibland tvist härom. I Örebro påtalades år 1656 av borgaren Per Israelsson, att överste höraren (kollegan i tredje klassen) Jonas Esbergius försummade kyrksången. Han hade sockengången i staden för att sköta den och för att föreslå korgången. Herr Jonas skulle vid begravningen av borgaren Pers son och vid liksången då ha tagit upp en mycket olämplig psalm: "Mitt hus är trångt, mitt hus är mörkt." Detta hade han enligt anmälaren gjort för att hämnas påstådda oförrätter.[273]

Likgången tynade bort i slutet av 1600-talet. I 1686 års kyrkolag heter det om jordafärder och begravningar, att "hädanefter allenast några få av närmaste släkten och inga andra skola bliva brukade och kallade". Vid bisättningen skulle allt "ske i stillhet utan all process och bekostnad och inga fler följa än de som bära och eljest nödvändigt därvid hava att beställa. Bryter någon

häremot, böte till kyrkan 500 daler silvermynt och till de fattiga även så mycket." Detta torde få anses innebära förbud mot fortsatt liksång. När därför på 1690-talet ett par borgare från Jakobs församling i Stockholm "mycket enträgit anhöllo, att få wijd Sämske Makare Åldermannens begrafning bruka Scholor och Präster, beropandes sig uppå S. Clara och Ladugårdslandet hwaräst sådant ähnu practiceras skall", kunde konsistoriet svara, att sådant inte stod i konsistoriets makt att bevilja.

Förbudet synes emellertid snart ha blivit i viss mån uppmjukat tolkningsmässigt. Enligt gammal sed skulle djäknarna ansluta sig till liktåget, när den döde bars ut ur sorgehuset. I ett kungl. brev av år 1688 förklarades, att det var detta "utsjungande ur husen" som stred mot den nya kyrkolagen. Djäknarna förbjöds att möta processionen förrän på kyrkogården — otvivelaktigt en liberal tolkning, som skolfolket hade anledning hälsa med glädje.[274]

Seden försvann knappast med ens eller över hela linjen. Ännu så sent som år 1813 förekommer det i en redogörelse från rektor vid Katarina skola i Stockholm till uppfostringskommittén en uppgift, att liksång, då så åstundas, kunde erhållas från därvarande trivialskola.[275]

SLUTORD

I den föregående framställningen om djäknegångsseden har flera exempel lämnats på dess avigsidor och dess mindre lyckliga följder för elevernas moraliska kvaliteter. Dessa risker var kända och omvittnade alltsedan allmosevandringarnas tillkomst. Djäknegången kan därför vid första anblicken te sig som en exponent av oordnade förhållanden och samhällelig förnedring. En sådan uppfattning är förklarlig.

Man får emellertid inte glömma sedens stora betydelse för vår andliga kulturs trivsel och växt. Djäknegångens skiftande historia talar sitt tydliga språk härom. I tider, då mera reala intressen var nära att tränga undan alla andra hänsyn, då de ständiga krigen hotade att förkväva de kulturella ansatserna, bidrog djäknegången på ett verksamt sätt till bildningsanstalternas och den andliga odlingens vidmakthållande genom att bringa ekonomisk hjälp till mången betryckt "musernas tjänare".

Även i andra avseenden torde djäknegången ha haft betydelse för de alumner, som deltog i densamma. Under vandringarna lärde de känna sin hembygd på ett sätt, som de eljest kanske aldrig fått tillfälle till. De kom i beröring med folk av olika slag och vande sig vid att förstå deras villkor och att umgås med dem i helg och söcken. Därigenom kom vandringarna att utgöra en hälsosam motvikt mot skolstudierna. Många av djäknarna skulle med tiden få ledande poster inom samhällslivet, där erfarenheterna från allmosefärderna om allmogens tänkesätt och vanor kom väl till pass.

När den siste vandringsdjäknens sång förklingat, då försvann slutligen också ett tidstypiskt och livfullt inslag i det kyrkliga högtidsfirandet.

BILAGOR

Bilaga 1
(Jfr s. 54)

PÅVLIG BULLA 1419 OM BL. A. DJÄKNEGÅNGSRÄTT I STOCKHOLM

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1840, Lund 1939, s. 5)

"Martinus ep(iscopu)s seruus seruorum dei. AD futuram Rei memoriam:

— —

pro parte ip(s)or(um) Proconsulum, Consulum et Uniuersitatis nobis fuit humiliter supplicatum et super premissis oportune prouidere de benignitate ap(osto)lica dignaremur. Nos igitur huiusmodi supplicationibus inclinati, q(uo)d Proconsules, Consules, et Uniuersitas, pro dictis scolaribus in eodem Opido, eruditioni, et disciplini, protempore ascribendis, scolas ip(s)as erigere, et erigi siue refici facere, necnon scolares, pauperes, et egeni prefati, in locis eisdem, et alias ubilibet elemosinas, et suffragia huiusmodi expetere, et ricipere, ipsiq(ue) Proconsules, Consules et Uniuersitas, dictis scolis erectis, siue refectis ut prefertur, ear(um) Mag(ist)r(u)m, siue Rectorem, de consensu tamen Rector(um) dicte eccl(es)ie protempore existentium, hac prima uice, et deinde quotiens eis uidebitur protempore eligere, et deputare, ac etiam amouere, eiusdem Archiepi(scopi), et alterius cuiuscunq(ue) licentia super hoc minime requisita, libere, et licite possint, auctoritate ap(osto)lica tenore presentium idulgemus. — — — — — — — — — — — — — — — — *Dat(um) Florentie XVI k(a)l(endas) Julii pontificatus u(ost)ri Anno Secundo R(egistra)ta* A. Fidelis."

Översättning:

— —

— — —"På borgmästares, rådets och borgerskapets vägnar har man därför ödmjukt ansökt hos oss, att vi av apostolisk nåd täcktes giva lämpliga föreskrifter beträffande denna angelägenhet. Då vi gärna tillmötesgå ansökningar av detta slag, bevilja vi för den skull genom detta brev i kraft av vår apostoliska myndighet, att borgmästare och råd samt borgerskapet fritt

och obehindrat må uppföra och låta uppföra eller återuppbygga skolan för nämnda lärjungar, vilka så långt möjligt må erhålla undervisning och uppfostran i denna stad, ävensom att förutnämnda fattiga och behövande lärjungar må begära och mottaga dylika allmosor och bidrag på ovannämnda platser och överallt annorstädes samt att borgmästare och råd samt borgerskapet må, sedan sagda skola uppförts eller återuppbyggts, såsom förut säges, fritt och obehindrat denna första gång samt därefter, så ofta dem synes efter förhållandena lämpligt, välja och utnämna och även avsätta skolans lärare eller rektor. Detta bör likväl ske med samtycke av de vid tiden i fråga vid samma kyrka varande kyrkoherdarna men utan att ärkebiskopens eller någon annans tillstånd härvidlag i minsta mån behöver utverkas. — — — — — — — — Givet i Florens den 16 juni i andra året av vårt pontificat.

Registrerat avgiftsfritt. *A. Fidelis.*"

RIKSDAGSBESLUT 1624 OM SOCKENVANDRINGARNAS AVSKAFFANDE

(Riksregistraturet år 1624 7/4, s. 219 b)
(Eccl. handl. nr 1097 (I:2), s. 104)

— —

"Dereffter iblandt annat sochnegånghen såsom ett stoorth hinder för ungdomens studier och een root till allehanda odygdh, lättia och tiggeri, ähr godt funnet att afkastas; Derföre och på deth den fattiga Ungdomen icke desto mindre må blifwa underhållen och försorgdh, och icke behöfwa sin tijd medh sochnegångh att onyttigt förnöta; Då hafwa wij deth så bewilliadt, att hwar man på Landet sitter och Bofast ähr, han waare sigh heel gåårds Bonde, halwe, Tridinge eller Fierdings Torpare han waare sigh Hoffman, Ryttare eller knekt ingen undantagandes, skall åhrligen hielpa till nästliggande Scholas fattige dieknar 6 öre Peng. Och Adelen som åå Landet boor aff sine Gårder så mycket mehra, effter som deres macht och gode villia deth kräfwer och tillåther, Och deth wele åhrligen till Nyåhrs dagh, heervedh nu tillstella wåre kyrkeherdar och Sexmän, hwilke då strax skole deth skaffa till nästa Schole, der emellan de fattige Bondebarn att uthdeles: Och der någon håller medh sigh samme Penningar inne, skola kyrke Sexmän dem dagen effter att utpanta och lösa så panterna igen för 12 öre innan 3 dagar näst effter, eller Sexmän sättia under sakesläst, som de bäst kunna, och lefwere äganden igen så mycket som sigh öfwer 12 öre belöper.

— —

— — — — — — Stockholm den 7 Aprilis, på deth Åhr effter Christi wår Frälsares födelse 1624."

KUNGL. BREV 1626 OM ÄNDRING AV 1624 ÅRS SOCKENGÅNGSBESLUT

(Riksregistraturet år 1626 23/5)

"För diecknar ath dhe skole undhware gå på Sochnar.

Wij Gustaf Adolph. Giöre witterligitt att effter så som wij för några åhr sedan willatt förhindra dett skadeliga omlopp eller Sochnegång, som diecknarna uthi alla Landsändar här i Rijket en tiidh lång öfwadt och brukatt hafua, genom wårt uthgångne Mandat och Ordning thå hafua förbiuda låthit både derföre att dett hafuer funnith Ungdomen skadeligitt och hinderligitt uthi dess Studier, såsom och allmogen beswärligitt, och i den staden (= i stället) igienn således förordnatt att allmogen skulle på vissa tijdher om åhret effter mantalet uthgiöra een suma Penningar, hwilka av prästerna och kyrkiones sexmän uthi hwar sochn skulle uthfordras, upbäras, och till skolestugan förskickas, och der sedan av skolemästaren och kapitelet ibland skolepersonerna distribueras och skiftas.

Så ehuru wäl wij detta medell hafua befunnit deth bästa, besinne wij doch likwäl nu att ungdomen icke kan der medh komma till rätta och sijne påbekynte studier continuera och fortsättia uthan nödgas dem mitt uthi rappett (?) öfvergifwa och till baka sättia, hälst af den orsaken att Penningarna till alla deras nödtorffter bådhe wele (mala?) lijth förslå, så som och elliest komma sent och i otijdh uth, och störste deelen der af blifwer hoos allmogen inne, der af sedan åhr inethett till att förwänta. Hwarföre hafua wij gott befunnitt, samme wårt mandat och ordning så wijda endra, att allmogen skall i staden för (= i stället för) penningarna uthgiifua Pertseller eller Maatwahrun som tillförene hafuer warith brukeligitt hwilke sedan och uthi lika mano på de tiiderna om åhre som diecknarna deras sochnegångh hafua af kyrkioherden och kyrkiones sexmän upbährас och strax uthan någoth dröjsmåål till scholestugan förskickas, deribland skolepersonerna skiftas och utdelas; och skolepersonerna icke desto mindre all sochnegångh, uthlop och tiggerij på Landsbygden så nu som tillförrenne förbuditt hafua. Wij biude fördenskulld wåre undersåthar, adell, prästerskapet, borgare och gemene almogen. Dat."

RIKSRÅDETS FÖRESTÄLLNING TILL PRÄSTERSKAPET VID RIKSDAGEN 1668 OM SOCKENGÅNGEN

(Riksarkivet, Eccl. handl. 1666—1685 nr 18, daterat 27/8 1668)

"1—3. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —.

På mintes biskoparna att de med sina Assessorer hwar uthi sitt stift draga försorg så wijda som wärket deras stånd Toucherar att hospitalen blifwa wäl förestådda — — — — — — — — —

4. Att tiggarordningen på giörligt sätt blifwer executerat och handhaft efter som Kungl. Maj:t och sinnad åhr den samma med första at revidera, förbättra och å Riket ånyo uthgåå. Hwarhoos desidereras Prästerskapets betänkiande, för medelst hwad giörlige medel ungdomen wijdh Gymnasierna och Scholorne kunna blifwa af Landet och Städerna hulpna i stället för Sochnegången, som härtill och ännu brukeligt åhr.

5. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —."

KUNGL. BREV 1692 OM ALLMOSEGÅNG I STOCKHOLM

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1840, Lund 1939, s. 126)

"Till Stockholms Consistorium om Scholegåssarnas underhåld. Carl etc. etc. Wår ynnest etc. etc. Wij förnimme med Nåder af eder underdånige Skrifwelse daterad d:23:die Aprilis sidstledne, at I til ungdommens så mycket bättre underwijsning med tjänlige persohner hafwen besatt de af Oss till inkombsterne nyligen förbättrade Skolor i Stockholm, jämbwäl af Prädijkstohlarne låtit publicera, at alle dee, som hafwa Piltebarn af den ålder, at de kunna lära läsa i book, skola försända dem til Skolan, lärandes därigenom Skolarne med en stoor myckenheet, särdeles av fattig mans barn blifwa upfylte; men som slijke fattige barn eij hafwa något annat underhåld, än det de förmedelst siungande wijd portarna af gått fålck i allmosa bekomma, och med slijkt siungande ock läsande för portarne härtills stoort owäsende ock öfwerlopp har warit föröfwat, särdeles af sådane tiggebarn, som intet gå i Skolan, utan löpa på gatorne ock föröfwa allehanda odygd. Ty hafwen I, både til befrämiande af Skole barnens underhåld, så ock förekommande af ett slijkt otillbörligt Tiggarebarnens kringlöpande, med Magistraten i Stockholm föreenat Eder om ett sådant förslag, nämbligen, at alle huus i hwar Försambling uti Stockholm måge blifwa nummererade, ock sedan hwar ock en fattig Skolegässe proportionaliter några wisse huus tildehlte, hwarest han sig, den ene dagen i det ena, den andra dagen i det andra har at inställa, upwijsandes en tryckt sedell medh nummer på huuset, ock Skolemästarens sambt sitt eget nambn, åt hwilcken de sedan hafwa at gifwa den allmosa, som de elliest til så många utan åtskillnadt, ock åffta utan fruckt måst meddehla, behöfwandes således dee huus, som en slijk Skolegässe är tilordnat, icke gifwa sin allmosa åth någon annan löpande tiggaregässe, hwarigenom förmodeligen de fattige barnen lära låckas til Skola, ock sedan så mycket bättre underhållas, när de förnimma sig icke genom tiggerij, som tilförenne, utan medelst skolegång ock läsande bekomma deras uppehälle; dock som bemälte förslag beroor upå Wårt Nådigste wälbehag, medan många huus ock familier fonnas, de där eij sortera under Consistorium eller Magistraten, ock dock böra som alla andra handen öpna:, ty underkasten I ock detsamma Wårt Nådigste godtfinnande; härupå länder Eder til nådigt swar, at som wij samme edert underdånige wählmeente förslag, i Nåder gille ock approbere, Så låte Wij ock Wår Nådige befallning til Kongl:Rådet ock Öfwer Ståthållaren, sambt Magistraten i Stockholm härjämbte afgå, at de skola sökia til att ställa detsamma uti behörig effect ock fullbordan, ock icke tilstädia at någon, af hwad ståndh han wara kan, må sig därifrån undan draga, eij heller, at några gåssar hädan effter må tilstädias siunga eller läsa för portarne, som intet gå i Skolan. Hwarmed etc. etc.

Carolus"

KUNGL. BREV 1695 OM DJÄKNEHJÄLPENS STORLEK

(Riksarkivet, Eccl. handl. nr 1101, 1695—1699, s. 39)

"Wår ynnest och nådiga benägenhet med Gud allsmäktig Tromän och Landshöfdingar. Wij hafwa fuller ansedt för de studerande i Scholarne wara mycket nyttigt, at de icke för ofta resa hem, samt derigenom sig försumma, och fördenskull i den utfärdade Scholae Ordningen stadgat och förordnat, at de icke mer än 2:ne gånger om åhret skola tillstädias at resa hem på det de så mycket trognare måtte kunna blifwa wid sine öfningar i Scholan och nyttia sina ungdomsåhr. Men som de fattige Schole diäknarne sig beklaga, at den hielp som de igenom sochnegång tillförende på fyra tider om åhret åtniutet warder för dem mycket minskat nu efter de icke oftare än två gånger få gå omkring at inhämta den samma; altså är här med till Eder wår nådige villje och befallning at I på behörigt sätt låta publicera, at Scholebarnens wanliga hielp för ingen del bör avkortas, utan den del som plägat dem fyra tider om åhret meddelas, skall dem nu, när de två terminer allenast gå omkring, så mycket helldre gifwas och förunnas, som de flitigare och trägnare wid sine Studier wises. Hwarmeth skeer det som Oss länder till nådigt behag Och wij befalle Eder uti:

Stockholm den 4 nov. Anno 1695

(Carolus
C. Piper)"

Bilaga 7
(Jfr s. 72)

KUNGL. BREV 1780 OM DJÄKNEGÅNGENS UPPHÖRANDE

(I Kalmar domkap.-arkiv, Kungl. brev och resolutioner)

"Gustaf med Guds Nåde Sveriges, Göthes och Wendes Konung etc. Arfvinge till Norrige samt Hertig till Sleswig-Holstein etc.

Wår gunst och Nådiga benägenhet med Gud allsmäktig Tromän, Biskop och Consistorialer. Då wi till öfwervägande förehaft den till Wår nådiga pröfning i underdånighet anmälte fråga, huruwida de så kallade djeknepenningar måge erläggas efter beräkning af tre eller sex daler silvermynt på riksdalern som ock de betydande olägenheter, hvarmed det i flere Stift ännu öflige uppbördssättet af berörde avgift genom de studerande sjelve samt Scholebetieningen är förknippade. Och som Wi i anseende härtil pröfwat skäligt, det djeknepenningarna måge utgöras efter 6 dal. silvermynts beräkning på en specie riksdaler, samt att uppbörden därav för framtiden bör ske af kronans upbördsmän. Så vele wi Eder sådant härigenom til underdånig efterrättelse och behörig verkställighet uti hwad på Eder åtgärd ankomma kan i nåder hafwa till kännagifwit. Hwarmed Wi befalla Eder Gud Allsmäktig Nådeligen

Gripsholm d. 6. nov. 1780

Gustaf"

Bilaga 8
(Jfr s. 36, 76)

HÄRADSREGISTER 1562 FÖR SKOLORNA I SKÅNE OCH BLEKINGE

(Ur Kongl. Danska Geh. Arkivet, tryckt i J. E. Rietz: Skånska skolväsendets historia s. 65)

"Register paa the herrither som skulle leggis till Skolerne wdj Skone.

Helsingborg	Luggude herit Biere herit	Sömmershaffn	Jeridstad herrit Albo herrit
Landtzkrone	Ronneberg herrit Onse herrit Norre Asbo herrit	Wee Skole	Giers herrit Gyinge herrit Söndre Asbo herrit
Lunde schole	Torne herrit Harrager herrit Froste herrit	Aahuss	Willandtz herrit Lister herrit
Malmöe	Oxe herrit Barre herrit Fers herrit	Rodnebye	Ostre herrit Medelse herrit Breken herrit
Trelborg	Skiodtz herrit Vaemidhöy herrit		
Ysted	Liunidtz herrit Heridsta herrit Ingelsta herrit		

Anno 1562"

KUNGL. BREV 1562 OM ALLMOSEGÅNG I SKÅNE

(Ur Kongl. Danska Geh. Arkivet, tryckt i J. E. Rietz: Skånska skolväsendets historia s. 207 not. Jfr Schartau, s. 148)

"Vij Frederich &c. Helse eder alle vore Undersaatter, som bygge och boe udi Torne herrit, Hariagers herrit och Froste herrit kierligen med Gud vor Naade. Wider at vi forfare hvorledis de fattige Börn Peblinge, som ganger till Skole udi vor Kiöbsted Lund, lide stor Armod och Nöd for Kost och Klaeder, saa at mange for Fattigdoms skyld nödes till at giffve bogen offuer, med hvilke der var dog et got haab, at de udi framtijden kunde tiene Relionen og den menige Mand, og vore Undersotte Kiöbstedsmaend der sammesteds icke derfra forvendes, at de med deris allmisse allene kunde underholde saa mange Personer, som der ganger til Skole. Thi haffve vii undt och tilladt at förneffnte de fattige Peplinges fuldmegtige bud udi Lunde Skole maa drage omkring i forskreffne Herrether, och der bede Guds Almisse aff got Folk, som dem der ville komme til hielp. Bedendes derfor alle och hver serdeles, som de Peblinges Foldmegtige forekommendes vorder, at I da ville meddele de fattige fornevnte Skolebörn eders Almisse, paa det at Skolen maa bliffve ved magt, och de unge Personer der sammesteds maa bliffve optugtet i Guds frygt och god laerdom, den christelige Kirke til gaffn och bistand. Giffvet paa vort Slot Frederichsborg den 12

Januarii anno MDLXII.

Under vort Signet
Frederich"

SOCKENFÖRDELNING FÖR VÄSTERÅS GYMNASIUM 1628

(Ur Västeråsgymnasiets statuter, del IV, kap. 3—4, tryckt i B. Rud. Hall: Valda aktstycken s. 87)

"Kap. III.

Om underhåll åt gymnasiets alumner.

Gymnasiet tilldelas Älvdalarna och Bergslagen. Dock skall bidrag lämnas till taxan, såsom nedan sägs.

I varje klass skola notarierna först få välja, därefter försångarna, sedan amanuenserna, så kustoderna och sist kursorerna.

Göra lärjungarna svårigheter, då de skola erlägga taxan, skall skolrektorn tillsamman med konrektor och språklektorerna erhålla Tuna prosteri i första omgången, kollegorna i den andra. Vilja eleverna mottaga dem, skola de bidraga till lektorernas och kollegornas avlöning med belopp, som följer:

Tuna prosteri tillfaller högsta klassen.

Notarier och försjungare få: Tuna och Torsånger	och skola erlägga			12	daler
Amanuenser och kustoder: Kopparberget och Aasbo	„	„	„	12	„
Kursorer och vice notarier: Wijka och Svärdsiö	„	„	„	12	„
Medsångare och vice amanuenser: Skädwij	„	„	„	6	„
Vice kustoder och prokurs.: Huseby	„	„	„	6	„

Rättviks prosteri innehaves av näst högsta klassen.

Notarier och försjungare erhålla: Rätwijk	och skola betala			10	daler
Amanuenser och kustoder:Lexandh och Biusås	„	„	„	10	„
Kursorer och vice notarier: Orsa och Elffwedaal	„	„	„	6	„
Medsångare och vice amanuenser: Mora och Wenian	„	„	„	6	„
Vice kustoder och prokursorer: Gagneff och Åål	„	„	„	6	„

Berke prosteri genomvandras av tredje klassen (uppifrån räknat).

Notarier och försjungare: Berke och Grenghe	och giva i taxa				6	daler
Amanuenser och kustoder: Lijma och Malungh	„	„	„	„	4	„
Kursorer och vice notarier: Nåås och Flodha	„	„	„	„	4	„
Medsångare och vice aman.: Norebärgh och Wåla	„	„	„	„	4	„
Vice kustoder och prokurs.: Skinnskattebärgh och Heedh	„	„	„	„	0(4)	„

Kap. IV.

Om understöd åt trivialskolans elever.

Nederskolan skall hava socknar i Västmanland.

Logikklassen erhåller Munktorps prosteri.

Notarier och försjungare	tilldelas	Kolbäck
Amanuenser och kustoder		Swedwij
Kursorer och vice notarier		Ryttheren
Medsångare och vice amanuenser		Ramnääs och Sura
Vice kustoder och prokursorer		Bärgh
De närmast följande		Sääby

Retorsklassen får Västerås' prosteri.

Notarier och försångare	Dingtuna
Amanuenser och kustoder	Romfertuna
Kursorer och vice notarier	Skultuna
Medsångare och vice amanuenser	Haraker
Vice kustoder och prokursorer	Fletieboo
De följande 4	Barkaren

Prosodikklassen mottager Sala prosteri.

Notarier och försångare	Biörkestad
Amanuenser och kustoder	Möklinta
Kursorer och vice notarier	Tortuna
Medsångare och vice amanuenser	Kijla
Vice kustoder och prokursorer	Kumbla

Syntaxklassen har Irestads prosteri.

Notarier och försångare	Tillebärgha och Sewala
Amanuenser och kustoder	Balungh
Kursorer och vice notarier	Konungsåhra
Medsångare och vice amanuenser	Kiereboo
Vice kustoder och prokursorer	Engsiöön

Vid fördelningen av paroecier skall en förteckning på dem, som brutit mot stadgarna uppläsas. Av var och en skola böterna utkrävas, förrän socknar tilldelas honom."

SOCKENFÖRDELNING 1654 FÖR TRIVIALSKOLAN I STOCKHOLM

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1410—1840, Lund 1939, s. 39—40)

"— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Thesse effterskrefne Sochner höra nu för tijden till trivial Scholen.

	dahl.	
Wärmbdöön	60.	hvilka 60 dahl. för een tijd sedan äre slagne till wed och Scholans glaas byggna, och sedan hwad öfriget tillfaller Rectori.
Hwaltuna	18	Thesse hafwer Apologista.
Hammarby och Frestad	18	
Åker	30	Thesse termineras af Collega Supremo.
Ry	18	
Frössunda och Korstad	24	Thesse höra till Collegam Secundum.
Markheim och Årksta	24	
Spånga och Ierfälla	24	Uthaf desse belöner sig Collega infimus.
Edh och Såltuna	24	
Täby	18	af thesse colligerar then äldre Siungaren i Kyrkian Ericus Martini.
Dandery och Lidingöö	18	
Schefftuna och Lunda	18	I thesse terminerar den andre Siungaren Ericus Andreae.
Skånella och Norssunda	30	
Huusby och Widboo	18	Desse Sochner höra Gåssarne till.
Sånga och Skåå	15	
Fertuna och Hillersiö	21	
Ekeröön	18	
Loofööп	12	
Munsöön	12	
Adelsöön	12	
Angarn och Wada	9	
Össby och Garn	9	
Bromma	12	
Soldna	16	
Waxholm		Waxholmense willia intet gifwa åth någon af Schola triviali effter dee hafwa Scholemästare sielfwa.

Effterskrefne Sochner hafwa och legat till Stockholms Schola för een tijd sedan. Bohtkyrkia, Salem, Grödinge, Sorunda, Östra och W. Haninge, Huddinge och Brännekyrkia.

Men genom Doctorem Laurentium Paulinum Episcopum Stregnensem här ifrån afhändade, och lagde under Stregnäs Schola Anno 1626.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Upsala d. 21 Januarij Åhr 1654.
Johannes Canuti Lenaeus Archiepiscopus Upsaliensis."

SOCKENDISTRIBUTIONSLISTA 1717 (VÄXJÖ)

(I Växjö läroverksarkiv, Sockendistributionsboken)

"Anno 1717 d. 20 julii utdeltes socknehjälpen i Gymnasio och Schola triviali, på det sätt som här antecknat är.*)

Collega supremus	Alsheda	Collega supremus dimid. Magnus Ingerman
Collega medius	Angelstad	Collega medius
Collega infimus	Annerstad	Gillis Rystedt Isacus Ternander
Pädagogus	Algutsboda	Andreas Aegidii Jonas Haquini
Johannes Simsonis Carolus Tiliander	Agunnaryd	Petrus Erici dimid. Sveno Clementis } Andreas Benedicti } dimid.
Apologista	Bringetoffta	Canutus Vigelius Carolus Vigelius
Petrus Vretin Andreas Alander	Bolmsjö	Abrahamus Littorin Ericus Hermanni
Sal. Fagrelii Hr. Biskopens	Bursryd	barn efter högwyrdiga befallning
Andreas Barkenius Joh. Petri Schalin	Bexeda	Jacobus Agelin dimid. Petrus Petri } Petrus Nicolai } dimid.
Canutus Widegren Carolus Spegel	Berg	Jonas Caroli dimid. Olaus Gudmundi } Haquinus Rubin } dimid.
Casten Heurlin integrum; men gifwer ifrån sig 16 smt.	Bergunna	Petrus Colliander dimid. Johannes Gabrielis } Johannes Caroli } Nicolaus Caroli } dimid.
Samuel Klintin Ericus Petri Hultgren	Börckö	Andreas Petri Andreas Almelin
Magnus Stolpe Carolus Stålhös	Dädesjö	Gabriel Jacobi Jonas Jacobi
Primus Collega	Elmeboda	Petrus Helin Clemens Helin

*) Vänstra kolumnen betecknar förgången, den mellersta upptar socknen, och den högra gäller eftergången (Förf. anm.).

Primus Collega	Elghult	Nicolaus Svenonis Enevaldus Lavelius pro loco
In reparatio-	Fröaryd	nem Scholae
Abraham Werelin Jonas Osander	Forsheda	Andreas Apelquist Nicolaus Erici
Olaus Melander Petrus Erici	Fryelö	Carolus Olai dimid. Georgius Caroli } Petrus Petri } dimid.
Biblio-	Gårdsby	thecarii augmentum
Discan-	Gjötteryd	tistae
Tertius	Hwittaryd	Collega
Samuel Ruda Petrus Collin	Hjelmseryd	Johannes Nicolai dimid. Jonas Johannis } Isacus Petri } dimid.
Ericus Dufwa Johannes Simsonis integrum in priori loco beneficii	Hestra	Petrus Bergvall dimid. Sveno Petri } Petrus Laurenti } dimid.
Jonas Dralander Nicolaus Liungman	Hieltsiö	Jonas Liung Georgius Ingelman
Hemingius Trivallius integrum gifr. ifrån sig 20 öre	Hwetlanda	Israel Lönwall Christer Torstani
Nicolaus Scheder Helandus Colliander	Hallaryd	Andreas et Henricus Ruda
Sveno Rothovius Theodorus Johannis	Hofmantorp	Nicolaus Magni uter. g, Wesmannus hwar och en sin tredjedel
Jonas Caroli dimid. Jonas et Petrus genimini dimid.	Himmesiö	Sveno Nicolai Petrus Danielis Carolus Magni
Petrus Fagelin pro Notariatum gymnasio Daniel Streling	Korsberga	Jonas Petri Laurentius Laurentii
Nicolaus Agelin gifr. ifrån sig 2 d. silf.mnt till Sveno Angvillin pastoris son	Karstorp	Samuel Haqvini dim. Sveno Simonis } Petrus Petri } dim.
Johannes Austrenius Nicolaus Erici	Kulltorp	Johannes Jonae Olaus Nicolai } Joh. Benedicti } dim.

Johannes Tillander	Kalswik	Sam. Almelin dim.
Martinus Krehmer		Jonas Erici } dim.
		Dan. Svenonis }
Andreas Wallin	Kiärda	Nicolaus Benedicti
Ericus Wallin		Simon Benedicti } dim.
fratres		Audreas Erlanda }
Collega	Långasiö	qvartus
Adjun-	Långaryd	cti
Johannes Humerus	Lekary	Jonas Jonae dim.
cum duobus fratribus,		Petrus Petri } dim.
filiis pastoris		Petrus Svenonis }
Cantor Figurat.	Linnaryd	Gabriel Höök
		Nicolaus Scatelovius
Collega secundus	Liunga	Sveno Fagraeus integrum
Nicolaus Magni	Lenhovda	Isacus Lindberg
Grönquist		Petrus Nicolai
Carolus Agertin		
In reparatio-	Markary	nem Scholae
Petrus Apelbom	Moheda	Santo Petri, Pastoris son
Fredericus Sindentopf		Sigfridus Petri
Carolus Lallerman	Myresiö	Nicolaus Magni dim.
Olaus Lindberg		Josephus Andrae } dim.
		Magnus Simonis }
Sveno Augvilin integrum efter lofne, i förra termin	Näshult	Carolus Germundi
		Daniel Jonae
Director Can-	Nöbbelöf	tus Figurativi
Petrus Fornander	Nåtebek	Sveno Johannes
Samuel Augvilin		Sveno Israelis
pro instrumento		
Ericus Dufwa	Odensiö	Magnus Zacharias
Sveno Höök		Arvidus Svenonis
Carolus Tiliander	Pietteryd	Nicolaus Krok dim.
pro instrumento		Andreas Ericii
Gerhardus Svantonis		Magnus Quast
Abraham Ulmgren	Quenneberga	Gabr. Wickman dim.
Johannes Erici		Petris Erici
		Andreas Nicolai
Bened: Tillman pro	Ryholm	Daniel Askelöf
instrumento		Samuel Alander
Nicolaus Malander		
Petrus Unbeck pro loco	Reftelöv	Magnus Thelin
et instrumento		Johannes Matthiae Berg

Andreas Milberg	Rysby	Andreas Lyberg
Carolus Lagberg		Daniel Halmbeck
Secudus Collega	Skatelöv	Arithmetici
Tertius Collega		
Christophoros Rubin	Sandsiö	Petrus Trivallius
Jahannes Bökman		Petrus Svenonis
Nicolaus Osander	Skirö	Johannes Torstani
Olaus Osander		Sveno Jonae
Johannes Gummelius	Stenbrohult	Gudmundus Nicolai dim.
Zacharias Blom		Carolus Linnaeus
		Bernhardus Gummelius
Zacharias Jacobi	Sjösås	Petrus Elmström
Joh. Jacobi fratres		Nicolaus Ekelund
Gabriel Lammerus integrum, gifver likväl ifrån sig 24 ö. smt.	Slätthög	Carolus Gislenius
		Ericus Andrae
Comminister vid	Tolg	Enevaldus Lavelius dim. pro
domkyrkan		notariatu i underskolan
		Haquinius Petri
Samuel Biörkman	Täfvelåsås	Magnus Truidii
Sveno Tilman		Petrus Truidii
Cantor	Wirestad	Choralis
Samuel Betulin	Wederslöf	Sveno Petri
Johannes Eliae		Johannes Andreae
		Nicolaus Erici
		Johannes Alander
Petrus Fagelin pro loco	Willstad	Johannes Jonae
Bened: Tillman pro loco		Jonas Wirgander
Ad —	Wäckelsång	juncti
Petrus Hohling, siuk och utfattig, född i denna sochn, bekommit integrum efter Revendiss. Episcopi et Vener. consist. resolution.	Wernamo	Amanuensis Notar: Consistorii
Petrus Petri	Wislanda	Nicolaus Jacobi } dim.
Jonas Laurentii		Elias Benedicti }
		Petrus Magni dim.
Cantor	Urshult	Figurativus
Biblio-	Unnaryd	thecarius
Adjunc-	Åseda	tus
Charitis Magni integrum ob paupertatem	Åhs	Laurentius Johannis
		Petrus Uhr

Petrus Ramberg Johannes Lång	Yaby	Nicolaus Spelin Zacharias Andreae Magnus Nicolai
Till den, som öfr sången i	Byarna	ferias uppehåller domkyrkian

At ofvanbenämbde Sochnar således, som här uptecknat är, i gymnasio och schola inferiori distribuerade blifwit, bekräfta med sina nampns undertecknande. Växjö ut supra.

Jacob Flachsenius
Gymnasii Regii hoc anno Rector.

Nicolaus Kiellberg.
Sch. Rector."

FÖRSLAG TILL SOCKENDELNING 1749 (KALMAR)

(I Kalmar domkap.-arkiv, H:1, Längder rörande socknegångspenningar)

"Adj. Gymnasii Mag. C. Wimmerstedt			40:—
Adj. Classis Suprema Mag. Laur. Wimmerstedt			36:—
Amanuensis Consist. Mag. Ol. Guhtorf			16:—
Collega IV Mag. Joh. Stobaeus:	Högsby	78:12	
	Madesjö	86:02	164:14
Collega III Dn. Pet. Bruhn:	Förlösa	18:06	
	Åby	54:30	
	Ljungby, Hoss-mo	62:20	135:24
Collega II Dn. Car. Wichius:	Ryssby	36:12	
	Wissefjerda	46:28	
	Areby, Hagby	46:22	129:30
Collega I Dn. Aaron Ekebohm:	Dörby, Kläckeberga	34:22	
	Mönsterås	35:14	
	Halltorp, Växtorp	24:12	
	Mortorp	28:04	122:20
In usum scholae			50:—
Apologista Hr. Commissarien Sal. Thim.	Giärdslösa	40:16	40:16
Pro informatione pauperum Dn. Car. Wichius		2:—	
Dn. Aaron Ekebohm		6:—	8:—
2ne Gymnasister pro abitu ad acad.			4:—
Notarius Gymnasii Andr. Apfelbaum pro loco		8:—	
pro labore		8:—	16:—
Augment för Scholaris Thomas Montelius			4:—

Coetus Gymnasticus

6 st. Custodes Superiores	a 7:16	45:—	
15 „ Custodes inferiores	a 6:16	97:—	
8 „ Versicularii	a 5:16	44:—	
5 „ Translater	a 4:16	22:—	209:—

15 st.	Classis supremae	a 4:—	60:—	
13 „	Classis tertiae	a 3:16	45:16	
17 „	Classis secundae	a 3:—	51:—	
7 „	Classis primae	a 2:16	17:16	174:—
				1 150:08
			Besparingen	70:18
			Summa sum.	1 220:26

— —"

DJÄKNEGÅNGSINTYG 1749 OM MATLAG (KALMAR)

(I Kalmar domkap.-arkiv, H:1, Längder rörande socknegångspenningar)

Gymnasisten Mons. Magnus Dahlerus lämnas detta till betygande at här uthi Högby församling intet är mera än 99 matlag.

Högby prästgård den 3 jan. 1749

Z. Brand.

SOCKENFÖRDELNING 1759 FÖR ÖREBRO SKOLA

(Efter K. F. Karlson: Örebro skolas historia IV, s. CXLIV)

Distributio Paroeciarum circa exitum anni 1759

Quissbro in priori: Petrus Almstedt et intressentes
Dito in posteriori Nyquist och Carlbom
sålt, bägge till Laurent. Schagerström, som giver 7 daler till vardera.

Vintrosa et Tysslinge in posteriori: Jonas Sundstedt et Johan Sjöquist
N. B. Sjöquist sålt till Sundstedt, som betalar till honom 13 daler; som äro betalte.

Snaflunda in priori:Carolus Ljungberg et Laurentius Ekmarck.
N. B. Ljungberg sålt till Tybelius, som giver 10 daler.
Dito in posteriori Carolus Strömberg et Laurentius Tybelius
N. B. Strömberg sålt till Tybelius, som giver 5 daler. Således terminerar Tybelius tvådelarna, och Ekmarck tredjedelen.

Ånesta et Längebro in posteriori: Andreas Hålberg säges hava sålt till Strömberg.

Almby in posteriori: Andreas Landberg et Ericus Kielström,
sålt, bägge, till Jonas Sundstedt, som giver 3 daler till vardera.
Intressenter med Almstedt in Quissbro priori, Carl Hålberg et Lundgren, undfå av Almstedt 2 daler vardera, och Nystedt undfår 1 daler kopparmynt.

DJÄKNEBREV 1420 (STRÄNGNÄS)

(Efter Sv. Dipl. III, nr. 2750, dat. den 29. 3. 1420,
här med vissa ändringar)

"Honorabilibus viris dominis ecclesiarum Hysaby, Gylbergha, Ø et Øya, cum annexis, curatis, Ericus Birgheri, rector scolarium Strengnensium salutem in Domino sempiternam. Misericors et miserator Dominus, qui in sui disposicione non fallitur, condiciones hominum in hoc mundo sic disposuit, ut quosdam egestas (egestatis) urgeret miseria, quosdam autem diviciarum insigniret gloria, ut et illos pacientes in sue pauperitatis angustia et istos fideles dispensatores talenti sibi traditi comprobaret. Hinc est quod exhibitores presencium Haquinum et Johannem, scolares meos dilectos, quibus laudabile testimonium perhibeo, pro colligendis christifidelium elemosinis dirigo, vestre supplicans instancius caritati, quatenus ipsis ad eorum promocionem ingenii manus velitis porrigere misericorditer adiutrices, parochianos vestros ut(-ad)idem opus pietatis prout devocius et efficacius poteritis inducentes, ab Altissimo premia perenniter recepturi.

Scriptum Strengenes anno Domini M CD XX feria sexta ante dominicam palmarum, meo sub sigillo, presentibus ultra quasimodogeniti minime valituris."

Översättning:

"Hedervärda Herrar Kyrkoherdarna i Husaby, Gylbergha, Ø och Øya med annex önskas evig välgång i Herren av Erik Birgersson, rektor för Strängnäs skola. Den barmhärtige och nåderike Guden, som inte begår misstag i sin försyn, bestämde människornas villkor i denna värld så, att fattigdomens olycka trycker somliga, men rikedomens ära utmärker andra, och detta för att med gillande ställa fram dels de förra såsom tålmodiga i deras fattigdoms trångmål, dels de senare såsom trogna förvaltare av det åt dem anförtrodda pundet. Av denna anledning sänder jag dessa mina kära lärjungar Håkan och Johan, som företer denna skrivelse och som jag ger de bästa vitsord, för att insamla de kristtrognas allmosor. Jag vädjar ödmjukt och enträget till eder människokärlek, att ni måtte åt dem barmhärtigt räcka en hjälpande hand för deras andliga förkovran, i det att ni förmår edra sockenbor till detta kärleksverk så hängivet och verkningsfullt ni kan, och skall ni av den Högste evigt mottaga belöningar härför.

Skrivet i Strängnäs år 1420 fredagen före palmsöndagen, under mitt sigill, och skall denna skrivelse inte gälla utöver första söndagen efter påsk."

FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV FRÅN 1600-TALETS BÖRJAN (ÖREBRO)

(Efter K. Fr. Karlson: Örebro skolas historia, Örebro 1899 IV, s. CXXXVII, ej dat.)

"Venerabili viro, domino N. in N., pastori vigilantissimo, salutem.

Exit ad te, vir reverende, ex hac schola (Oerebrogeniense) modestus adolescens, N. N. jam ad festum Sancti Johannis, ut pro recepto more stipem in tua parocia colligat, priori loco. Ne erroneum, vel circulatorem existimares, hisce literis munivi. Quibus peramanter rogo, cum ejus tum totius ecclesiae Christi nomine, cui studia mancipavit (fecerit sic quod sui est officii Deo gratum et acceptum!), ut tua Humanitas ope sua(tua) ei subveniat, ac auditoribus diligenter commendet, patriae et ecclesiae perquam utile. Hisce paucis cum tuis omnibus, vir reverende, feliciter vale."

Översättning:

"Till vördade och vaksamme herden i N.

Härmed utgår till dig, vördige pastor., från härvarande skola (i Örebro) denne väl vitsordade yngling N. N., vid nu instundande midsommarhögtid, för att enligt vedertagen sed uppbära sockenunderstöd i förgång. På det han icke må anses för driftedjäkne eller obehörig kringlöpare, är han försedd med detta brev. Jag beder härmed, på hans och hela Kristi församlings vägnar, åt vilkens tjänst han ägnat sina här idkade studier (måtte han så göra vad som i överensstämmelse med hans kallelse samt Gudi täckeligt och behagligt är!), att du ville med din åtgärd bistå honom, och honom hos dina åhörare till det bästa anmäla, till åsyftat gagn och till fromma för fäderneslandet och kyrkan. Med dessa korta ord bringar jag dig, vördnadsvärde, och alla de dina min välfärdshälsning."

FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV 1618 (SKARA)

(Efter K. Fr. Karlson: Örebro skolas historia, Örebro 1899 IV, s. CXXXVII, dat. den 18. 12. 1618)

"Veneraudo ac docto viro, domino N. in N. fidelissimo, salutem et felicitatem aeternam precatur Sueno Gudhemius, scholae Scarensis rector.

Felicitatem ac beatitudinem hujus saeculi nobis merite gratulamur, in quo diu desideratus, ex alto orieus, juxta promissionem et prophetas, e viscere virginis nos visitavit; visitavit autem nos ita, ut, admirabili ac ineffabili Dei et hominis unione, factus sit mundi totius salvator, peccati abolitor, serpentis contritor, mortis victor, inferni destructor, coeli reserator, justitiae et vitae aeternae clementissimus remunerator; unde tota angelorum multitudo, hominibus felicitatem illam ac salutem (ferens), ex coelo prae laetitia erumpit resonans: Gloria in excelsis Deo. Quanto itaque magis convenit, ut nos ab cunctis gentibus desiderati (salvatoris) adventum cordicitus moneamur, et unanimi consensu canticum illud angelicum alta voce iterum iterumque animitus repetamus! Non nempe angelis, sed nobis (hominibus) natus est puer, et filius datus.

Quod ut decentius et alacrius peragi possit, ad tuam Humanitatem tuaeque fidei comissam ecclesiam alumnos nostros dilectos et assiduos, N. N., de more emittimus, qui cum tua Humanitate festum hoc laetissimum celebrabunt, et laudes angelicas aeterno Patri pro dono divinitus oblato concinent; certo nobis persuadentes, illos tuam Humanitatem proconsueta probitate humaniter excepturam et ecclesiae commendaturam. In Christo Jesu tua Humanitas felix diu valeat! Scaris anno 1618 (die) Decembris 18."

Översättning:

"Vördnadsvärde och lärde Herr N., den trogne (herden) i N., tillönskas evig välfärd och salighet av Sven Gudhenius, Skara skolas rektor.

Med rätta glädjes vi nu åt vår lycka och sällhet i denna värld, i vilken den länge efterlängtade, från höjden kommande, enligt löftet och profeterna har besökt oss från Jungfruns sköte; och han har besökt oss på sådant sätt, att han, i en underbar och outsäglig förening av Gud och människa, har blivit den som frälsat hela världen, utplånat synden, krossat ormen, besegrat döden, förintat helvetet, öppnat himlen och nådeligen givit oss en rättvis dom och evigt liv. Därför trängde hela änglaskaran, bådande människorna stor lycka och sällhet, av glädje fram ur himlen och sjöng: Ära vare Gud i höjden. Desto mera tillkommer det därför oss att innerligen erinra om den av alla folk efterlängtade frälsarens ankomst och samstämmigt med hög röst och varm känsla åter och åter upprepa änglasången.

Det är ju inte åt änglar utan åt oss människor en gosse är född och en son given.

För att detta må kunna ske desto mer tillbörligt och glädjefullt sänder vi enligt sedvana till Eder, Välbevågne, och till den i Eder vård anförtrodda församlingen våra kära och trägna lärjungar N. och N., vilka tillsammans med Eder skall fira denna stora glädjehögtid och samstämmigt sjunga änglarnas lovsång åt den evige Fadern till tack för den gudomliga gåvan. Vi är fast övertygade om att Eder Vördighet med vanlig godhet skall mottaga dem och anbefalla dem åt församlingen. Må Eders Vördighet länge leva lycklig i Kristus Jesus.

Skara år 1618 den 18 december."

FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV 1619 (SKARA)

(Efter K. Fr. Karlson: Örebro skolas historia, Örebro 1899 IV, s. CXXXVI, dat. 1. 3. 1619)

"Honorando et religioso viro, domino N., pastori in Dartorp(?) pervigili, salutem et felcitatem aeternam precatur Sueno Gudhemius scholae Scarensis rector.

Dies vere haec est, vir honorande, quam psalmista cecinit, Domini, et in qua orbem universum laetari et exsultare jubet. Hodie nempe facta protoplastis promissio, de semine contrituro serpentem, exactissime absoluta est. Quippe qui ut latro abjectus et (omnium) propligatissimus ante paucos dies Christus tractatus fuit, victor a morte hodie resurrexerit, vectes infermi confringens, impia ac potestates infernales palam traducens, triumphatis illis per se ipsum; abolevitque eum, qui mortis imperium habebat, ut ex ejus faucibus, quotquot capti tenebatur, eriperet et ad regna coelestia cum virtute et gloria traduceret. Merito itaque haec sollennitas sollennitatum dici meretur, tantoque ac tam majore cordis gaudio prae reliquis celebranda, quanto evidentius nobis aeterna salutis faciem exhibet intuendam. O felix hanc qui digne celebrat, et qui hujus victoris vexillo stipendium meretur; perpetuo honore coronabitur. Meretur autem is, qui non tantum, exemplo ducis, angustias et molestias militares fortiter et perpeti et repellere novit, sed et humanitatem ac benignitatem ad ejus mandatum exercere didicit. Ea autem tum vere exercetur, cum, qui castra musarum in gloriam Dei posita indefessi sequuntur, iis opitulamur.

Quorum in numero quia sunt praesentes scholae nostrae alumni perdilecti, N. et N., humanitatem et beneficentiae officium a te spontaneum certe nobis pollicemur. Deus, omnis boni remunerator, benefactoribus bene rependat, in Christo Jesu victore et salutis authore aeternum! Vale. Scaris d. 1 Martii, anno supra millesimum sexcentesimo decimo nono (1619)."

Översättning:

"Hedervärde och gudfruktige Herr N., vaksamme herden i Dartorp(?), tillönskas evig välgång och salighet av Sven Gudhemius, Skara skolas rektor.

Detta är, Hedervärde, i sanning den Herrens dag, om vilken psalmisten sjunger och på vilken han bjuder hela världen att glädjas och fröjdas. Ty i dag har det åt de först skapade människorna givna löftet om ättlingen, som skulle söndertrampa ormen, på det fullkomligaste uppfyllts. Ty Kristus, som för några få dagar sedan förnedrades som en rövare och behandlades som den uslaste av alla, har i dag uppstått som segrare från döden, brutit upp dödsrikets riglar och avslöjat ondskans och helvetets mak-

ter, sedan han själv triumferat över dem. Han förintade den, som hade väldet över döden, för att ur hans käftar rycka alla som hölls fångna och föra dem till himmelriket med ståndaktighet och ära.

Med rätta kan därför denna dag kallas högtidernas högtid, som framför alla andra bör firas med så mycket större hjärtats glädje som den för oss till beskådande tydligare framhåller innebörden av den eviga frälsningen. Lycklig den som firar den värdigt och gör krigstjänst under denne segrares fana; han skall bekransas med evig ära. Och krigstjänst gör den, som inte bara vet att efter befälhavarens exempel tappert utstå och besegra fältlivets mödor utan även har lärt sig att på hans befallning utöva människokärlek och vänlighet. Och dessa dygder utövas i sanning, när vi bispringer dem som outtröttligt följer muserna, då de drager i fält till Guds ära.

Eftersom dessa vår skolas kära alumner N. och N. hör till de nämnda (musernas följeslagare), förlitar vi oss med visshet på Eder spontana vänlighet och tillmötesgående hjälpsamhet. Gud, vedergällaren av allt gott, må rikligen löna välgörarna, i Kristus Jesus segraren och salighetens förlänare i evighet.

Skara den 1 mars år 1619."

FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV 1629 (LINKÖPING)

(Handskrift ur brevbok /Jonas Petri/. Universitetsbiblioteket, Uppsala)

"Jonas Petri Lincopensis, Gymnasii p. t. Rector, Benevolo Lectori salutem et officia.

Cuum ipsa flagitet necessitas /:Lector benevole/: ut inventus scholastica in Gymnasio Lincopensi fideliter desudans, de instantis temporis sustentatione sibi prospiciat; Et vero pii patres nostri antiquitus circa hoc festum D. Michaeli Archangelo sacrum eandem ad vitae necessaria sibi providendum emitti decreverunt, nos eorum vestigiis insistentes etiamnum Gymnasii nostri pubem, ad Eleemosynam ab Ecclesiis sibi destinatis colligendum emittimus: sigilatim vero Tuae Honestati praesentem bonae indolis et spei { *invenem* / *adolescentem* / *puerum* } *commendamus, quam familiarissime rogantes ut Honestas Tua eundem, qua par est benevolentia, prosequare. Et quoniam plerique discipuli nostri, afflictissima cum conditione luctantes in studiis sedulam pro re nata navarunt operam; et iam certo cognoscimus eos a tantae paupertatis onere facile levari posse, si Reverendi Domini pastores suis aliquanto plenius auditoribus explicuerint; quam sit res Deo grata, egeno et afflicto subvenire, potissimum autem illi egeno, qui in hoc unice incumbit, ut sua egestas aliquando fiat Ecclesiae et Reipublicae ubertas; A te itaque mirum in modum officiose contendo, ut praefatum invenem, quem in* { *prima* / *secunda* } *distributione ad te ablegamus, non frigide et jejune, ut quidam assolent, sed animo alacri ac quodam pio zelo et tibi et auditoribus tuis eum recommendes, efficiasque ut praesidiis munitus necessariis, ad diem reditus, qui est 25 octobris, omnino se praesentem nobis sistat. Hoc perficiens rem Deo praestas gratam, Ecclesiae et Reipublicae salutarem, ipsi inveni valde necessariam nobisque exoptatam, quam tibi Deus cumulatissime rependet, nosque pro virili demereri studebimus. In Christo Jesu din felix et sospes vive et vale.*

Lincop. 29 Sept. Anno 1629."

Översättning:

"Jonas Petri, gymnasiets i Linköping nuvarande rektor, sänder den välvillige läsaren av detta brev sin hälsning och betygar honom sin tjänstvillighet.

Då, välvillige läsaren, själva nödtvånget kräver, att den troget arbetande skolungdomen vid gymnasiet i Linköping sörjer för sitt uppehälle under den närmaste framtiden, har våra fromma förfäder av gammalt be-

stämt, att lärjungarna vid tiden för denna ärkeängeln Mikaels högtid skall sändas ut för att förskaffa sig livsförnödenheter; och skickar även vi i deras efterföljd nu ut vårt gymnasiums ungdom för att i de för den bestämda socknarna samla upp allmosorna: alltså anbefalla vi, bekräftande denna skrivelse med vårt sigill, denne begåvade och förhoppningsfulle {yngling / ton-åring / gosse} åt dig, ärevördige pastor, och bedja dig på det vänligaste att bemöta honom med tillbörlig välvilja. Och eftersom de flesta av våra lärjungar kämpar med de svåraste levnadsvillkor men i sina studier allt efter deras beskaffenhet oförtrutet har gjort sitt bästa och vi med bestämdhet vet, att de lätt kan befrias från sin så stora fattigdoms börda, om de vördige herrar pastorer ville för sina åhörare något utförligare utveckla, huru Gudi behagligt det är att hjälpa den behövande och nödställde, men framför allt en sådan behövande, vars högsta strävan går ut på att hans brist en gång skall varda kyrkans och statens rikedom: därför hemställer jag hos dig på det ivrigaste, att du måtte själv ta hand om och åt dina åhörare anbefalla förutnämnde yngling, vilken vi sänder till dig i {förgången, / eftergången,} icke kallt och snålt, såsom somliga pläga, utan med glatt sinne och fromt nit, samt att du måtte laga, att han försedd med förnödenheter inställer sig hos oss på den för återkomsten bestämda dagen, som är den 25 oktober.

Om du gör detta, utför du en gärning, välbehaglig för Gud, nyttig för kyrkan och staten, högeligen nödvändig för ynglingen själv och synnerligen önskvärd för oss, en gärning, som Gud rikligen skall löna dig för och som vi efter måttet av våra krafter skall sträva att göra oss förtjänta av.

Lev länge och helbrägda i Kristus Jesus och farväl!

Linköping den 29 september 1629."

OM TIGGARPASS (1642)

(Utdrag ur 1642 års tiggareordning. Stiernman, Ekon. förf. II, s. 327 ff.)

"§ 9. Men händer för någon skälig orsaak, at een eller annan något uthlopp wore till förunna och effterlåta, tå skole Kyrkioherden sampt Kyrkiones Förmän och Sexmän skåda then sådant förloff söker sampt hans skääl, och om the rättmätige finnas, tå gifwe honom sitt bewijs, och therjämte recommendera honom till Prosten uthi Contractet eller Prosterijet.

§ 10. Ingen Prost skal må förlofwa och gifwa någon Pass till at tiggia annorlunda, än 1. at han jämte sine Contractister noga öfwerwäger, om then hafwer rättmätige skääl som thet söker. 2. At han intecknar i Passet, huru länge och til hwad ort i hans Contract then fattige medh tiggerijet må sökia Allmose. 3. At han icke förpassar någon til at tiggia uthom Contractet: uthan ther then eene eller andres äländighet wore så stoor, at han skäligen pröfwas mehra hielp hafwa uthaff nöden, at Prosten medh Contractisterna inrådh tå gifwer honom sin förskrifft til Biskopen och Capitlet uthi thet Stifftet.

§ 11. Finner Biskopen och Capitlet Prostens recommendation wara skäligh och funderad: Tå gifwes then arme och nödtorftige ther ytterligare pass och tillstånd at sökia Allmose, lämpad til en wiss tijd så och wisse orter inne uthi Stifftet, men icke wijdare.

§ 12. Alle andre Pass, uthaff hwem the och i så måtto uthgifwes, skole wara aff intet wärde; Effter som Biskoperne, Prosterne, Kyrkioherderne, så ock Kyrkiones Förmän och Sexmän, jämväl här widh skole wara förmante, at gifwa sådane Pass medh gott och noga öfwerwägande, på thet icke, igenom eens eller annans försummelse eller obetäncksamhet, Landet med omlöpande Tiggiare må blifwa upfylt."

Bilaga 22
Jfr s. 119)

FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV 1694 (STOCKHOLM)

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1840, Lund 1939, s. 48—49)

"1694. 25. (26) Sept. Thema parochiale Petente Clewbergio absente S. T.

Qui studet optatam cursu contingere metam
Multa tulit fecitq(ue) puer, sudavit et alsit,

Eleganter canit venustus ille Poëta Venusinus. Non inconvenienter affirmaverim, ipsum non modo fortunam propriam, sed quamlibet alius Musarum assidui cultoris hisce delineâsse. Horatius enim patre salsamentario progenitus, per ardua multa, primum Maecenati, deinde ipsi Augusto insinuatus, non mediocrem in amborum amicitiâ tenuit locum; talem quippe, ut a paracitica, ad ipsius Augusti regiam mensam à Maecenate fuerit adductus. Paucos /:proh dolor!:/ Musarum alumnos, et Horatii nostri adversam fortunam evitâsse, et secundam ejusdem consecutos fuisse credo. Non de illos loquor, quos benigna sors evexit altiores; sed de his, quos è Lycéo nostre emitto adolescentes, ad colligendam pro more stipem autumnalem N. N. ingenuos quidem et ad multa bona natus sed juxtâ egenos, quippe quos non modo inopia ad vestium ciborumq(ue) miserabiles curas redegerit, sed quibus etiam opes desunt, ad illam, quam instituerunt, vitam. Quos, quidem — — — Domine, si Ecclesiae tuae de meliore notâ commendaveris, nec te quicquam Numini supremo gratius unq(uam) fecisse, nec me aliud ullo tempore in votis habuisse certissimus scias. Bene et feliciter vale.

Holmiae a. d. V. Calend. Octobr. Anno virginci partus, M.DC.XC.IV."

Översättning:

"1694. 25. (26) Sept. Sockengångsbrev På anmodan av frånv. Clewberg

Min herre.

Den yngling som gärna vill nå ett önskat mål,
måste mycket utstå och sträva, svettas och frysa;

— så sjunger vittert den älsklige skalden från Venusia. Icke med orätt skulle jag vilja påstå att han med dessa ord tecknat ej blott sitt eget utan även varje annan musernas trägne tjänares öde. Först efter hårda öden vann hökaresonen Horatius insteg hos Maecenas och sedan hos själve Augustus samt njöt ett framskjutet rum i bådas vänskap, ett så framskjutet, att han av Maecenas fördes från understödstagarnas bord till Augustus' egen kungliga taffel. Men ack! Jag tror att få äro *de* musernas alumner, vilka

både undgått vår Horatius' tunga lott och nått hans lycka. Jag talar icke om dem, som ett välvilligt öde lyft till en lyckligare ställning, utan om de ynglingar, som jag nu skickar från vårt läroverk för att som vanligt insamla höstallmosan, N. N.; de är visserligen väl utrustade av naturen och födda till att uträtta mycket gott men därjämte behövande. Fattigdomen har icke blott åsamkat dem beklagliga bekymmer för kläder och föda; dem fattas till och med medlen för den levnadsbana, som de valt. Om Du på bästa sätt anbefaller dem hos Din församling, så kan Du leva i det trygga medvetandet, icke blott att Du gjort en Gudi högst behaglig gärning utan även att jag icke någonsin kunnat önska något högre. Lev väl och lyckligt!

Stockholm den 26 september året efter Kristi börd 1694."

FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV 1715 (STOCKHOLM)

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1840, Lund 1939, s. 48—49)

"1715. 14(20) Dec. (Pro Sparrmanno) Autoschediatsti
È scholâ nostrâ ad colligendam pro more stipem hiemalem ingenuos emittimus adolescentes — — — tempore Summi hujus Festi, in quo antea Laetabundi gaudere solebamus: jam verò, quoniam propter Martis torvum, et Mortis furvum regimen id non licet, nos nil nisi tristia canentes atq(ue) mera in lucto publico lugubria crepantes, nec non meliora Sperantes, eosdem ingenuos de meliore notâ Plurimum Reverendae Dignitati Tuae commendamus. Bene et feliciter vale. p. p. raptim et festinanter febricitante Rectore.

Holm. a. d. VIII Cal. Jan. A.O.R.M.DCC.XV."

Översättning:

"14(20)/12 1715. (På rektor Sparrmans anmodan) Hasteligen
För att på vanligt sätt insamla höstallmosan skickas nu från vår skola de lovande ynglingarna — — — vid tiden för denna vår största fest, under vilken vi förr brukade fröjdas av hjärtans lust. Men nu, då detta icke kan förekomma på grund av krigets grymma och dödens dystra tyranni, sjunger vi endast sorgesånger och låter i den allmänna bedrövelsen endast höra klagolåt men hoppas dock på bättre tider. Under sådana omständigheter anbefaller vi på det bästa dessa lovande ynglingar hos Din Ärevördighet. Lev väl och lyckligt, Herr Pastor och Prost! I hast och brådska under rektorns febersjukdom.

Stockholm den 19 december av allas frälsares år 1715."

DJÄKNEBREV 1749 (KALMAR)

(I Kalmar domkap.-arkiv, H:1, Längder rörande socknegångspenningar)

"Att Gymnasisten Olaus Uddenberg, hwilkom vid sochnedelningen för invarande åhr blivit anförtrodt at utaf den förnäma och hedervärda Calmare stadsförsamling upphämta de vanliga sochnepenningarna, är rätt och riktig i sitt ärende det warder honom härmed icke allenast till bevis lämnat utan ock han sjelv för sitt till studier wälartade och skickeliga uppförande och därhos torfftiga tillstånd så wäl hos det högwördiga ministerium till all höggunstig befordran i dess ärende som hos församlingens respektive invånare till all christmild åtanka och Gudi behagelig kärleksbewisning i bästa måtto rekommenderad.

Man drager till alla respective wederbörande i gemen samt hwar och en i synnerhet den ödmjuka och hörsamptskyldigsta förtröstan at dhe vid denna i kungliga förordningar grundade och icke mindre i denna än i andra städer i riket hela hundrade åhr tillbaka öfwade christeliga plägseden intet skola förtröttas och önskar hwarjom och enom som sitt välgynnande emot studier och fattiga studerande thymedelst bewisar en rik och överflödig wälsignelse af den aldrahögste Guden tilbaka igen."

DJÄKNEGÅNGSREVERS 1794 (KALMAR)

(I Kalmar domkap.-arkiv, H:1, Längder rörande socknegångspenningar)

"Till Högärewördiga och höglärde herr probsten Matthias Silvius lefwererar jag undertecknad för innevarande åhrs sochnegång, then jag mig påtagit at upphämta uti Calmare stadh och socken, 36 daler smt. och det aldrasist till nästkommande kyndelsmässotid, som reverseras.

Calmar den 18 december 1749
Olaus Uddenberg

Bekommit af Högl Hr. Probsten trettio daler 10:- smt d. 5 febr. 1750

Carl Wichius."

UTDRAG AV FORMULÄR TILL DJÄKNEBREV 1751 (ÖREBRO)

(Efter K. Fr. Karlson: Örebro skolas historia, Örebro 1899 IV, s. CXXXVIII, ej dat.)

"Singulare exemplum mutationis temporis circa exitum hujus anni in mutatione Calendarii animadvertamus; nam praeterlapso hoc anno ut in celebratione festorum immobilium (:mobilia vero in emendatione termini Pascalis prius sunt correcta:) ad institutionem veterum perveniamus, ceteraeque observationes annuae propius ad cursum solis accedant, stilum reformatum, quem plurima regna Europae diu observarunt, apud nos etiam recipi, adeoque ad hunc finem obtinendum undecim dies in computatione novi anni abscindi, una cum regia majestato ordines regi decreverunt.

Haec mutatio admonet etiam nos juxta tempora in dimittendo ac revocando juventutem scholasticam observare, ne nimio labore vel otio animi puerorum fatigentur vel dissolvantur. Cum igitur tempus dimissionis jam adest, ut aliquid subsidii in prospiciendis (rebus) necessariis ad futurum reditum pueri sibi praeparent, pro more solito ad ecclesiam Quistbro emittuntur N. N. in priori et N. N. in posteriori, stipem ordinariam per clementiam regiam sibi concessam, collecturi. Quorum commendationem apud tuos paroecos plurimum reverendae tuae dignitatis curam fore, per officiosè rogamus. Vale!"

Översättning:

"Ett enastående exempel på tidens förändring kan vi vid detta års slut se i reformen av kalendern. För att vi efter detta års utlopp vid firandet av de fasta festerna — de rörliga har bragts i ordning genom korrigeringen av påskterminen — skall komma tillbaka till de gamles sedvänja och för att iakttagandet av årets övriga festdagar närmare skall ansluta sig till solens lopp, har nämligen riksens ständer och Kungl. Maj:t beslutat, att den reformerade stil som de flesta riken i Europa länge följt, även skall antagas av oss och att i detta syfte elva dagar skall borttagas vid beräkningen av det nya året.

Denna reform manar även oss inte bara att akta på tidpunkten för hemförlovandet och återkallandet av skolungdomen utan också att se till att gossarna icke genom alltför mycket arbete uttröttas eller genom för stor sysslolöshet förslappas. Då tiden för hemförlovandet nu alltså är inne, utsändes till Quistbro församling enligt övlig sed, för att gossarna vid anskaffandet av sin nödtorft för den kommande terminen skall få någon hjälp, N. N. under förra delen och N. N. under den senare delen av ferien att insamla den vanliga allmosan, medgiven dem av kunglig nåd. Vi ber pliktskyldigast, att Eders Värdighet skall ombesörja, att de bliva anbefallda hos Edra sockenbor. Var hälsad!"

FORMULÄR TILL SKOLSEDEL 1755 FÖR S:T KLARA FÖRSAMLING, STOCKHOLM

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1840, Lund 1939, s. 219)

"En Christelig, och av Höga Överheten stadfäst, samt i långliga tider öflig inrättning, har det varit, at fattige ScholaeBarn, i de dem tildelte hus, på vissa dagar och stunder sig infunnit, at genom någon Gudelig Psalms siungande, förtjäna sig något understöd, i deras torftighet. Hos de å andra sidan antecknade CLARAE Församlings Respective Invånare, varda derföre Scholae-gåssarne — — — — — — — — — — — — i bästa måtton recommenderade, at då de om Sön- och Högtids-dagar, efter slutad Högmässo-Predikan, jemte Onsdagsmiddagarna, i deras Hus med dylik sång sig infinna, bliva med någon hjelp gunstbenäget hugnade, häldst som det de således i deras Bössor samla kunna, kommer at användas til Papper, Böcker och andre deras förnödenheter.

Man förmodar för öfrigt, at Församlingens Respektive Invånare, hafva den ömhet för de fattige Scholae-Barnen, som här i Scholan gå, och med denna Scholae-Sedel försedde äro, at de icke lära tilstädja några andra Gåssar, at til deras förfång, i Husen med sång sig infinna. Till vilken ända alla de, som icke hava at upvisa behörig, och på deras egne namn, ställd Scholae-Sedel, bör afvisas. Denna Scholae-Sedel kommer hvart halft år at ombytas, i följe hvaraf, den samma, ej längre än et halft år efter nedanskrefne datum, bör för riktig anses.

Stockholm af CLARAE Schola den 17 "

FORMULÄR TILL SKOLSEDEL 1755 FÖR S:T JAKOBS FÖRSAMLING, STOCKHOLM

(Efter B. Rud. Hall: Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1480, Lund 1939, s. 219)

"GUD haver uti sitt Helga Ord befallt, at alla Barn skola uppfödas i Tukt och HERrans Förmaning; och Hans Kongl. Maj:t, Wår Allernådigste Konung, har av Högstbepriselig Försorg och Nit om Ungdomens Upfostring och Underwisande uti en sann Christendom och Gudsfruktan, denne Förordning Allernådigst gjordt, det fattiga ScholeBarn hafwa at njuta Allmosa uti några dem tildelte Qwarter, hwaräst de, på wissa Stunder, med läsande och sjungande sig infinna må. Altså, och i följe däraf, warda desse fattige Schole-Piltar af S:t Jacobs Schola,

— —

tilordnande, at inställa sig i de Hus och Qwarter, som å andra sidan specificerade äro, och där Allmosa undfå, med förmodan, at hwar och en warder dem då wäl bemötande, och til deras uppehälle något meddela; emot hwilken wälgärning hwar och en har af Den Aldrahögste wälsignelse at förwänta.

Datum Stockholm af S:t Jacobs Schola
den Anno 17 „

Bilaga 29
(Jfr s. 74)

VIATICIBREV 1948 (LULEÅ)

(Luleå domkapitels arkiv 496/48 nr 183)

"Uti till domkapitlet ingiven ansökning har teologie studeranden — — — — — —, vilken bereder sig för inträde i det heliga prästämbetet och förbundit sig till framtida tjänstgöring inom Luleå stift, men saknar medel till fortsättande av sina studier, hemställt om tillstånd och rekommendation att för erhållande av något understöd därtill inom stiftet uppbära så kallat viaticum; och får med anledning härav domkapitlet i kraft av Luleå stifts prästmötes beslut den 2 juli 1908 hänvisa honom — — — — — — — — att i den ordning och på sätt i nyssnämnda i här bifogat protokollstransumt återgivna beslut* närmare omförmäles, under år 1948 uppbära dylikt understöd i — — — — — —:s församling; för vilket ändamål — — — — — har att i god tid anmäla sig hos pastor i församlingen; börande särskilt föreskriften om medlems överlämnande till domkapitlet för att därefter i mån av behov den studerande tillhandahållas av pastor uppmärksammas.

Luleå den 14 april 1948.

På domkapitlets vägnar:

Bengt Jonzon
(Bengt Jonzon)

G. Roos"
(G. Roos)

Transumt a till bilaga 29

"VI

TILL PRÄSTMÖTET ÅR 1908 I LULEÅ STIFT

Härmed tillåter jag mig att *vidkommande utdelning af s. k. viaticum,* hänvända mig till prästmötet med följande framställning:

Prästmötet år 1904 har i förevarande hänseende beslutat:

dels åt konsistorienotarien eller den hans befattning förvaltade, uppdraga att, i samråd med en i eller i närheten af stiftsstaden boende ordinarie prästman, för medellösa studerande, som ämnade ingå i prästämbetet, utfärda rekommendationsbref till vederbörande församlingars prästerskap för vinnande af deras benägna medverkan att erhålla viaticum,

och dels att studerande, som önskade åtnjuta berörda förmån, skulle genom vederbörliga intyg styrka sin medellöshet, samt att han beredde sig för inträde i prästämbetet, äfvensom, för den händelse han, efter uppbärande af viaticum, icke komme att ägna sig åt prästerlig tjänst inom något af de båda norrländska stiften, vara skyldig att, därest sådant pröfvades skäligt, återbära viaticibeloppet för att af vederbörande domkapitel förvaltas, intill dess därnäst sammanträdande prästmöte träffat bestämmelse rörande beloppets användande i enlighet med dess ändamål.

Viaticum i församlingar inom Luleå stift har på grund af jämlikt ofvan angifna bestämmelser utfärdade viaticiebref uppburits eller kommer att uppbäras

under år	1905	af	1 studerande
	1906		2
	1907		8
	1908		6

Att sålunda under loppet af 4 år ej mindre än sjutton studrande begagnat sig af rätten att söka och uppbära viaticum i församlingar, tillhörande Luleå stift, och därvid förbundit sig att efter afslutade teologiska studier söka inträde till prästerlig tjänstgöring inom någotdera af de två nordligaste stiften, berättigar ju till den förhoppning, att en större eller mindre del af nämnda antal blifvande prästmän skall komma att ägna sin verksamhet åt Luleå stift, och utvisar, att viaticum såsom institut ännu har en synnerligen beaktansvärd uppgift att fylla till båtnad ej mindre för stiftet än för de medellösa teologie studerandena själfva.

Emellertid kunna framställas och hafva mot den åldriga seden att uppbära viaticum framställts vissa anmärkningar. Senast hafva sådana i bref till biskopen i stiftet anförts af inspektor för Norrlands nation i Uppsala, professorn A. G. Högbom. I främsta rummet rikta sig dessa anmärkningar mot den enligt mångas mening för den fattige studenten *förödmjukande formen* för insamlandet från dörr till dörr af bidrag till hans studier. Men äfven emot den först i senare tid fastställda *förpliktelsen* för student, som åtnjutit viaticum, *att sedan ägna sig åt prästämbetet* hafva framkommit allvarliga betänkligheter, som torde förtjäna afseende. Väl kan emot dessa invändas, att, såsom det nu är ordnadt för Luleå stifts vidkommande, denna förpliktelse icke innebär något bindande tvång, utan allenast skyldighet för viaticant, som ändrar lefnadsbana att, därest sådant pröfvas skäligt, återbära viaticibeloppet, men det moraliska trycket kvarstår nog i alla händelser och förstärkes af svårigheten för studenten att återgälda hvad han en gång ansett sig mottaga såsom rättfången gåfva.

Då å ena sidan de sålunda framställda erinringar icke torde böra lämnas obeaktade och, å den andra, bruket att utdela och uppbära viaticum bereder fördelar, hvilkas afsaknad skulle i flera afseenden förorsaka stort men, har jag, som i första hand fått mig anförtrodt att utfärda rekommendation till viaticum, ansett mig böra hos prästmötet ifrågasätta, huruvida ej präst-

* Se transumt a och b, s. 170 och 173 (Förf:s anm.).

mötet kunde finna skäligt att för uppbärandet af viaticum fastställa sådana ändrade former, att anledning till ofvan angifna anmärkningar i möjligaste mån bortfaller, utan att därigenom syftet och fördelarna med institutet förryckas eller förminskas.

För min del finner jag mig nu icke kunna härutinnan framkomma med något bestämdt förslag. Det må likväl tillåtas mig fästa benägen uppmärksamhet därpå, att i åtskilliga församlingar inom stiftet redan vidtagits den förändring beträffande viaticum, att, sedan student anmält sig till upptagande af sådant, kyrkostämma beslutat att till honom såsom studieunderstöd bevilja ett visst belopp. Detta förfarande befriar vederbörande från insamling af bidrag i den hitintills vanliga, numera såsom otidsenlig betraktade formen, nämligen kringvandring från by till by, från gård till gård för upptagande af mer eller mindre villigt lämnade skärfvar. Det vore tvifvelsutan synnerligen önskligt, att den sålunda i somliga församlingar tillämpade nya form för viaticum kunde komma till allmänt bruk inom stiftet. Måhända komme därigenom viaticiinkomsterna att icke så sällan blifva mindre än eljest, men detta torde väl i afsevärd mån uppvägas af den besparing, viaticanten gör af tid och resekostnader. Med kännedom om den nästan öfverallt i stiftet välvilliga och gifmilda stämningen mot viaticerande teologie studerande lär man för öfrigt vara berättigad till det antagande, att, helst prästerskapets värdefulla rekommendation för viaticant får påräknas, församlingarna skola låta sig angeläget vara att, i hvad på dem ankommer, förhjälpa stiftet och sig själfva att undgå den hotande bristen på själasörjare.

Det kan med hänsyn härtill lämpligen ifrågaställas, att prästmötet ville besluta sig för en hänvändelse till församlingarna i förevarande afseende, hvilken hänvändelse domkapitlet förvisso torde vara benäget att förmedla. Möjligen kan det äfven tagas i öfvervägande, huruvida åt viaticant bör, på egen eller församlingens begäran, lämnas tillfälle att predika i den församlings kyrka, hvarest han anhållit att få uppbära viaticum, och huruvida härom något särskildt uttalande eller beslut i öfrigt af prästmötet erfordras. Åt viaticum kunde då lämpligen förlänas formen af s. k. *offer*, såsom i sydligare delar af landet af ålder varit brukligt.

Vidkommande det förment olämpliga eller otillbörliga i att förplikta studerande, som inom stiftet upptager viaticum, att ägna sig åt prästämbetet kan icke ett upphäfvande af denna förpliktelse ske utan att den direkta fördel, som stiftet och församlingarna för deras del helt naturligt vilja förvänta till gengäld för de lämnade studieunderstöden, helt och hållet äfventyras. Men genom föreskrift, exempelvis, att rekommendation till viaticum ej må utfärdas för annan studerande än sådan, som redan under ett år tillhört den teologiska fakulteten och idkat teologiska studier, kan väl större trygghet vinnas, att viaticum tillfaller en med afseende å sina framtidsplaner mera befästad och mognad yngling, som i regel icke vidare anfäktas af tvifvel om sin lämplighet för prästämbetet. Såsom nu är förhållandet kan viaticum tilldelas äfven student, hvilken idkar studier för den förberedande examen, som berättigar till inträde i teologisk fakultet.

Rörande ofvan omförmälda skyldighet att för visst fall återgälda viaticibelopp, så, enär denna skyldighet redan föreskrifvits skola utkräfvas allenast där sådant pröfvas lämpligt, torde däremot icke några nya bestämmelser erfordras.

Med hänvisning till hvad jag sålunda anfört får jag hemställa:

det behagade prästmötet taga i öfvervägande, huruvida, i betraktande af de emot viaticum i dess nuvarande form framkomna anmärkningar, förändrade bestämmelser angående viaticum må vara erforderliga.

Luleå i Domkapitlet den 30 maj 1908.

Albert Carlgren."

Transumt b till bilaga 29

PROTOKOLL FRÅN PRÄSTMÖTET I LULEÅ 1908

Förändrade bestämmelser ang. viaticum. (Motion n:o VI. Beredningens prot. §§ 7 och 19).

"§ 20.

Föredrogs af konsistorienotarien på anförda skäl gjord framställning om träffande af förändrade bestämmelser i fråga om uppbärande af *s. k. viaticum* samt af beredningen härutinnan afgifvet förslag; och beslöt i öfverensstämmelse med detta förslag prästmötet att i förevarande afseende fastställa följande bestämmelser, nämligen:

1:o) att medellös studerande, som hos domkapitlet styrker sig vara inskrifven i teologisk fakultet och idka teologiska studier samt förklarar sig villig att efter aflagda examina mottaga ordination för tjänstgöring inom Luleå stifa, må, därest han föröfrigt befinnes vara lämplig, kunna af domkapitlet erhålla s. k. viaticibref, som berättigar honom att genom vederbörande pastorsämbeten söka erhålla tillstånd till viaticering under loppet af 1—3 år inom vissa i brefvet angifna församlingar;

2) att viaticering, där tillstånd till sådan lämnats inom en församling, alltid skall äga rum enligt i samråd med församlingens pastor uppgjord och af honom gillad plan och, om ej uteslutande så likväl i regel, försiggå på det sätt, att viatikanten predikar i församlingens kyrka samt håller föredrag af religiöst, sedligt eller fosterländskt innehåll på de orter inom

församlingen, där sådant befinnes vara lämpligt, hvarvid kollekter eller s. k. offer upptagas med på förhand angifvet ändamål att möjliggöra den studerandes inträde i predikoämbetet; och

3:o) att dessa kollekter liksom ock de medel, som genom viaticering på annat sätt inflyta, skola genom pastorsämbetet öfverlämnas till domkapitlet, hos hvilket den studerande i mån af förefintligt behof och de teologiska studiernas fortskridande får uppbära beloppet;

skolande hos domkapitlet göras anhållan, att domkapitlet benäget ville med viaticum taga den befattning, som af ofvan angifna föreskrifter betingades."

Protokoll från 1952 års prästmöte i Härnösand
(Jfr s. 74)

"§ 5.

UPPBÄRANDE AV VIATICUM

Härom hade domkapitlet avlåtit följande skrivelse

Till 1952 års prästmöte i Härnösands stift.

I motion nr 1:8:o) till 1897 års prästmöte hade domkapitlet med åberopande av ökande egentligt domkapitelsarbete och med hänsyn till att viaticeringsfrågan ej kunde anses tillhöra de ärenden, med vilka domkapitlet borde taga befattning, funnit sig föranlåtet att avsäga sig uppdraget att utdela viaticum. Prästmötet beslöt då att åt konsistorienotarien uppdraga att i samråd med en stiftsstaden närboende prästman utfärda rekommendationsbrev för uppbärande av viaticum åt studerande, som styrkt sig vara medellösa och bekräftat sin avsikt att inträda i stiftets tjänst. Beslutet bekräftades vid 1904 års prästmöte. År 1919 försökte domprosten P. Söderlind i motion nr 14 återföra uppdraget till domkapitlet och åt viaticibreven återvinna den betydelse och effektivitet de ägt före 1904. Motionen synes ej ha föranlett någon förändring, varför den 1897 anvisade metoden oavbrutet tillämpats. Under den prästbristperiod, som räckte några år in på trettiotalet, synes viaticeringen ha varit av viss betydelse och konkurrensen om de bästa socknarna nordanskogs ha varit märkbar. De senaste åren har dock seden kommit ur bruk. Det sista viaticibrevet utfärdades 1948. Dessförinnan förekom ett år 1946, ett 1945, ett 1944, ett 1942 och två år 1941. På senare år förutsattes regelbundet bifall av kyrkostämma eller kyrkofullmäktige i de socknar till vilka viatikanterna hänvisades.

Tydligt är att seden mer och mer kommit ur bruk. Vår tids utmärkta allmänna stipendimöjligheter och den allmännare uppfattningen om det föga tilltalande i att uppbära dylika sammanskott för egen räkning torde föranlett att viaticeringen övergivits. Då undertecknad stiftssekreterare förklarat sig icke hågad att längre medverka till utfärdandet av viaticibrev, har domkapitlet funnit tiden vara inne att föreslå prästmötet förklara att viaticering icke längre förekommer i Härnösands stift.

Härnösand den 23 april 1952.

På domkapitlets vägnar:

Gunnar Hultgren

Carl-Olof Wallgren

Beredningen

På H. H. biskopens anmaning utvecklade stiftssekreteraren sin mening om olämpligheten av att viaticum, som ej längre reglerades av domkapitlet, i stället på prästmötets uppdrag reglerades av enskild tjänsteman och präst. Inom beredningen uttalades farhågor för att helt avskaffa en kanske ånyo behövlig möjlighet att bereda studerande extra hjälp till studierna och erinrades om möjligheten att i stället för personligt insamlande av gåvor, hos vederbörande församlingsmyndighet ansöka om stipendium i gengäld mot lämnad predikohjälp. H. H. Biskopen antydde, att biskopen vore närmast till att utfärda rekommendationsbrev åt studerande.

Beredningen beslöt föreslå prästmötet dels att återkalla uppdraget för stiftssekreteraren att fördela viaticum, dels ock att vädja till stiftets biskop att åtaga sig att, därest ansökan om viaticum framdeles skulle inkomma, efter prövning av sökandens medellöshet, lämplighet för prästkallet och förbindelse att ingå i stiftets tjänst, utfärda rekommendationsbrev för honom, antingen, allt efter föreliggande omständigheter, att själv uppbära offergåvor inom församling, där förståelse alltjämt kunde antaga finnas för denna sedvänja, eller ock att till anvisad församlings beslutande organ rikta framställning om stipendium för utbildning till prästkallet.

Prästmötet

Efter föredragning av beredningens beslut beslöt prästmötet enhälligt *att* återkalla det åt stiftssekreteraren givna uppdraget att i samråd med en närboende prästman fördela viaticum och *att* vädja till stiftets biskop att åtaga sig att, om framställning om viaticum framdeles skulle inkomma, efter prövning av medellös studerandes lämplighet för prästkallet och mottagen förbindelse att ingå i Härnösands stift, för honom utfärda rekommendationsbrev att uppbära viaticum, antingen genom personlig insamling av offergåvor eller genom framställning till anvisad församlings beslutande organ om erhållande av stipendium."

NOTER OCH KOMMENTARER

ÖVERSIKT AV DET LITTERATA VANDRINGSLIVET I VÄSTERLANDET UNDER ÄLDRE TIDER

[1] Gomperz I, s. 342 f. [2] Schmidt I, s. 771. [3] Schück, Sv. pariserstud., s. 14. [4] Ziegler, s. 21. [5]Wohlfarth, s. 375. [6] Hollander, s. 170. [7] Dipl. Suec. I: nr 699, II: nr 1044. Jfr Hollander, s. 57, Schück, Sv. pariserstud., s. 44, Hedquist, s. 61, Reuterdahl, Sv. kyrk.hist. II, s. 573. [8] Schultz, s. 162 ff. [9] Om vaganter och bachanter se Schmid (art. Bachanten), E. M. Roloff, Lexikon d. Ped. (art. Fahrende Schüler), Hauck (art. Vaganten), Brockhaus (art. Vaganten), La grande Encyklopedie (art. Goliard), The encykl. brittannica (art. Goliard), Bååth och Spiegel. [10] Bååth, s. 10. [11] Hoffmann v. Fallersleben, s. 371. [12] Paulsen, s. 23. Raumer, Beilage. Hall, Källor etc., s. 94. Om vandringslivet vid stadsskolorna se även Schmidt II, s. 317 f. [13] Paulsen, s. 20. [14] Den nyssnämnde B. Zengg. [15] Wohlfarth, s. 372 (jfr Luthers skrifter, An die Ratsherren aller Städte etc. och Sieben böse Geister. [16]Hos Wetter, s. 20 ff. diskuteras utförligt skillnaden mellan den syska termen "heischen" och "betteln". Den förra avser en legitim form av allmosesamlande och bör förbehållas skolarernas insamlingar. Goethe ville också på tal om vandringsdjäknarna hellre använda "heischen" (uppbära) än "betteln" (tigga). [17] De senaste och utförligaste undersökningarna om stjärngossarnas sångtåg (här benämnda diskantering) har verkställts av Wetter (1933) och Celander (1950). [18] Wagner, s. 49. [19] Stemmler, s. 40—41. [20] Stemmler, s. 28. [21] Worm, s. 370. [22] Nyerup II, s. 338. [23] Stemmler, s. 58. Hall, Rudbeckius, s. 311. [24] Schartau, s. 11—12. Rietz, Skånska skolv.hist., s. 64—66. Nyerup III, s. 73. Bang, s. 54 ff. har en skildring av klockarfärderna under 1500- och 1600-talen. Brandell I, s. 177—178. [25] Celander, s. 44. [26] Som ett sådant fragment från Sydeuropa kan betraktas vad Giesebrecht, s. 10—11, omtalar efter en resebeskrivning från 1800-talet av Willkomm: Zwei Jahre in Spanien und Portugal III, s. 206 ff, att vid universitetet i Salamanca fattiga studerande under sommarferierna drager vitt och brett genom landet och på dessa resor genom sånger, som de sjunger för damerna och visor, som de trakterar folket med, förtjänar en ringa penning, varigenom de sedan kan fortsätta sina studier.

DEN MEDELTIDA DJÄKNEGÅNGENS BAKGRUND OCH FRAMVÄXT

[27] Handl. rör. Sveriges hist. Andra serien I, s. 161. [28] Beckman, s. 15. [29] Dipl. Suec. IV: nr 2808. Scriptores rerum danicorum VI:441. [30] Olaus Magnus: 16 boken, kap. 2. [31] Sv. Dipl. III:2643 (- - *"scolares papueres et egeni prefati in locis eisdem et alias ubilibet elemosinis et suffragia huiusmodi expetere et recipere"* - -). Hall, Acta etc., s. 5 f. [32] Dipl. Suec. I: nr 434, 770, IV: nr 2808. Rietz, Skånska skolv. hist., s. 225 ff. [33] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 14. [34] Hedqvist, s. 61. Arcadius, s. 6. Sjöstrand II, s. 55. [35] Dipl. Suec. I: nr 25, 41, 52, 268, 270. [36] Reuterdahl II, s. 103 ff. [37] Hedqvist, s. 32. [38] Dahlberg, s. 7. [39] Dahlberg, s. 9—10. Hedqvist, s. 33—34. [40] Dipl. Suec. I: nr 610. [41] Hedqvist, s. 34—38. [42] Dipl. Suec. I: nr 902. [43] Hedqvist, s. 24. [44] Uhlhorn, s. 278 ff. [45] Uhlhorn, s. 132 ff. [46] Hauck, art. Armenpflege. [47] Dipl. Suec. II:nr 1656. Hedqvist, s. 7. [48] Norlind, s. 156. [49] Hollander, s. 47—48. [50] Hildebrand-Alin I, s. 92. [51] Schück, Studier etc. II, s. 121. Hyltén-Cavallius I, s. 157. [52] Norlind, s. 156. Dahlberg, Bil., s. 24. Stiernman, Ekon. förf. II, s. 327 ff. [53] Roos, s. 32 f. Worm, s. 370 f. Schartau, s. 97. [54] Uhlhorn, s. 456. [55] Schartau, s. 6, 148. Rietz, s. 71. [56] Hollander, s. 113. Annerstedt I, s. 5—15. [57] Om tyskt och franskt inflytande på skolsånger se Norlind, s. 135, 137. [58] Sjöstrand II, s. 66.

DEN ORGANISERADE DJÄKNEGÅNGENS FÖRUTSÄTTNINGAR

[59] Gustaf I:s registratur VIII, s. 210 f. [60] Hall, Rudbeckius, s. 4—5. [61] Kyrkoordn. och försl. dertill före 1686 I, s. 161. [62] Hall I—III, s. 39—40. [63] Thyselius, Handlingar etc. I, s. 11. [64] Thyselius. Handlingar etc. I, s. 31. [65] Beckman, s. 276, 278. [66] Växjö domk ark. Akter. [67] Hall, Rudbeckius, s. 308 (Västerås domk. ark. Prot. 12.3.1648). [68] Hall I—III, s. 92. [69] Wilskman I, art. Soknegång. [70] Hall IV—VI, s. 32. [71] Hollander, s. 337 ff. Sjöstrand II, s. 258. [72] Beckman, s. 167. [73] Bondsdorff, Strödda upps., s. 3. Jfr Beckman, s. 167. I ett utlåtande från Växjö domk. 9. 11. 1721 föreslogs, att en särskild lärare för den adliga ungdomen skulle förordnas vid gymnasierna och handleda dessa disciplar i sådana ämnen, som voro lämpliga och nödvändiga (Växjö domk.ark. Konceptbok T 13:251. Arcadius, s. 41). [74] Hernlund, s. 2, noten. [75] Hall, Rudbeckius, s. 313. [76] Arcadius, s. 65. [77] Karlson V, Bil. Catalogus scholarium Oerebroensis. [78] Schotte III, s. 10. [79] Schotte II, s. 24 ff. [80] Beckman, s. 295. [81] Sjöstrand III, s. 145. [82] Växjö domk.ark. Akter T. 66:167. [83] Karlson IV, s. CXXXIV. Om prästlönen II, s. LXI. [84] Beckman, s. 287, 291. [85] Ödmann, s. 49. Jfr Arcadius, s. 17. [86] Beckman, s. 287. [87] Hollander, s. 541. [88] Karlson IV, s. CCLXXXIV. [89] Ytterligare uppgifter om djäknarnas sociala förhållanden hos Kardell, s. 8, Röding, s. 47, Stridsberg, s. 32, Wägner, s. 26. [90] Annerstedt III:2, s. 159. [91] Beckman, s.

59. [92] Beckman, s. 59 (Skrifter utg av Kyrkohist. fören. 11:2). Sjöstrand II, s. 215. [93] Olaus Magnus, 16 boken, kap. 2. [94] Karlson IV, s. CXIV. [95] Hollander, s. 539—540. [96] Annerstedt II:2, s. 354. [97] Hall I—III, s. 39—92. [98] Hall, Rudbeckius, Bil., s. 40. [99] Hollander, s. 542. [100] Hernlund, s. 16.

STADGANDEN OM SOCKENGÅNG

[101] Reuterdahl, Stat. Syn., s. 108, 114, 125. *"Item prepositi et curati rurales scholares extra tempora debita sine literis vel contra literarum suarum tenorem testimonalium evagantes arrestent et res eorum viciniori rectori scholarium assignent pauperibus scholaribus erogandas."* [102] Sv. Dipl. III, nr 2643. [103] Karlson V, s. VIII. [104] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 14 (Åbo domkap. Svartbok, s. 249—250). [105] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 13—14. [106] Hall, Om Sv:s första lvksstadga s. 10. [107] Hall I—II, s. 9. [108] Kyrkoord. och försl. dertill etc. I, s. 161. [109] Hall I—III, s. 39—40. [110] Hernlund. Bil., s. 6 noten. [111] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 15. [112] Dahlberg, s. 29. [113] Kyrkoordn. och försl. dertill etc. I, s. 175. Jfr s. 556. [114] Sv. Riksarkivets perg. bref, nr 795. [115] Gustaf I:s registratur I, s. 193. [116] Dahlberg, s. 33. [117] Stiernman, Alla riksdagars etc. I, s. 94. [118] Linderholm, s. 4. [119] Rietz, Skånska skolv. hist., s. 72—73. Schartau, s. 148. [120] Rietz, Skånska skolv. hist., s. 65. Schartau, s. 148. [121] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 15—16. [122] Kalmar domk.ark. T. A:1 (avskrift). [123] Sylvander II:2, s. 401. [124] Thyselius, Handl. etc. I, s. 5, 19. [125] Dahlberg, s. 46. [126] Thyselius, Handl. etc I, s. 43 ff. [127] Thyselius, Handl. etc I, s. 11. [128] Thyselius, Handl. etc. I, s. 11. [129] Thyselius, Handl. etc. I, s. 31. [130] Stiernman, Alla riksdagars etc. I, s. 765, 769. [131] Beckman, s. 276, 278. [132] Leinberg, Handl. rör. kyrkan etc. I, s. 483, 487. [133] Leinberg, Handl. rör. skolv. I, s. 249—250, 370, 372; III, s. 35—40. [134] Leinberg, Handl. rör. skolv. III, s. 40. [135] Hall, Rudbeckius, s. 308, Bil., s. 122. [136] Annerstedt I, s. 117. [137] Hall, Rudbeckius, Bil., s. 41. [138] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 19—20. [139] Leinberg, Handl. rör. skolv. I, s. 32—33, III, s. 44, 48. Thyselius, Handl. etc. II, s. 171—172. Jfr Sjöstrand II, s. 213—214. [140] Växjö domk.ark. Akter. [141] Dahlberg, s. 55 ff. Stiernman, Ekon. författn. II, s. 327 ff. [142] Hall I—III, s. 92. [143] Thyselius, Bidrag etc., s. 127—128. Jfr Densamme Handl. etc. I, s. 71—72. [144] Lemke, s. 6. [145] Sjöstrand II, s. 205. [146] Hernlund, Bil., s. 6. [147] Hernlund, s. 14. [148] Hall IV—VI, s. 11—12, 32. [149] Sjöstrand II, s. 205. [150] Sjöstrand II, s. 211. [151] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 22. [152] Växjö domk.ark. Brev och resolutioner, T. IV, s. 227. [153] Arcadius, s. 68. [154] Karlson V, s. CXLIII. [155] Wilskman I, art. Soknegång. [156] Karlson IV, s. CXLIII. [157] Norberg, s. 54. [158] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 36, noten. Wägner, s. 4. [159] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 22. Sjöstrand III, s. 141. [160] Sjöstrand III, s. 142. [161] Hernlund, s. 56—57. [162] Röding, s. 51. [163] Svanljung, s. 41, not 6. Leinberg, Handl. etc. III,

s. 313—316. Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 34. [164] Ödmann, s. 48. [165] Wilskman II, 1201—1202, not 6. Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 35—36, noten. [166]Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 37. Roos, s. 36—74. [167]Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 38. Beckman, s. 285. [168] Roos, s. 34—35. I detta sammanhang kan påpekas, att V. Rydbergs De vandrande djäknarna är en skildring inte av sockengång utan snarare av en exkursion under sommarferierna.

SOCKENGÅNGSPRAXIS

[169] Småländska arkivet I, s. 214—215, 221—222. Arcadius, s. 67. [170] Karlson V, s. XXII. [171] Karlson IV, s. CXV—CXVI. [172] Hall, Rudbeckius, Bil., s. 41—42. Thyselius, Handl. etc. II, s. 75. [173] Thyselius, Handl. etc. II, s. 76. [174] Brolén I, s. 32. [175] Kalmar domk.ark. Prot. 6. 10. 1652. [176] Riksarkivet: J. Rhotovius brev till Axel Oxenstjerna. Göransson, s. 27. [177] Beckman, s. 169. [178] Beckman, s. 281. [179] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 23—27. [180] Kalmar domk.ark. H:1, Räkning på Callmare gymnasii- och scholemedel. [181] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 29. [182]Arcadius, s. 67. Kalmar domk.ark. H:1, Räkning på Callmare gymnasii- och scholemedel. [183] Storskolan i Kalmar II, s. 87. [184] Schotte II, s. 22. [185] Nyerup II, s. 338. Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 27 (Åbo domk.:s svartbok, s. 544). [186] Thyselius, Handl. etc. II, s. 81—83. [187] Arcadius, s. 49. Hall, Rudbeckius, Bil., s. 40. Hernlund, Bil. IV, s. 63. [188] Ekholm, s. 10—11. Thyselius, Handl. etc. II, s. 81. Hall, Rudbeckius, Bil., s. 40. [189] Arcadius, s. 51. Växjö domk.ark., Prot. 21. 9. 1665. [190] Växjö domk.ark., Prot. 6. 9. 1682. [191] Hall IV—VI, s. 32. Ekholm, s. 12. [192] Hall IV—VI, s. 32. [193] Jfr Wallquist, Flock 4, s. 486, noten. [194] Hall, Rudbeckius, s. 306, Bil., s. 41. Ekholm, s. 11. [195] Thyselius, Handl. etc. II, s. 95. Ekholm, s. 12. [196] Se Bilaga 12. Halvt dimidium är på denna lista ganska vanligt. Tredjedels dimidium förekommer en gång. Arcadius har (s. 68) en förteckning över de sockengångar, som tilldelades Carl v. Linné under dennes skoltid. [197] Karlson IV, s. CXCVIII. [198] Schotte III, s. 7, 34. Ekholm, s. 14. [199] Ödmann, s. 42. [200] Beckman, s. 271. [201] Karlson IV, s. CXIV. [202] Thyselius, Handl. etc. II, s. 96—98, 100, 103. [203] Hall, Rudbeckius, Bil., s. 36—37, 43. Ekholm, s. 12 f. [204] Beckman, s. 265. [205] Beckman, s. 282. [206] Beckman, s. 282. Jfr Hall, Rudbeckius, s. 308, not 2. [207] Thyselius, Handl. II, s. 99, 102. [208] Ekholm, s. 12. Storskolan i Kalmar II, s. 88. [209] Ödmann, s. 46. [210] Beckman, s. 283. [211] Ödmann, s. 46. Det är måhända denna Ödmanns skildring, som satt spår i Levertins strof i dikten "Gammal svensk julkantat", varav inledningsorden citerats på titelbladet. Strofen, den andra, lyder: "Myrorna från stacken draga efter strå, så från scholebacken draga vi också. Sparven man i garnen för med gillerstång, arma scholebarnen gillra med sin sång." Den första strofen lyder i sin helhet: "Vandrande scholares efter gåvor gå, evigheten spares varje skärv de få. Julens klockor ringa genom byn. Snart den underbara stjärnan står i skyn". [212] Beckman, s. 284.

[213] Ödman, s. 48. [214] Kalmar domk.ark. Prot. 17. 12. 1656. [215] Hall I—III, s. 39. Jfr Kyrkoordn. och förslag etc. II:1, s. 467. Hall, Rudbeckius, Bil., s. 22, 30. [216] Hall I—III, s. 92; IV—VI, s. 12. [217] Hall, Rudbeckius, s. 309. [218] Hall I—III, s. 40, 92. Densamme, Rudbeckius, Bil., s. 37. [219] Cavallin, Lunds stifts herdaminne 3, s. 447. [220] Diarium Gyllenianum utg. av finska statsark. gm R. Hansen I, s. 64. Referat hos Klein, s. 323 ff. [221] Brandell II, s. 428—429. Beckman, s. 63. [222] Tilander, s. 15—16. [223] Ödmann, 47—48. [224] Karlson IV, s. CXXXIX. [225] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 17. [226] Karlson IV, s. CXXXIX f. [227] Växjö domk.ark. Prot. 16. 2. 1652; 19. 1. 1655; 12. 2. 1662. Sylvander II:3, s. 231, 246, 247. [228] Hall, Rudbeckius, s. 308. [229] Brandell I, s. 347. [230] Schück, Ur gamla papper I, s. 46 ff. [231] Reuterdahl, Stat.syn., s. 33, 82, 99, 112, 125. [232] Karlson IV, s. CXXXIX. [233] Växjö domk.ark. Akter 1688:497. Ekholm, s. 8. [234] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 27 (Åbo domk:s svartbok, s. 544). [235] Hall, Rudbeckius, Bil., s. 39—41. [236] Arcadius, s. 50. [237] Arcadius, s. 67—69. [238] Karlson IV, s. CXLIV. [239] Storskolan i Kalmar II, s. 87. [240] Karlson IV, s. CXXI. Kalmar domk.ark. Akter T.H:1. [241] Växjö dom.ark. Akter T30:497; 40:306. [242] Beckman, s. 157. Karlson IV, s. CXX. [243] Brandell II, s. 419. [244] Karlson IV, s. CXIX. [245] Karlson V, s. CIV. Ekholm, s. 8.

KORGÅNGEN

[246] Hall, Rudbeckius, s. 311 (Vormbaum, Evangelische Schulordnungen I, s. 387). Stemmler, s. 58. [247] Wetter, s. 39—47. [248] Rietz, Skånska skolv. hist., s. 72. [249] Rietz, Skånska skolv. hist., s. 73. Wägner, s. 5—6. [250] Wägner, s. 5—6, noten. [251] Rietz, Skånska skolv. hist., s. 210—211. [252] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 9. [253] Bensdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 10. (Kungl. resol. 12/8 1668) [254] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 10. [255] Bonsdorff, Strödda uppsatser, s. 8—11, 16. [256] Karlson I, s. XXXVII. [257] Karlson V, s. CIV. [258] Karlson I, s. XXXVII. [259]Sylvander II:3, s. 278. [260] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 8. [261] Stridsberg, s. 25, 27. Hall, Acta etc., s. 199. [262] Stridsberg, s. 34—35, 64. [263] Stridsberg, s. 66. [264] Stridsberg, s. 75. [265] Roos, s. 36—54. Sylvander har (II:3, s. 246—247) en komisk skildring av en sångvandring utanför Kalmar på 1600-talet. [266] Wetter (beträffande tysktalande områden med utblickar till övriga Europa) och Celander (den svenska stjärngosseseden mot nordisk och allmäneuropeisk bakgrund). Jfr även Möller, B., Stjärngossar och trettondagsspel i Folkminnen och folktankar 4 (1918), s. 33 ff. [267] Hall, Rudbeckius, s. 312, not 1. [268] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 7 (Leinberg, Handl. rör. skolv., I, s. 398). [269] Stridsberg, s. 9—10. [270] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 7. [271] Hall, Acta etc., s. 107 ff. [272] Hall, Acta etc., s. 10. [273] Schartau, s. 156—157. Karlson IV, s. CCLXXXVI. [274] Bonsdorff, Djäknelif och djäknegång, s. 6 (Leinberg, Handl. rör. skolv. III, s. 108—109). [275] Hall, Acta etc., s. 376. Ekholm, s. 8.

LITTERATUR

HANDSKRIFTER

Riksarkivet. Uppsala universitetsbibliotek. Kalmar domkapitelsarkiv och läroverksarkiv. Växjö domkapitelsarkiv och läroverksarkiv.

URKUNDSAMLINGAR

Diplomatarium Suecanum, utg. av J. G. Liljegren, B. E. Hildebrand och E. Hildebrand, Stockholm 1829—1878.

Gummerus, J., Synodalakter.

Hall, B. R.,Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1914—1840. Lund 1939.

—, Källor till uppfostrans historia I. Stockholm 1913.

—, Årsböcker i svensk undervisningshistoria, häft. 4, 7, 9 och 58 (I—III, IV—VI).

Handl. rörande Sveriges historia, utg. af Kongl. Riks-Archivet.
Första serien: Konung Gustaf den förstes registratur. Stockholm 1861—1896.
Andra serien: Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686. Stockholm 1872—87.

Hildebrand, E. och Alin, O., Svenska riksdagsakter 1521—1718. Stockholm 1887—1910.

Leinberg, K. G., Handlingar rörande finska skolväsendets historia under 16., 17. och 18. seklen. Jyväskylä och Hälsingfors 1884—1901.

—, Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet. Jyväskylä och Hälsingfors 1892—98.

Linderholm, E., Norrländska kyrkostadgar (Kyrkohistorisk Årsskrift 1921).

Reuterdahl, H., Statuta synodalia. Lundae 1841.

Stiernman, A. A., Alla riksdagars och Mötens beslut. Stockholm 1728, 1743.

—, Ekonomiska författningar.

Svenskt Diplomatarium från och med 1401, utg. av C. Silverstolpe. Stockholm 1875—

Svenska Riksarkivets pergamentsbrev 1351—1400. Stockholm 1866—1872.

Thyselius, P. E., Bidrag till svenska kyrkans och läroverkens historia. Stockholm 1848.

—, Handlingar rörande svenska kyrkans och läroverkens historia. Örebro 1839, 1841.

Wallquist, O., Ecclesiastique Samlingar. Wexiö och Stockholm 1788—95.

Wilskman, Sv., Svea Rikes Ecclesiastique Werk. Örebro 1781—82.

ÖVRIGA ARBETEN

Annerstedt, Cl., Uppsala universitets historia I, II, Uppsala 1877—1910.

Arcadius, C. O., Anteckningar ur Wäxjö allmänna läroverks häfder till 1724 (Årsredog. 1889).

Baden, G. L., Ett bidrag till saedernas og oplysningens historie i Danmark i det første aarhundrede efter reformationen (I Minerva bd. 4. 1802).

Bang, V., Latinskoleliv og Studenterliv, Prestgaardsliv 1500—1600-talen. Köbenhavn 1892.

Beckman, N., Vår skolas historia I, Göteborg 1926.

Bonsdorff, C. V., Strödda uppsatser I. Helsingfors 1898.

—, Djäknelif och djäknegång. Sv. litt.-sällsk. i Finl., Nr XXXIX, 1898. Helsingfors 1899.

Brandell, G., Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia, I—II, Lund 1932.

Brolén, C. A., Bidrag till Västerås läroverks historia. 1893.

Bååth, A. U., Vagantsånger från latinet tolkade. Göteborg 1906.

Celander, H., Stjärngossarna, Nord. mus:s handl.: 38. Stockholm 1950.

Dahlberg, B. H., Bidrag till svenska fattiglagstiftningens historia intill midten av adertonde århundradet. Upsala 1893.

Djurklou, G., Medeltida skolsånger (I tidskriften Nu 1875).

Ekholm, R., Serta Lincopensis, Linköping 1963.

Evers, A., Malmö högre allmänna läroverk för gossar I, Lund 1958.

Giesebrecht, W., Die Vaganten oder Goliarden und ihre Lieder (I Allgemeine Monatsschrift 1853).

Gomperz, Th., Griechische Denker I, 4. Auflage. Berlin, Leipzig 1922.

Göransson, C. E., Jonas Rhotovius och Kalmar skola (Årsredog. 1924).

Hall, B. R., Om Sveriges första läroverksstadga. Årsb. i sv. und.h. 1921.

—, Rudbeckius I. Uppsala 1911.

Hallgren, J. A., Kort översikt över det svenska allmänna läroverkets historia. Stockholm 1909.

Hammarström, M., Glossarium till latinska medeltidsurkunder. Hälsingfors 1925.

Hansen, R., Diarium gyllenianum. Helsingfors 1882.

Hauck, D. A., Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 3. Aufl.

Hedqvist, V., Den kristna kärleksverksamheten i Sverige under Medeltiden. Strängnäs 1893.

Helander, J., A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt leverne. Uppsala 1901.
Hernlund, H., Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia I. Stockholm 1882.
Hoffmann von Fallersleben, Geschichte des Kirschenliedes bis auf Luther's Zeit. 2. Aufl.
Hollander, A. G., Svenska undervisningsväsendets historia I. Uppsala 1884.
Hyltén-Cavallius, G. O., Värend och virdarna. Stockholm 1863—68.
Kardell, S., Om Frösö trivialskola. Årsredog. 1871.
Karlson, K. F., Örebro skolas historia. Örebro 1871—1900.
Klein, E., Bilder ur Sveriges historia, Stockholm 1931—1932.
Lemke, O. W., Historik över Visby läroverk. Årsredog. 1875.
Löfstedt, E., Sveriges skolor före 1571. Upsala 1876.
Magnus, Olaus, Historia om de nordiska folken. Upps.—Sthlm 1909—51.
Norberg, O., Hernösands kungl. Gymnasium. Stockholm 1896.
Norlind, T., Latinska skolsånger i Sverige och Finland. Lund 1909.
Nyerup, R., Danmark og Norge i äldre og nyere Tider. 2. och 3. bd. Kjøbenhavn 1804.
Paulsen, Fr., Geschichte des Gelehrten Unterrichts I. Leipzig 1896.
Raumer, K. V., Geschichte der Pädagogik. Stuttgart 1896.
Reuterdahl, H., Svenska kyrkans historia. Lund 1863—1866.
Rietz, J. E., Lunds domskolas historia. Årsredog. 1865.
—, Skånska skolväsendets historia. Lund 1848.
Roos, C. O., Skolgång och djeknegång. Gefle 1868.
Röding, R., Bidrag till Göteborgs latinläroverks historia. Årsredog. 1899.
Schartau, S., Malmö högre allmänna läroverk under danska tiden. Malmö 1929.
Schmid, K. A., Encyklopädie des gesamten Erziehungs- und Unterrichtswesens. 2. Aufl. Gotha 1876—1887.
Schmidt, K., Geschichte der Pädagogik II. 2. Aufl.
Schotte, G., Bidrag till Nyköpings elementarläroverks historia. Årsredogörelser. Nyköping 1879—97.
Schultz, A., Deutches Leben im XIV und XV jahrhundert I. 1892.
Schück, H., Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria. Stockholm 1904.
—, Svenska pariserstudier under Medeltiden (I Kyrkoh. Årsskift 1900).
—, Ur gamla papper. Stockholm 1892—1908.
Sjöstrand, W., Pedagogikens historia I (1954), II (1957) och III:1 (1916).
Småländska arkivet. Wexjö 1859, 1869, 1874.
Spiegel, N., Der Ursprung des Vagantentums. Würzburger Promotionsschrift. Augsburg 1888.
—, Die Vaganten und ihr Orden. Program Speyer 1892.
Stemmler, J., Abhandlung von der Currende und den Currendanern. 1765.
Stridsberg, O. A., Historik över Klara skola i Stockholm 1649—74. Årsredog. 1880.
Sylvander, G. V., Kalmar slotts och stads historia. Kalmar 1864—74.

Tilander, G., Dagbok, skriven av en Skaradjäkne från Borås 1695. Skara 1963.
Uhlhorn, G., Die christliche Liebestätigkeit im Mittelalter. 2. Aufl.
Wagner, E., Luther als Pädagog (Övers. av N. J. Jonsson. Lund 1902).
Wetter, H., Heischebrauch und Dreiköningsumzug im deutschen Raum. Wiesbaden 1933.
Wohlfarth, J., Geschichte des gesamten Erziehungs- und Schulwesens. 1854.
Worm, J., Afhandling om skolerne i Danmark före reformationen. Videnskab. Selsk. Skrifter XI.
Wrangel, E., Forskningar om svenska universitetsstudier i Tyskland (Samlaren 1904).
Wägner, S., Hälsingborgs allmänna läroverk under tre århundraden. Årsredog. 1899.
Ziegler, Th., Pedagogikens historia (Övers. och bearb. av Bergqvist-Kjederqvist. Lund 1900).
Ödmann, Samuel, Hågkomster från hembygden och skolan. Örebro 1861.

BILDREGISTER

1. Universitetsföreläsning på 1300-talet 11
2. Skolinteriör från 1400-talet 13
3. Luther som sångdjäkne på korgång 17
4. Stjärngossar i holländskt hem, 1600-talet 19
5. Tiggarmunkar 31
6. Svartbrödrakloster i Kalmar 33
7. Tiggande djäkne, 1600-talet 41
8. Skolinteriör från 1500-talet 49
9. Vanartiga pojkars tuktande 51
10. Äldre korrektionsmedel för djäknar 87
11. Det äldsta kända djäknebrevet, 1420 91
12. Formulär till djäknebrev, 1629 93
13. Djäkne på vandring, 1600-talet 97
14. Kortspelande yngling, 1600-talet 107
15. Stjärngossar i början på 1900-talet 123
16. Sångdjäknar i Johan III:s begravningståg 125

PERSONREGISTER

Abailard 8, 9
Alander 46
Alexander III 12
Ambrosius 28
And, Andreas 24
Anselm 9
Arendtsson, Sander 54
Augustinus 28

Beckman d. ä. 89
Benedicti, Nicolas 99
Bernhard av Clairvaux 9
Bero 10
Bitz, Konrad 110
Björnram 58
Bothvidi 85
Brahe, Per, d. y. 79, 81, 117
Brommius, Petrus 126
Brynolf 27

Claudius 76
Cyprianus 28

de la Gardie, M. G. 66, 79

Eck, Andreas 119
Emporagrius 66
Ericus 108
Esbergius 128

Filenius 110
Forselius, Laurentius 100
Fransiskus 29, 30
Fredrik I Barbarossa 10
Fredrik II 58, 68, 76, 116

Guido (Präneste) 10
Gustaf II Adolf 39, 68, 72, 77, 80, 109, 125
Gustaf III 72
Gustaf Vasa 39, 55, 76
Gyllenius, P. M. 63, 98—100

Hallström 112
Hamnell 112
Hare, Erik 59
Hedin 72
Héloise 9
Hieronimus 99
Hård, Stina 112

Innocentius VII 27
Israelsson, Jakob 10, 24
Israelsson, Per 128

Jerechini, Johannes 54
Johan III 79, 80, 108, 125
Jonas (Mariestad) 77
Julianus 28

Karl XI 118, 119, 120
Karl den store 12, 28
Knutsson, Håkan 25
Kristian II 18
Kristian III 34, 58
Kristina 65
Kristina 77
Kyllander, Jonas 83

Lenaeus, Joh. Canuti 119
Langh, Asmund 29
Laurentius 98
Laurentius 108

Levertin, Oscar 30
Linnaeus, Carolus 85
Luther, Martin 16, 116

Magnus, Olaus 22, 23, 48
Martin V 23, 54
Moroenius, Laurentius 99

Nicolaus (Bibera) 12
Nieurenii, Erik 108

Olai, Michael 64

Pauli, Andreas 25
Paulinus, Laurentius 77, 78
Petri, Ericus 108, 109
Petri, Jonas 94
Platter, Thomas 14, 15
Påvelsson, Lars 98
Påvelsson, Samuel 109

Rhotovius, Jonas 78, 79
Rhyzelius, A. O. 47, 100
Rietz, J. E. 18
Roos, C. O. 73, 102—106, 121—124
Rudbeckius, Johannes 40, 63, 78, 125

Samuel 23
Silvius, Matthias 89
Sparre, Carl 127
Stemmler, J. 16
Stenbock, Gustaf 99, 116
Stiernkors, Magnus 55
Sture, Svante Nilsson 54
Sveder, Carl 112
Synesios (Ptolemais) 11

Torchilli, Anders 76

Uddenberg, Claus 89
Ulixbonensis, Johan 54

Wallbom, Ericus 84
Wetter, H. 16
Whitelocke 47
Wichius, Carl 89
Wiesel 94
Wilhelm (Champeaux) 8, 9
Wormersen 58

Zengg, Burchard 14

Ödmann, Samuel 35, 48, 72, 86, 91, 94, 101

INNEHÅLL

FÖRORD 5

ÖVERSIKT AV DET LITTERATA VANDRINGSLIVET I VÄSTERLANDET UNDER ÄLDRE TIDER 7

Vandringsseden och bildningsspridandet 7
Vagant- och bachantväsendet 10
Allmosevandringar 15
Vandringssedens senare yttringar 18

DEN MEDELTIDA DJÄKNEGÅNGENS BAKGRUND OCH FRAMVÄXT 20

Allmän skolär bakgrund 21
Gåvor och testamenten 24
Fattigtiondet 25
Kyrkan och allmosegivandet 28
Tiggarordnarna 30
Inhemska och utländska anknytningar 32
Sammanfattning 37

DEN ORGANISERADE DJÄKNEGÅNGENS FÖRUTSÄTTNINGAR 38

Allmänna förutsättningar 38
Djäknarnas sociala gruppering 41
Landsbygdsdjäknarnas ekonomiska situation 45
Lärarna och djäknegången 48
Sammanfattning 51

STADGANDEN OM SOCKENGÅNG 53

Tiden före reformationen 53
Reformationstiden 55
Gustaf II Adolfs tid 58
Sockengången och skolordningarna 1649, 1693 och 1724 64
Sockengångens avslutningsskede 69

SOCKENGÅNGSPRAXIS 75

Sockengångsområden (Djäknedömen) 75
Sockenutdelning 81
Sockentransaktioner 89
Djäknebrev 92
Sockenvandringarna 95
Inkomsterna och deras fördelning 109

KORGÅNGEN 115

Diskantering 115
Begravningssång 125

SLUTORD 130

BILAGOR 131

NOTER OCH KOMMENTARER 177

LITTERATUR 182

BILDREGISTER 186

PERSONREGISTER 187

UNIV.-BIBL.
24 FEB 1966

De som ingått som medlemmar i *Föreningen för svensk undervisningshistoria* (adress: Drottninggatan 108, Stockholm; postgiro 58001) med en årsavgift av 15:— kr erhåller utan kostnad Föreningens årsböcker — bokhandelspris per år uppgår ofta till mångdubbelt detta belopp.

Här lämnas en förteckning på de senaste årgångarna:

Årg. XXXIII (1953)	vol. 87	*Severin Solders* och *J. Romson*, Folkundervisning i Älvdalen och Mora	Kr 10:—
	„ 88	*Albert Wiberg* och *Gustaf Kaleen*, Allmän bildning och yrkesskolning. Två reformförslag ..	Kr 10:—
Årg. XXXIV (1954)	„ 89—90	*Erik Nordberg*, Arjeplogs lappskola. Anteckningar	Kr 20:—
Årg. XXXV (1955)	„ 91	*Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Gävleborgs län II: Åren 1877—1914. Ett bidrag till folkundervisningens historia	Kr 10:—
	„ 92	*Isidor Johansson*, Själevads skolväsen. Från mitten av 1800-talet och dess första folkskollärare	Kr 8:—
Årg. XXXVI	„ 93	*Albin Warne*, Agardh och läroverksfrågan ..	Kr 8:—
(1956)	„ 94	*Albert Wiberg*, Akademiska läsesällskapet i Lund 1812—1830 och dess föregångare	Kr 10:—
Årg. XXXVII (1957)	„ 95—96	*Albert Wiberg*, Uppsala läsesällskap under dess första utvecklingsskede 1797—1824	Kr 20:—
Årg. XXXVIII (1958)	„ 97—98	*Josef S. Gralén*, Folkskoleinspektionen i Örebro län åren 1861—1914 jämte kortfattad översikt av folkundervisningen i länet före 1861	Kr 20:—
Årg. XXXIX (1959)	„ 99—100	*Albin Warne*, Läroverksfrågan i vårt land under 1840-talet	Kr 25:—
Årg. XL (1960)	„ 101	*Einar Ekman*, Diakonala insatser i svensk socialpedagogik åren 1852—1904 i belysning av den allmänna utvecklingen på området	Kr 20:—
	„ 102	*Hugo Tenerz*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900	Kr 20:—
Årg. XLI (1961)	„ 103	*Albin Warne*, Om tillkomsten av vår första folkskolestadga	Kr 10:—
	„ 104	*Sven Grauers*, Anna Sandström 1854—1931. En svensk reformpedagog	Kr 25:—
	„ 105	*S. A. Kinbergs* Dagbok. Anteckningar från seminarie- och lärarår i Göteborg 1864—1868, redigerade och kommenterade av *Olof Em. Olsson*	Kr 20:—
Årg. XLII (1962)	„ 106	*Gösta Cavonius* och *Albert Wiberg*, Esaias Tegnérs och Erik Gustaf Geijers inställning till folkskola och folkupplysning (ännu ej utkommen)	
	„ 107	*Hjalmar Torell* och *Johan Arvid Arnberg*. Hågkomster från skola och undervisning XI.	Kr 15:—
	„ 108	*Eric Jonas Almquist* och *Carl Gustaf Nordin*. Ur deras pedagogiska tankevärld	Kr 15:—
Årg. XLIII (1963)	„ 109	*Erik Melander*, Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842	Kr 28:—
	„ 110	*Axel Bromander*, En skolman berättar	Kr 25:—
Årg. XLIV (1964)	„ 111	*Ivar Andrén*, Folkundervisning och folkbildning i Västmanlands län med stöd av länets landsting	Kr 20:—
	„ 112	*Klas Bröms*, Fridtjuv Bergs pedagogik med tyngdpunkt på tiden före hans första statsrådstid	Kr 35:—
Årg. XLV (1965)	„ 113	*Albin Warne*, Striden om de s. k. smäläroverken	Kr 20:—